

GELLÉR KATALIN

Magyarok a Julian Akadémián

GELLÉR KATALIN

Magyarok
a Julian Akadémián

L'Harmattan Kiadó

Budapest

A könyv megjelenését az MTA támogatta

© L'Harmattan Kiadó, 2017

© Gellér Katalin, 2017

ISBN 978-963-414-201-0

L'Harmattan France
7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20

L'Harmattan Italia SRL
Via Bava, 37
10124 Torino-Italia
T./F.: 011.817.13.88

A kiadásért felel Gyenes Ádám
A sorozat és a kiadó kötetei megrendelhetők,
illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:
L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: 267-5979
harmattan@harmattan.hu
webshop.harmattan.hu

A sokszorosítást a Robinco Kft. végezte, felelős vezető Kecskeméthy Péter

Tartalomjegyzék

I. A Julian Akadémia magyar növendékei a századfordulón: az első nemzedék	7
1. Bevezető	7
2. A Julian Akadémia tanítási módszerei és tanárai	10
3. Újítók és hagyománykövetők. Grafikusművészek	18
4. A Julian Bohémiája	20
5. A párizsi közeg. Barátságok	25
6. Bretagne-i intermezzo	30
7. A „magyar nabi”. Bastien-Lepage-tól Puvis de Chavannes-hoz	32
8. Párizsi portrék. A hazai szabadiskola terve	34
9. Az 1900-as évek	36
10. Összegzés	38
II. Bevezető Nagy Sándor <i>Párisi emlékek</i> című írásához és tollrajzsorozatához	41
III. Függelék: Nagy Sándor: Párisi emlékek	45
IV. Képjegyzék	115
V. A tanulmányban említett nevek jegyzéke	131

I. A Julian Akadémia magyar növendékei a századfordulón: az első nemzedék

1. Bevezető

A magyar gondolkodók és művészek már a korábbi századokban is élénk figyelemmel fordultak a francia szellemi és művészeti áramlatok felé. A képzőművészek közül a 19. század közepéig kevesen jutottak túl Bécsen, a bécsi akadémián, de az 1848-as forradalom és szabadságharc utáni emigrációs hullám többeket Franciaországba sodort.¹ Közülük Madarász Viktor *Hunyadi László siratása* című festményével jelentős sikert is aratott, aranyérmert nyert az 1861-es Párizsi Szalonban.

Munkácsy Mihály párizsi „festőfejedelemsége” már nagyban megváltoztatta a helyzetet, elképzelhetővé vált, hogy a festészet fővárosában nem csak francia mesterek arathatnak sikert. Hírneve és segítőkészsége, mellyel felkarolta a fiatal magyar festőket, számos tanítványt vonzott műtermébe.² A barbizoni tájképfestők híre Magyarországra is gyorsan elért. Megfordult itt az enigmatikus tájképeivel és csavargóképeivel Párizsban is sikert arató Mednyánszky László.³ Paál László, ha a késői generációhoz tartozott is, a kiemelkedő barbizoni festők közé sorolható. Párizsban telepedett le hosszú oroszországi szolgálata után a „cárok festője”, Zichy Mihály, remélve, hogy itt függetlenül alkothat, megfogalmazhatja eddig képes beszéd mögé rejtett eszméit.

A párizsi tanulmányút vagy hosszas tartózkodás a század végétől vált széles körben népszerűvé. A magyar művészek képzőművészeti akadémia híján magasabb képzésre külföldi intézményekbe, kezdetben Bécsbe, majd az 1860-as évektől egyre növekvő számban a müncheni akadémiára jártak. A bajor főváros jelentős nemzetközi művészeti centrum volt, ahol a magyarok otthonosan érezték magukat.⁴ Beta-gozódtak művészeti életébe is, például Liezen-Mayer Sándor stuttgarti oktatói sikerei után, 1883-tól Piloty-tanítványból a müncheni akadémia tanára lett, s itt tanított

¹ A francia–magyar művészei kapcsolatokról l. Kelp Anna: *A XIX. századi magyar festészet viszonya a francia festészethez*, Budapest, 1928.; Boros Judit: *Magyar festők Párizsban (1880–1896)*. PhD-disszertáció., Budapest, ELTE Művészettörténeti Tanszék, 2006.

² Gosztonyi Ferenc (szerk.): *Munkácsy a nagyvilágban*. Kiállítási katalógus, Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2005. A katalógus kétnyelvű, angolul is olvasható.

³ Markója Csilla (szerk.): *Mednyánszky László (1852–1919)*. Kiállítási katalógus, Magyar Nemzeti Galéria, 2003. A katalógus háromnyelvű, németül és szlovákul is olvasható.

⁴ München szerepéről l. Jászai Géza: München und die Kunst Ungarns 1800 bis 1945. (Einige Bemerkungen zur Revision der modernen ungarischen Kunst), *Ungarn-Jahrbuch*, 2. 1970. 143–153. ; Hessky Orsolya – Kárai Petra – Veszprémi Nóra: *München magyarul. Magyar művészek Münchenben 1850–1914*. Kiállítási katalógus, Magyar Nemzeti Galéria, 2009. Német nyelven is olvasható.

Wagner Sándor is. A prófétaként tisztelt Hollósy Simon müncheni magániskolája számos magyar művésznövendéket vonzott.⁵

A francia festészet újítóinak híre is München közvetítésével jutott el a magyar, ahogy általában a közép-európai festőkhöz is, akik többnyire az itteni akadémiaára jártak. A Glaspalast nemzetközi kiállításai felkeltették figyelmüket a Párizsban bekövetkezett változásokra. Az 1869-es müncheni kiállításon például megismerkedhettek Gustave Courbet és a barbizoni festők műveivel. Elsősorban a francia plein air-festőkre figyeltek fel, közülük is Jules Bastien-Lepage és Pascal Dagnan-Bouveret műveire. Párizsban is az említett Bastien-Lepage és Dagnan-Bouveret műveinek közvetlen tanulmányozása miatt indultak.⁶ Csodálatuk egyik tárgyát, Jules-Bastien Lepage-t Réti István 1891-ben meg is örökítette egy ceruzarajzán. 41

Az első renegát, aki elhagyta Münchent, majd párizsi mentorát, Munkácsy Mihályt is, Rippl-Rónai József volt. Ő tekinthető a magyar művészet modernizációját eredményező párizsi zarándoklat elindítójának. 1887-es tavaszi Párizsba utazásának példáját müncheni tanuló társai közül többen is követték. A Párizsba utazók szinte kivétel nélkül a Rodolphe Julian festő alapította Julian Akadémiára iratkoztak be.⁷ Még ez évben Ferenczy Károly és Iványi Grünwald Béla is a francia fővárosba utazott, s a Julianon William-Adolph Bouguereau és Tony Robert-Fleury osztályába kerültek.⁸ Csók István, aki 1887. december elején érkezett Párizsba, kezdetben Colarossi „fából összetákolta magán festőiskoláját” látogatta, de később csatlakozott

⁵ Hollósy Simon iskolája 1886-ban jött létre. A müncheni művészeti életről és Hollósyról Réti István: *A nagybányai művésztelep*, Szerk., bev. Aradi Nóra, Budapest, 1954, 25–31, 115.; Nagy Ildikó (szerk.): *Nagybánya művészete*. Kiállítási katalógus, Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 1996. Angol és német nyelvű rezümékkel.

⁶ A müncheni Glaspalastban, 1883-ban nagy szenzációt keltett Bastien Lepage *Le mendiant (A koldus)* című 1880-ban kiállított festménye, majd 1888-ban a *La pauvre fauvette (A szegény poszáta)* című alkotása. Réti István: i.m. 27.

⁷ Rodolphe Julian (1839–1907) francia festő, első festőiskoláját 1868-ban nyitotta meg egy korábbi tánciskola helyén és a Vivienne utcában, ahol lakott. Sikere után egymás után hozta létre a műtermet. A Julian Akadémiáról szóló külföldi szakirodalomból elsősorban az 1989-es Shepherd Galériában rendezett kiállítás katalógusára hivatkozom, amely listát is közölt az itt tanuló diákokról: *The Julian Academy. Paris, 1868–1939*. Essays by Catherine Fehrer. Catalogue: Robert J. F. and Elisabeth Kashey, New York, Shepherd Gallery, 1989. ; a tárgyban l. még: [Georges Vallin], *Élèves et professeurs de l'Académie Julian*, <https://sites.google.com/site/academiejulian> (visit 9 Mai 2013). ; a magyar szakirodalomból a korabeli cikkekre, tudósításokra, valamint saját korábbi kutatásaimra (Gellér Katalin: Néhány adat a Julian Akadémiáról és az ott tanuló magyar művészekről. *Ars Hungarica*, 1979. 7. 89–94.) és Boros Judit disszertációjára támaszkodom (Boros Judit: 2006, 117–140.)

⁸ A Julian Akadémia fent említett listái szerint Ferenczy Károly és Csók István 1887 és 1889 között tanult itt (Ferenczy 1887 őszétől 1889 nyaráig), 1887-ben pedig Iványi Grünwald Béla is.

Ferenczyhez és Iványi Grünwaldhoz, akik a Julian Akadémia rue du Faubourg Saint-Denis-n lévő műtermébe jártak.⁹

Lelkesedésükkel nem voltak egyedül: 1884–85-ben Bastien-Lepage-nak retrospektív kiállítása volt, s Dagnan-Bouveret is az elismert művészek közé tartozott.¹⁰ 72 Az előbbi világos, tompított színvilágának számos francia követője is volt.¹¹ A parasztok életét megörökítő festményei, Jean-François Millet munkáival szemben, elbeszélő részletekben gazdag, idillikus tájképzésűek, melyek nem álltak távol a Párizsba áramló kelet- és észak-európai festők többségének ízlésétől. A Julianon tanuló festőnövendékek egy része is hasonló ízlést képviselt, mint például a Ferenczy Károllyal, Iványi Grünwald Bélával és Csók Istvánnal egy időben itt tanuló Jules Adler, 78 aki Dagnan-Bouveret-t vallotta mesterének.¹² A Julian Akadémia nőtanítványai közül Marie Bashkirtseff naplójában hosszasan lelkesedik Bastien-Lepage Jeanne d'Arc-ot falusi környezetben megjelenítő festményéért.¹³

A magyar festők szinte kivétel nélkül müncheni tanulmányok után jöttek Párizsba. Körösfői-Kriesch Aladár európai körútja végén kezdett ismerkedni a párizsi művészeti közeggel.¹⁴ Rippl-Rónai mellett Vaszary János volt az egyik legfogékonnyabb a francia festészetben ekkoriban bekövetkezett változásokra. Az elsők közt járt a Julian Akadémiára: 1889–90 között, majd 1893-ban. 61–63 Szignál akt-tanulmányai szerint 1894-ben is dolgozott itt.¹⁵ A hosszú évekig Franciaországban tar-

⁹ Csók István: *Emlékezéseim*. 2. kiad., Bev. Németh Lajos, Budapest, 1990, 45–47.; monográfusai szerint hol 1887-től, hol 1888-tól tartózkodott Párizsban. A Julian Akadémia említett listája szerint 1887 és 1889 között tanult a Bouguereau és Robert-Fleury felügyelete alá tartozó osztályban.; Csók Istvánról l. Farkas Zoltán: *Csók István*, Budapest, 1957.; Gärtner Petra – Király Erzsébet – Révész Emese (szerk.): *Bálványok és démonok. Csók István (1865–1961) festészete*. Kiállítási katalógus, Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár, 2013.

¹⁰ Kunffy Lajos leírja, hogy Hollósy tanítványaként mennyire lelkesedett, társaival együtt, Dagnan Bouveret *Le Pardon en Bretagne (Bretagne-i zárandoklat)* című 1886-ban készült festményéért, amelyet Münchenben még csak reprodukcióban látott. Kunffy Lajos: *Visszaemlékezéseim. (Önéletrajzi dokumentum kötet)*. Szerk. Horváth János, Kaposvár, 2006, 130.

¹¹ Francia követői közé tartozott, többek között, Jean-Eugène Bulaud, Alfred-Henri Bramtot, Charles Angrand, az utóbbi később pointillista lett. Marie-Madeline Auburn: *Jules Bastien-Lepage 1848–1884*. Catalogue raisonné de l'oeuvre, 1985, 31.

¹² Jules Adler 1883 és 1890 között tartózkodott a Julian Akadémián. Mély beleézés jellemzi szegényember-portréit. Az 1892-es párizsi szalon egyik szenzációja volt *La transfusion de sang de chèvre (A kecske vérenek transfúziója)* című (1892) festménye.

¹³ Kiemeli a kép „levegőjének átlátszóságát a plein air hatást”, bár a perspektívát nem tartja helyesnek. *Baskircsev Mária naplója*, Ford. Nyireő Éva, II. kötet, é. n., 158–159, 163.

¹⁴ 1896-ban, Körösfői-Kriesch is beiratkozott a Julian Akadémiára, de betegsége miatt csak néhány alkalommal ment el. Dénes Jenő: *Körösfői-Kriesch Aladár*, Budapest, 1939, 48.

¹⁵ Első tartózkodása alatt, 1889. november elejétől a Julianon William Bouguereau és Tony Robert-Fleury tanítványa volt. 1893 júliusától, második tartózkodása alatt Jean-Paul Laurens és Benjamin Constant osztályába járt; Boros Judit szerint vagy 1893-ban, vagy 1894-ben ment vissza Párizsba, s 1894-ben vagy 95-ben jött haza. B. J.: *Naturalista életképektől a realista kompozíciókig. Vaszary János (1867–1939) gyűjteményes kiállítása*. Kiállítási katalógus, Magyar Nemzeti Galéria, 2007. október 18 – 2008. február 10. 25–28.; A Julian Akadémia jegyzéke szerint Vaszary 1889 és 1894 között volt az iskola tanítványa.

tózkodó Kunffy (Kunfi) Lajos 1891 és 1894 között tanult a Julianon, de későbbi franciaországi tartózkodásai alatt, így 1898-ban is visszatért az Akadémiára, hogy aktot rajzoljon.¹⁶ 69-70

A festők nyolcvanas évek végén megkezdődő párizsi zarándoklata a kilencvenes években is folytatódott, s a 20. század tízes éveibe benyúlóan a tanulmányok befejezésének mondhatni kötelező állomása lett. A magyar festészeti megújulást elindító *Nagybányai művésztelep* (1896-tól) alapító mesterei közé tartozó Ferenczy Károly és Iványi Grünwald után a müncheni akadémiáról, illetve Hollósy Simon magániskolájából többen is Párizsba mentek. Az alapító tagok közül Réti István és Thorma János is ezt az utat járta végig. Mindketten A. H. Bramtot és H. L. Doucet osztályába jártak, de az utóbbit Benjamin Constant, Tony Robert-Fleury és Bouguereau is korrigálta. Thorma 1893-ban újra A. H. Bramtot és H. L. Doucet osztályában dolgozott, Réti Istvánnal együtt, majd 1895 telén visszatért Párizsba.¹⁷

Ferenczy Károly, Csók István és Iványi Grünwald 1891 tavaszán, a Julian Akadémia után Münchenbe visszatérve kész festőnek érezték magukat. Réti István még folytatta tanulmányait Münchenben, Hollósynál. Míg a Julian Akadémia „egyszerűsége, biztonságra” oktat, Hollósy „finomságokra, delicziára” tanít – okolta meg választását.¹⁸ Sokan azért mentek vissza, mert München hatalmas műkereskedői rendszert működtetett, s ebben az időben a megélhetés itt olcsóbb és biztosabb volt számukra.¹⁹

2. A Julian Akadémia tanítási módszerei és tanárai

Jeles magyar látogatói folytán a Julian Akadémiát és a magyar julianisták tevékenységét a francia–magyar művészeti kapcsolatok történetében különleges hely illeti meg. A magyar művészek sok más, külföldről érkező, tanulni vágyó fiatalal együtt egyre nagyobb számban választották a Julian Akadémiát. Rodolphe Julian iskolája az ismert és nagyhírű École des Beaux-Arts (École nationale supérieure des beaux-

¹⁶ Léopold Honoré szerint ő is Bastien-Lepage igézetében ment ki Párizsba, a Julian Akadémiára, ahol kezdetben Jean-Paul Laurens és Benjamin Constant voltak a tanárai. Léopold Honoré: Kunfy Lajos, *Művészet*, 1913, 4, 134.

¹⁷ Thorma 1891. február elején ment ki Párizsba, majd Rétilal együtt 1893-ban január végétől júliusig dolgozott az akadémián. Az akadémia listája szerint Thorma 1891-ben, Réti 1893-ban tanult itt. Az utóbbi 1894-ben is járt Párizsban. Élmenyei nyomán született a *Párisi lány* (1893) és a *Gyötrődés* című (1894) festménye. Thorma 1895. év elején szintén pár hónapot töltött Párizsban, majd 1897-ben, és később is többször. Réti: 1954, i. m., 174, 175, 176.; két, Réti Istvánnak írt levelezőlapja bizonyítja, hogy 1906-ban is volt itt: Sümegi György: *Kiskunhalastól Nagybányáig. Thorma János levelezéséből*, Kiskunhalas, 2012, 74., 75.; Boros Judit szerint Réti István 1893–1894, Thorma János 1891–1893 között tanult az Akadémián. Boros Judit: i. m., 191.; újabb irodalom: *Thorma János (1870–1937) nemzetközi vándorkiállítás*. Katalógus, Összeáll. Büki Barbara et al., Szeged, 2012, 23. Négy nyelvű katalógus. Németül, románul és angolul is olvasható.

¹⁸ Réti István levele nővéréhez, Párizs, 1893. Idézi Aradi Nóra: *Réti István*, Budapest, 1960, 28.

¹⁹ Kovács Ágnes: *Kiállítási boom és műtárgy-túltermelés Münchenben a századfordulón*, *Budapesti Negyed*, 9, 2001, 2–3., 7–20.

arts) szigorú feltételeivel szemben liberálisabb elvekre épült, amely a világ minden tájáról ide vonzotta a festőnövendékeket. Nem volt felvételi vizsga, „az oktatás csupán a természet utáni rajzra és festésre szorítkozott, elméleti ismereteket nem adott”.²⁰ Az akadémiát külföldiek és külön osztályban a nők is akadálytalanul látogathatták.²¹ Az akadémiára könnyű volt bejutni, a tandíj (félévi tandíjat kellett befizetni) viszonylag alacsony volt. Kezdetben Julian maga tanított, majd akadémiája sikere és a műtermek számának növelése után ismert festőket kért fel. Jean-Joseph Benjamin-Constant, William Adolph Bouguereau, Alfred Henri Bramtot, Henri Lucien Doucet, Gustave Boulanger és Jean Paul Laurens, Jules Joseph Lefebvre, Tony Robert-Fleury egytől egyik az akadémikus festészet képviselői, a legjelentősebbnek ítélt festőket tömörítő *Société des Artistes* tagjai, többen az *École des Beaux-Arts* professzorai is voltak. 71 A korrigálás azonban kevésbé volt szigorú, s az intézmény működése a fenténél kevésbé volt szabályozott. A Julian tanárai közül Benjamin-Constant vagy Lefebvre nevét és néhány művét Magyarországon is 80 ismerték, mindketten szerepeltek a *Képzőművészeti Társulat* budapesti nemzetközi kiállításain.²² Az iskola növekvő nemzetközi híre később jelentősen közrejátszott abban, hogy az akadémikus, illetve szalonfestőként vagy más megközelítésben a „juste milieu” képviselőjeként tárgyalt tanárai újra az érdeklődés középpontjába kerüljenek.²³

Az oktatás alapja, ahogy más akadémiákon, itt is az aktrajzolás és a komponálás volt, de nagyobb teret engedtek a tanulók ízlésének, egyéniségének. A működést tekintve is tettek kisebb engedményeket, így például a tanítványok szavazhattak arról, hogy ki legyen a modell, s az ülésrendet is a festőnövendékek alakították ki. A modellválasztás szabadságának jelentőségét Nagy Sándor fogalmazta meg, aki kezdetben megrökönyödéssel figyelte a csatározást. „Nekünk ebben a nagy filiszter-világban egy fikarcnyi jogunk se volt, csak itt, az akadémia négy falán belül. Hát a semmire sem értékelt, lefojtott emberi jogérzetünk élesítette minden ilyen modell-

²⁰ Réti: 1954, i. m., 115.

²¹ A tanulóknak körülbelül a fele külföldi volt. *The Julian Academy*, 1989, i. m., 3. A Julianon, akár a Mintarajziskolában, külön volt a női és a férfiosztály.

²² A társulat vezetősége vásárolt is tőlük, így került magyarországi gyűjteménybe Lefebvre egyik jelentős műve, *Ondine* című festménye. Tóth Ferenc: *Donátorok és képtárépítők. A Szépművészeti Múzeum külföldi gyűjteményének kialakulása*, Szépművészeti Múzeum, 2012, 37.

²³ Az új kutatásokat a számos amerikai festőnövendéknek köszönhetően amerikai művészettörténészek indították el. Albert Boime: *The Academy and French Painting in the Nineteenth Century*, New York – Londres, 1971.; *Le Musée du Luxembourg en 1874. Peintures. Catalogue d'exposition*, Paris, Grand Palais, 1974.; James Harding: *Les peintres pompiers. La peinture académique en France de 1830 à 1880*, Paris, 1980.; Kiemelném még a Bouguereau-val foglalkozó művek közül: Bartoli, Damien – Ross, Frederick C.: *William Bouguereau. His Life and Works*. I–II., Antique Collector's Club in cooperation with The Art Renewal Center, (2010), 2014.; A Robert Jensen (*Marketing Modernism in Fin-de-siècle Europe*, Princeton, 1994.) által alkalmazott „juste milieu” kifejezést a magyar kutatók közül Boros Judit alkalmazta az akadémia tanáira. Boros: 2006, 127–128.

választással az oroszlánkörmeit, hogy megerősítve gyökerét, majdan belemarkolhasson a világ szívébe.”²⁴

A külföldi akadémiákra, így a Julianra is, a fiatalok egy része a technikai alapok elsajátítása, fejlesztése céljából ment. A magyarok többsége többnyire hosszabb-rövidebb tanulmányok után iratkozott be, s az Akadémiát tanulóéveik betetőzésekképpen látogatták. Balló Ede például 1891-ben, budapesti, bécsi, müncheni tanulmányok és rajztanári tevékenysége után iratkozott be a Julianra, igaz, jobbára Velázquezet másolt a Louvre-ban, majd Spanyolországban.²⁵ A 20. század első éveiben fogalommal váló intézményt Lyka Károly neves magyar műkritikus az általa szerkesztett *Művészet* című folyóiratban is népszerűsítette, sőt melegen ajánlotta a túl nagy önbizalommal, kellő alapok nélkül kiállító művészeknek.²⁶

A rajztudást a 19. századi akadémiákon a mesterség alapjának tekintették. A rajz rendkívüli fontosságát bizonygatta például a később színekben tobzódó festményeiről ismert Perlmutter Izsák, aki 1891-ben néhány hónapig, majd 1894-től tanult itt, Levevre és Robert-Fleury osztályában. A „festészetben egyedül a rajz abszolút, minden egyéb a relatív érzések kifejezése” – írta.²⁷ A következő generációból Boromisza Tibor is a rajztudása fejlesztése végett iratkozott be a Julianra, bár később átpártolt a Colarossi Akadémiához. Párizsi vázlatfüzete példázza, hogyan jutott el az anatómiai hibák kiküszöböléséig, s hogyan érkezett el az összefoglaló, dekoratív kontúrhasználathoz.²⁸

Az Akadémia egyik legfőbb vonzerejét a magyarok számára a már említett aktrajzolás lehetősége jelentette. 16 Az aktrajzolás fontosságának a kiemelése a visszaemlékezésekben a hazai oktatás elmaradottsága felől érthető meg igazán. A hazai művészképzés vezető intézményei közül a Mintarajziskola elsősorban rajztanárokat nevelt, s csak a negyedik évben rajzoltak élő modell után.²⁹ Réti István a gipszek rajzolását megunva ment Münchenbe.³⁰ Azok a szobrászatot tanuló növendékek, akik az elsősorban épületdíszítő iparosokat képező Iparművészeti Iskolában tanultak, szintén csak ritkán kaptak lehetőséget modell utáni rajzolásra. Gipszmintákat, agyagvirágokat rajzoltak, dekoratív kompozíciókat készítettek.³¹ A magyar képző-

²⁴ Nagy Sándor: Párisi emlékek, *Élet*, 1921, 1, 14.; A teljes szöveget: az *Élet* című folyóirat 1921-es és 1922-es számaiban megjelent írását l. a *Függelékben*.

²⁵ Révész Emese (szerk.): *Eredeti másolat. Balló Ede és XIX. századi magyar kortársainak művészi másolatai a reneszánsz és barokk festészet remekművei után*. Kiállítási katalógus, Magyar Képzőművészeti Egyetem, 2004.

²⁶ Lyka Károly a Hock János által egekbe dicsért Szikszay Ferenc kiállításáról írva a következőket tanácsolta a fiatal festőnek: „...felette hasznos volna, ha egypár esztendeig nem festene képeket, hanem aktot rajzolna a Julian-nál”. Lyka Károly: Szikszay Ferenc képei, *Uj Idők*, 1904–05, XI, 22, 551.

²⁷ Perlmutter Izsák: Korszerű jegyzetek, *Művészet*, 3, 1904. 108.; I.: Lázár Béla: Perlmutter Izsák, *Művészet*, 8, 1909, 212.; A Julian Akadémia jegyzékében 1894-ben szerepel Perlmutter neve.

²⁸ Jurecskó László: *Boromisza Tibor nagybányai korszaka (1904–1914)*, Miskolc, 1996, 21–22.

²⁹ 1871-től működött Kelety (Keleti) Gusztáv vezetésével az Országos Magyar Királyi Mintarajziskola és Rajztanárképző, mely rajztanár- és műiparosképzésre szakosodott. Mesteriskolákat is csak 1882-ben és 1897-ben alapítottak Budapesten. Tímár Árpád: A nagybányai művészek 1898-as művészetpedagógiai programja, *Ars Hungarica*, 1, 2001, 148.

³⁰ Lyka Károly: Réti István, *Művészet*, 11, 1912, 47.

³¹ Az Országos Magyar Királyi Iparművészeti tanoda 1880-tól működött, díszítőszobrászati osztálya

művészet fejlődésének anomáliáit Bölöni György joggal a művészképzésben, többek közt a Julianhoz hasonló szabadiskolák hiányában látta. Ez az oka annak, hogy „... ki tudja, mennyi tehetségünk ment tönkre azért, mert nem volt számukra egy ilyen demokrata iskola...”,³²

A Julian Akadémia számos pozitívumának leírása mellett szinte minden visszaemlékezés kárhóztatja a műtermek túlzásfűltségét. „Mindenki ott tolong, szinte alig lehetett helyhez jutni” – írta 1899-ben Vaszary János.³³ Akadémiája sikerét látva Rodolphe Julian túl sok embert zsúfolt a műtermekbe, s a város különböző pontjain új műtermeket nyitott, így a ma is működő rue Dragonban, Nagy Sándort idézve „valóságos gyárat” hozott létre.³⁴

Különösen a Münchenből érkezettek voltak elégedetlenek a körülményekkel. Münchenben életnagyságban (kétméteres papíron) dolgozhattak, s a modellek egy teljes hónapig, itt pedig csak egy hétig álltak rendelkezésre. „Egyik héten: c'est un nu d'homme – egy férfimeztelen, a következő héten: c'est un nu de femme – egy női meztelen...”³⁵ A Julianon a modell háromnegyed óráig állt, negyedóránként változtatta a testtartását, majd negyedóra pihenés következett, általában a szomszéd bizstróban. Délelőtt aktmodell volt, délután kosztümös modell, este újra akt.³⁶ Feltehetően a Réti István vázlatfüzetében látható kosztümös figurák (ugyanazon figura két változata) egy ilyen modell-beállítás emlékei.

Párizsban a zsúfoltság miatt csak kis méretben dolgozhattak. visszaemlékezéseiben Vaszary és Kunffy is említi, hogy csak 60–80 centiméteres Ingres-papírra rajzolhattak, szénnel.³⁷ Csontváry Kosztka Tivadar, aki németországi tanulmányok és utazások után, valószínűleg 1896-ban iratkozott be a Julian Akadémiára, szintén ezért bírálta az akadémiát: a „nagyarányú rajzolás nem volt megengedve” – írta ki-

is volt; Csáky József: *Emlékek a modern művészet nagy évtizedéből (1904–1914)*, Budapest, 1972, 20–21.

³² „A Julian, Grande Chaumière, Colarossi: három párizsi szabad festőakadémia művelte ki mai festőgenerációnkat.” Bölöni György: *Szabad iskola. Képek között*, Vál. és szerk. Erki Edit, Budapest, 1967, 474, 475.

³³ Vaszary János naplója. *Régi és/vagy új reneszánsz*. Összeáll. és bev. Mezei Ottó, Tatabánya, 1994, 26.

³⁴ Nagy: 1921, i. m., 18.

³⁵ Ferenczy Valér: Ferenczy Károly. *A Nyugat*, Budapest [1934], 42.; Ugyanez olvasható Robert and Elisabeth Kashey a Julian Akadémiáról írt tanulmányában. Introduction. *The Julian Academy*, 1989, i. m., VI.

³⁶ Kunffy: 2006, i. m., 40.

³⁷ Vaszary: 1994, i. m., 26.; Kunffy: 2006, i. m., 39.

adatlan önéletrajzában.³⁸ A tanárok is látták a kis méret hátrányait, Jean-Paul Laurens ezért Kunffy-nak csak egy-egy részlet életnagyságú megfestését ajánlotta.³⁹

A magyar festők müncheni akadémián készült tanulmányai az aprólékos, naturalista kidolgozás előnyben részesítését mutatják, míg a Julian Akadémia oktatási módszere a „részletező formatanulmánnyal szemben”, például Thorma János esetében, kifejlesztette a festő „arány- és konstrukció érzékét, valamint egységben látását”.⁴⁰

A Julianban folyó tanítás menetéről a legtöbbet Nagy Sándor írásaiból tudhatunk meg. Hétfőtől szombatig tartott a tanítás. Hétfőn reggel 8-kor kezdődött az óra, aki korábban érkezett, jó helyet kapott, melyet egész héten megőrizhetett. A hét végén kötelező témákat tűztek ki, amelyeket hamarosan zsűriztek is. William Bouguereau vezette be a havi versenyeket. A legjobb rajz vagy festmény alkotója pénzjutalmat kapott, s munkája ki lett akasztva a műterem falára. Ez volt az egyik legnagyobb dicsőség.⁴¹ Nagy Sándor részletesen leírta az egyik „concour-nap” történetét: vasárnap reggel Robert-Fleury pecsétetes levélben hozta a kompozíció témáját, amely ez esetben *A nyμφák megkoszorúzzák Adonis sírját* címet viselte. A hagyományos témák kitézése is mutatta, hogy ebben nem volt különbség a hivatalos oktatás és a szabad akadémiák között. A verseny mindenütt a francia akadémiák legnagyobb díjáért, a prix de Rome-ért, a római ösztöndíjért folyt.⁴²

Réti István egyik levelében szintén leírta ezeket a vasárnap délelőttiakat, amikor a helyszínen, a műteremben kellett egy adott témára elkészíteni a színvázlatot, amely rögtön a tanárok elé került. Portréval és akttal is lehetett versenyezni. Réti István párizsi vázlatfüzetében fennmaradt egy iskolai kompozíció, amely feltételezésem szerint az akadémián készülhetett. A rajzon egy tágas teremben, trónon ülő koronás férfi s egy táncoló nő látható (Salome tánca?) 42-44 A nőalak a vázlatfüzet hátoldalán is feltűnik, a háttérben asztal körül mulató emberek is kivehetők. Réti nem kedvelte ezeket a kompozíciós témákat, de beszámolt Thorma sikeréről, aki egy fél-akttal és egy bibliai jelentet vázlatával egyszer a legjobb tíz közé került.⁴³ 56

Ezeket a már sokszor feldolgozott, főként mitológiai és bibliai tárgyú témákra kiírt kötelező kompozíciókat a környezetet, a mindennapi életet megjelení-

³⁸ Az 1896-os dátumra utal „Egy iskolai emlék Párisból, 1896” feliratú fotó, MTA BTK, Művészettörténeti Intézet Adattár: MDK-C-I-7 (37-es számú fotó). Csontváry kiadatlan önéletrajza. *Csontváry-émlékkönyv. Válogatás Csontváry Kosztka Tivadar írásaiból és a Csontváry-irodalomból.* Művészet és elmélet. Vál. Gerlóczy Gedeon. Bev. Németh Lajos. 2. kiad., Budapest, 1976, 78. és 4. jegyzet.; A városligeti Iparcsarnokban rendezett kiállítása (1908) katalógusában szintén arról írt, hogy a Julian Akadémián nem engedték meg a „szabad rajzolást”. Csontváry később, 1898-ban is járt Párisban, de feltételezhetően ekkor már szakított az iskolákkal. 1907-ben kiállítása volt: *Exposition Csontváry-Kosztka.* Grande Serre de la ville de Paris, Cours la Reine, Paris, 1907.

³⁹ Kunffy: 2006, i. m., 39.

⁴⁰ Színérzéke fejlődését is megemlíti. Réti: 1954, i. m., 174.

⁴¹ Bartoli, Damien – Ross, Frederick C.: 2014, i. m., 487.

⁴² A prix de Rome ebben az időben az Académie des beaux-arts itáliai tanulmányi ösztöndíjért folytatott verseny győztesének járt.

⁴³ Réti István levele Réti Alajosnéhoz, 1893. február 22. MNG Adattár, 8959/195. Idézi: Boros: 2006, i. m., 126.

teni vágyó növendékek nem kedvelték; mások, így Kunffy hasznosnak tartották, s a komponálásmód, „térbeosztás, vonalvezetés és egyensúlyozás, árny- és fényelosztás” elsajátítására alkalmas eszközt láttak benne.⁴⁴ A kétéves római ösztöndíj után Párizsba érkező Nagy Sándor sem tartotta feleslegesnek. Büszkén számolt be róla, hogy az iskola hétvégi versenyén sikert aratott a fent említett kötelező versenytémában, amelyben felhasználta római emlékképeit.⁴⁵

A tanárok egy-egy műteremben havonta váltogatták egymást. A korrigáló mesterekről és a tanítási módszerekről a legkülönbözőbb vélemények maradtak fenn. Jóllehet már a Julian Akadémiára járó első nemzedék is felismerte, hogy az új irányokat nem itt kell keresniük, a tanárok technikai, mesterségbeli tudását többnyire elismerték. Akadémikus mesterek voltak, szinte minden divatos műfajt műveltek, így William-Adolph Bouguereau aprólékosan kidolgozott, gondosan komponált mitológiai és allegorikus jelenetek [*Vénusz születése (La naissance de Vénus)* 1879] mellett édeskés naturalista életképeket is festett [*Pásztorlányka (La jeune bergère)* 1885].⁴⁶ Tony Robert-Fleury főként történeti képeivel aratott sikereket, de naturalista zsáner is készült a műtermében. A naturalista iskola közkedvelt mestere, Bastien-Lepage is festett antik és történeti témájú képeket. A közönség Franciaországban is magasra értékelte a zsánert és a történeti témákat. A festők egy része, mint Jean-Paul Laurens vagy Benjamin Constant megőrizte a romantika néhány megfélekezett, „akadémizált” elemét, s nyitott a szimbolizmus felé is.⁴⁷ Az impresszionizmus és a szecesszió is hatással volt a mesterek egy részére, s egy-egy műben óvatosan alkalmazták az új festői megoldásokat.

Robert-Fleuryről írta Nagy Sándor, hogy elhagyta korábbi *claire obscure* hatásokra építő módszerét, és a *plein air* híve lett egy fiatal tanítványa hatására, aki később a felesége lett.⁴⁸ Nagy Sándor megállapítását, mely szerint nem zárkózott el az új festői megoldásoktól, igazolja Csók István feljegyzése, miszerint bár tartott tőle, a mester nem róttá meg a fekete színként való használata miatt.⁴⁹ Robert-Fleury kedvelte magyar tanítványait, járt Budapesten is, ahol Pulszkyval is találkozott.

A növendékek többsége igazodott mesterei akadémizmusához, eklektikus felfogásához. Nem tudták magukat kivonni a 19. század utolsó évtizedeit uraló, nagy felkészültségű mesterek historikus, bibliai és mitológiai történeteket feldolgozó műveinek hatása alól. Ebben a közegben meg lehet érteni Csók István makacs próbálkozásait történelmi festménye, a *Báthory Erzsébet* sikerre vitele érdekében. Allegorikus kompozícióin, Vénusz és Bűnbánó Magdolna megformálásában többek közt Carolus-Duran és Dagnan-Bouveret akadémikus tradíciójából indult ki. Később a *plein air*, a japonizmus és a szecesszió, majd a *fauve* festők inspirációja is érződött a munkáin.

Feltételezhetően Ferenczy Károly bibliai témájú képeinek forrása is ehhez a századvégi sokszínűséghez vezethető vissza. Talán a Julianon kitűzött téma megvaló-

⁴⁴ Kunffy: 2006, i. m., 39.

⁴⁵ Nagy: 1921, i. m., 111.

⁴⁶ Bartoli, Damien – Ross, Frederick C.: i. m., 2014.

⁴⁷ Jullian, René: *Le mouvement des arts du romantisme au symbolisme*, Paris, 1979, 103.

⁴⁸ Nagy: 1922, i. m., 235.

⁴⁹ Csók: 1990, i. m., 47.

sítása volt *Az irgalmas szamaritánus* című (1889) kompozíciója.⁵⁰ A témát nagy elődök, többek közt Rembrandt, Hogarth, Adam Elsheimer és Delacroix is feldolgozták. Ismerhette az 1880-ban nagy sikert arató Aimé-Nicolas Morot egységesen szürkés tónusú munkáját is, amelyről Marie Baskircsev mint nagy hatást gyakoroló festményről írt a naplójában.⁵¹

A növendékek között volt, aki tagadta, hogy követte volna a professzorok tanácsait. Csók István szeretett elrejtőzni a korrigáló tanárok elől, mások a kész műveiket is megmutatták mesterüknek, mint Thorma János Doucet-nek a *Szenvedők* című festményét. 58 és 48 Doucet tanácsokkal látta el, és megdicsérte munkáját.⁵² A legtöbben megőrizték egy-egy észrevétel, tanács vagy dicséret emlékét. Volt, aki összevetette korrigálásukat a hazai tanárok oktatási módszereivel, s az összehasonlításból az otthoniak, a Mintarajziskola tanárai igencsak rosszul kerültek ki. Egyedül Székely Bertalan volt a kivétel, jóllehet sokakat, például Vaszaryt is taszította a magyar késő romantika nagymesterének „töprengő, doktrinér szelleme”, nem ismerték a legújabb művészeti tendenciákra figyelő munkáit.⁵³ Nagy Sándor ellenben Párizsban döbbsen rá kimagasló értékeire.

Nagy Sándor és Kunffy Lajos részletesen megörökítették a tanárok különböző módszereit. Az előbbi emlékezésében olvasható, hogy „Jules Lefebvre, a hajszálig kényes rajzoló túvel korrigálta a kontúrokat. Megméretett mindent, meglátott milliméter eltéréseket. Mint egy gyöngyfúró, olyan aprólékosan vett minden formát.”⁵⁴ A következő hónapban korrigáló mester, Tony Robert-Fleury a rajzzal szemben a valőrökre helyezte a hangsúlyt. A közkedvelt mesterek közé tartozott, akit „szépszávu”, „ritka műveltségű” emberként őrzött meg emlékezetében. Gondosan és tapintatosan korrigált, s figyelt a tanítványaira: összehasonlította korábbi munkáikat az újabbakkal. Ferenczy Károly tanácsára kezdett el sörteecsettel festeni, s ehhez a módszerhez a későbbiekben is hű maradt.⁵⁵ Réti István Doucet korrigálását írta le, aki azt tanácsolta neki, hogy „szürkébb legyen és egyszerűbb”.⁵⁶

Kunffyra Gaston de Latenay és Gaston La Touche festési módszerei voltak hatásosak. Latenay-tól a színek intenzitásának növeléséhez kapott tanácsokat.⁵⁷ Feljegyezte és követte is La Touche sajátos vázlatkészítési módszerét, aki tenyér nagyságú deszkákra festette tanulmányait. „Voilà ma bibliothèque!” – idézte tanárát, aki Saint

⁵⁰ A képet közölte: Kisné Budai Rita: „Folyton az élet szépségére tanított”. Ferenczy Károly mint tanár, in Boros Judit – Plesznivny Edit (szerk.): *Ferenczy Károly (1862–1917) gyűjteményes kiállítása*. Kiállítási katalógus, Magyar Nemzeti Galéria, 2011–12, 133.

⁵¹ 1880. május 16-i feljegyzésében írta: „Mióta élek ez a festmény tette reám a legnagyobb hatást. ... nincs semmi köze az agyoncsépelet, hagyományos akadémikus szépségekhez.” Baskircsev: 1921, i. m., 162–163.

⁵² Boros Judit idézi Réti István 1893. februári (?) levelét. Boros: 2006, i. m., 131.

⁵³ Vaszary: 1994, i. m., 25.

⁵⁴ Nagy: 1922, i. m., 235.

⁵⁵ Ferenczy szó szerint idézte fiának a korrigáló professzor szavait, mellyel arra figyelmeztette, jobb lenne a kis eset helyett nagyobbat használni: „Votre plus petite brosse devrait être comme ça.” Ferenczy V., 1934, i. m., 147.

⁵⁶ Boros: 2006, i. m., 125.

⁵⁷ Kunffy: 2006, i. m., 126.

Cloud-i műtermébe megmutatta neki gondosan elfüggönyözött tanulmányait, melyek a „padozatól a plafonig és egymás mögött is keskeny állványon, rekeszekben tenyér nagyságú deszkákon...” sorakoztak.⁵⁸ Mindkettőjüket kiállította 1903-ban, Budapesten az általa rendezett *Francia terem* alkotói, így többek közt Maurice Denis, Edouard Manet, Pierre Puvis de Chavannes, Claude Monet művei között. Gaston de Latenay a *Pas de Calais dűnéi és Anvers (November)*, Gaston La Touche *Féltékenység* és *A mise* című olajfestményeivel szerepelt.⁵⁹ Jean-Paul Laurens-t, akinek feje Michelangelóra emlékeztette, „szisztematikusabbnak” tartotta tanártársainál. Tanítványaira jelentős időt szánt, elméleti kérdéseket is fejtegetett az órákon, s meghívta őket a műtermébe. Perlmutter Izsák például azért kedvelte Jean-Paul Laurens-t, mert a történeti festészetben nem az esemény megfestésére helyezte a hangsúlyt, hanem a lelki hatásokra.⁶⁰ Hozzá járt a legtöbb magyar festő, s a többség pozitívan emlékezett meg róla. Talán a Szépművészeti Múzeum akkori igazgatóőrének Rodin művészete iránt érzett csodálata mellett ennek is köszönhető, hogy a francia szobrász Laurens-ról készített portré-remekét a múzeum 1901-ben megvásárolta.⁶¹

81
Kunffy Benjamin Constant orientalista képeiért és portréiért is lelkesedett, akit Laurens-nál „impulzívabb, temperamentumosabb festőnek” látott. Talán tanára példája is ihlette Párizsban igen nagy sikert arató cigány-képeit. Hasonló karakterű, nyílt és szívélyes tanárként emlékezett vissza Bouguereau-ra Márk Lajos.⁶²

Velük szemben Vaszary János állította, hogy az akadémián a „mesterek szelleme alig volt érezhető”. Bouguereau, Laurens, Robert-Fleury vagy Benjamin-Constant csak ritkán fordultak meg a műtermekben. Különösen az ekkoriban Amerikában tartózkodó Benjamin-Constant-t hiányolta.⁶³ Vaszary a tanítás alapvetően akadémikus volta miatt is elégedetlen volt: „naturalisztikus, plasztikus modellírozás, de háttér nélkül, tehát még mindig akadémikus...”⁶⁴

Az Akadémián elfogadott volt a stúdium és a „kép” megkülönböztetése, az iskola csak a tanulmánykészítés helyes módszerét tanította, aki ennél többet várt, csatlakozott. Réti István szerint kezdetben, a naturalizmus „puritán korszakában” a stúdium és a kép célja ugyanaz, a természet visszaadása volt. A saját gondolatok kifejezése a tanulmányok befejezése után következhet.⁶⁵ Jóllehet szinte mindenki egyetértett az alapozás, az évekig tartó aktrajzolás szükségességével, Ferenczy Károly a módszer veszélyeire is figyelmeztetett: „...nem egy ós-julianista sose tudott kivergődni a végkimerülésig tartó iskolai testfestésből, hanem lengő szakállal ott

⁵⁸ Kunffy: 2006, i. m., 126.

⁵⁹ Kat.: 18., kat.: 85., kat.: 84., kat.: 86. Tavaszi Nemzetközi kiállítás. Országos Magyar Képzőművészeti Társulat. Katalógus, Singer és Wolfner, Budapest, 1903.

⁶⁰ Perlmutter Izsák: 1904, i. m., 111.

⁶¹ Tóth Ferenc: Egy kapcsolat eredménye: Rodin-szobrok Budapesten. *Rodin és a Szépművészeti Múzeum*. Összeáll. és szerk. Tóth Ferenc, Budapest, 2013, 15., 16–17.; Illyés Mária: A Szépművészeti Múzeum számára 1900–1901-ben megvásárolt Rodin-szobrok. uo., 28.

⁶² Tüskés Anna: Márk Lajos élete és munkássága. *Tanulmányok Budapest múltjából*, 36, 2009, 179–180.

⁶³ Vaszary: 1994, i. m., 26.

⁶⁴ Uo., 26.

⁶⁵ Réti: 1954, i. m., 30.

penészedett meztelenjeinek évről-évre fölgülemelő halmai, hekatombái között.⁶⁶ Rippl-Rónai hasonlóan, Madame Le Roy d'Étiolles, egykori Julian-tanítvány kapcsán írta a mesterséget jól elsajátító, de tehetség híján továbbfejleszteni nem tudó növendékek zsákutcába torkolló útjáról: „...főleg az hibázik belőle, ami honfitársaink legnagyobb részét karakterizálja, hogy sok a tudás de kevés a művészet, ...”⁶⁷

Nagy Sándor írásban és rajzszorozatban is megörökítette a hosszas stúdiumok után bekövetkezett megtorpanását, válságát. 29 Egy napon rádöbbsent, hogy a „szépen festés”, a mesterség tudása igen kevés. Székely Bertalan tanácsait követve a stílusok szolgálai utánzásától is tartózkodni akart. Talán ez is az oka, hogy párizsi éve végén nem kötelezte el magát egyetlen festésmóddal sem, hanem a *Bibliában*, Tolsztoj műveiben, Helena Petrovna Blavatsky teozófiájában, divatos életfilozófiákban keresett útmutatást. Rejtett tudattartalmak feltárása, a lélek megjelenítése foglalkoztatta, s hatottak rá a szecesszió mindennapi tárgyakat megszépíteni vágyó, a társadalom megjavításán fáradozó eszményei is.⁶⁸

3. Újítók és hagyománykövetők. Grafikusművészek

A Julian Akadémiával kapcsolatban általában csak az újító művészeket emlegetik, pedig ahogy tanárainak, úgy diákjainak nagy része is a hagyományörzők közé tartozott. Greguss Imre 1883-ban, a Julian Akadémián tanulva festette a *Táborba induló újoncok* című festményét, s a történeti képek és a népi zsánerek festője maradt Párizsban is.⁶⁹ Deák-Ébner 1873-ban Párizsban készült, verekedő francia munkásokat megörökítő képe (*Cabaret*) a lényegét tekintve nem különbözik a magyar helyszíneken játszódó népies zsánereitől.⁷⁰

Az 1860-as évek végétől a társasági, valamint a népeletkép és a történeti zsáner Münchenből Párizsba is átlátogató magyar képviselőinek munkáiban inkább csak némi frivol hang és párizsi témák jelzik, hogy Franciaországban jártak.⁷¹ Knopp

⁶⁶ Ferenczy Valér idézi apja véleményét a Julian Akadémiáról. Ferenczy V.: 1934, i. m., 43.

⁶⁷ Rippl-Rónait idézi Csernitzky Mária a *Karcsú nő vázával* képleírásában. Bernáth Mária – Nagy Ildikó (szerk.): *Rippl-Rónai gyűjteményes kiállítás*. Kiállítási katalógus, Magyar Nemzeti Galéria, 1998, 249.

⁶⁸ „...firkálni kezdtem, ...és nézzetek oda, egész érdekes vonalak, csupa motívum és különös virágok és szörnnyetek keltek életre a toll végén... „Aztán egy nap, hogy ne csak papíron legyen, lemostam nyers bútoraimat és kidekoráltam őket.” Nagy: 1922 (12) 360.; „Az akadémiai elvetett látás helyett kibújtak rendre a motívumok »műtyürkéi«; megszületett a lélekben egy új virág: az életre alkalmazható művészet...” Gömöri Jenő idézi a művészt Nagy Sándornak *Az élet művészetéről* című könyvéhez írt előszavában. Budapest, 1911. 4.

⁶⁹ D.: Greguss Imre, *Művészet*, 8, 1910, 334.

⁷⁰ Rózsaffy Dezső: Deák-Ébner Lajos. *Művészet*, 2, 1907, 73., 74.; 1878-ban festett *Aratók* című festményének két vázlata is Párizsban készült. A vázlatokat a MNG Grafikai osztály őrzi. Néhány portréja 1875-ből és 78-ból és egy magyar életképe szintén itt készült (*Faluszéle*, olaj, fa, 41 × 32,5 cm, j.b.l.: L. Ébner, j.l.: Paris, MNG Festészeti osztály ltsz.: 51.70)

⁷¹ Szabadi Judit: A társasági festészet, in Zádor Anna (szerk.): *A historizmus művészete Magyarországon*, Budapest, 1993, 181.

Imre például 1889-ben kezdte meg párizsi tanulmányait a Julianon.⁷² A társasági témákat feldolgozó, illusztrációkat és karikatúrákat rajzoló Márk Lajos 1890-ben tanult az akadémián, s utána is, 1899-ig rendszeresen ellátogatott Párizsba.⁷³ Hegedűs Lászlóra és a szalonfestő Márk Lajosra hatást gyakorolt a kortárs szimbolizmus is.⁷⁴ A szalonfestészet képviselője volt Jendrássik Jenő is, aki 1898-ban, majd 1912-ben tanult Jean-Paul Laurensnál.⁷⁵

A későbbi nagybányai művészek mellett a Szolnok környékén, majd a szolnoki művésztelepen (1900–) tevékenykedő művészek között is számos Párizst is megjárt művészt találunk Deák-Ébner Lajostól és Bihari Sándortól Mihalik Dánielig és Fényes Adolfig, bár nem mindenki tanult a Julianon.⁷⁶ Poll Hugó, aki nem tartozott egyik művésztelephez sem, a nagybányaiakkal majdnem egy időben, 1888-ban jött Münchenből Párizsba, s 1892-ig tanult az akadémián a Robert-Fleury és Lefebvre korrigálása alatt álló műteremben.⁷⁷

Még az új törekvésekkel szemben immunis történeti és egyházi festők számára is jelentős elismerést jelentett a Julianban elért siker. Az 1896–97-es szemesztert az akadémián töltő, nagy formátumú bibliai képeiről ismert Hegedűs László mintarajziskolai műtermébe kiakasztotta a „Julián iskolában” díjjal jutalmazott aktrajzát, amely megnyerte Benjamin Constant tetszését.⁷⁸ 5-6

A század vége felé, a szecesszió kibontakozásával egyre több olyan művész került Párizsba, akik festői tanulmányaik után az alkalmazott grafika művelői lettek, vagy grafikai műveikkel váltak ismertté. Az utóbbiak közé tartozott Józsa Károly is, akinek fametszeteit és linóleummetszeteit Félix Vallotton és William Nicholson műveihez hasonlították.⁷⁹ Basch Árpád Léon Bonnat és Jean Paul Laurens tanítvá-

⁷² A *Művészet* cikkírója szerint 1889–92 között tartózkodott Párizsban. Chroniqueur [Lyka Károly]: Knopp Imre, *Művészet*, 12, 1913, 99.; A Julian Akadémia jegyzéke szerint 1889–90 között látogatta az iskolát.

⁷³ Bouguereau, Ferrier és Robert-Fleury tanítványa volt. Karikatúrákat is rajzolt julianbeli társairól. Lyka Károly: Márk Lajos. *Művészet*, 6, 1907, 281–294.; Tüskés: 2009, i. m., 179–180.

⁷⁴ „Kacziány, Hegedűs és Márk [...] a zsánerfestészet és a szimbolizmus határán mozog.” Bernáth Mária: Stílustendenciák a millenáris kiállítás festészeti anyagában, in A historizmus művészete... i. m., 168.; Márk Lajos eklektikus művészetének jellegzetes példája a *Küzdelem* vagy *Küzdelem egy férfi bírósáért* című festménye, mely a Salon des Champs-Élysées tárlatán mention honorable-díjjal részesült. *Új Idők*, 1897. május 30, 506.

⁷⁵ A Julian regisztere Jendrassitz, Eugene néven említi: 1898-ban és 1912-ben tanult itt. A magyar szakirodalom szerint München után 1886-ban ment először Párizsba, ahol Aimé-Nicolas Morot volt a tanára, majd 1898-ban J. P. Laurens lett a mestere. Bastien Lepage hatása érezhető *Az őzvegy* című munkáján. Chroniqueur [Lyka Károly]: Jendrássik Jenő, *Művészet*, 12, 1913, 167–168.

⁷⁶ A Julian listája szerint Deák-Ébner Lajos 1896–97 között, Fényes Adolf 1891–92 között tanult a Julianon, Bihari Sándort évszám nélkül említi; Mihalik Dániel 1898-ban iratkozott be az akadémiára, s 1901-ig volt Párizsban.

⁷⁷ Poll Hugó később pasztelljeivel ért el sikereket. Lyka Károly: Poll Hugó, *Művészet*, 6, 1907, 1–4.; A Julian Akadémiai listája szerint 1888–92 között volt Robert-Fleury és Lefebvre tanítványa.

⁷⁸ Hegedűs 1896–97 között járt az Akadémiára, Benjamin Constant-hoz. 1897 őszén tért vissza Budapestre. Chroniqueur: [Lyka Károly]: Hegedűs László, *Művészet*, 9, 1910, 67.; Feltételezhetően *Akt* vagy *Ülő akt* című 1896-os akvarelljéről, illetve krétarajzáról van szó, melyeket ma a Magyar Nemzeti Galéria Grafikai osztályán őriznek.

⁷⁹ Józsa Károly az 1900-as évek elején tanulhatott Párizsban, nevét a Julian jegyzéke is említi, sajnos

nya volt.⁸⁰ Az első világháború után az Egyesült Államokban letelepedő Honti Nándor 1899-ig Hollósynál tanult, majd 1900 és 1902 között a Julian Akadémián.⁸¹ A főként a grafika területén kiemelkedő művészek közül is a legtöbben J. P. Laurens osztályába jártak, mint Tull Ödön és Kotász Károly.⁸² 7-8 A szintén inkább grafikusként, linóleummetszeteivel sikert arató Hollósy-tanítvány, Dobai Székely Andor 1901-től a Julianon tanult, de nyaranta visszatért Nagybányára.⁸³ Czóbel Béla 1905-ben egységes barnás tónusú, Carrière szfumátos festésmódjára emlékeztető portrét készített róla.

A növendékek általában nem csak korrigáló tanáraikat, hanem egymás munkáit is figyelték, alkotásaikban a korszak minden stílusáramlata tükröződött. „Az iskolában, főleg a Julian Akadémián tapasztaltam, hogy a kollégák munkáival való összehasonlítással tanul az ember a legtöbbet. Ugyanazt a modellt festettük és mindegyik mást csinált belőle. A vászonra nemcsak a modell került rá, de maga a festő is.”⁸⁴ Nagy Sándor az okokat, az alkotófolyamat belső mozgatórugóit keresve tette fel a kérdést: vajon miért fest Guinier plein airben, és miért követi William Laparra Puvis de Chavannes-t? Feltételezése szerint nem a külső benyomások az elsődlegesek, hanem „egy bizonyos szerzett-, vagy alap-diszpozíció; egy már adott, vagy szerzett szemüveg”.⁸⁵

4. A Julian Bohémiája

Az itt tanulók mindennapjainak krónikája bontakozik ki az írásos visszaemlékezésekből. Minden műteremhez két, az adminisztratív ügyeket intéző beosztott tartozott, a titkár és a tanulók által választott „massier”.⁸⁶ Az utóbbi általában több nyelv-

évszám nélkül. Szemere Leó: *Józsa Károly gyűjteményes kiállítása Könyves Kálmán Szalonjában*, Budapest, 1908. 1904-ben jellegzetes párizsi alakokról készült metszeteket mutatott be Bécsben, a *Hagenbund* kiállításán. Karikatúrákat, humoros rajzokat is készített. Földi Eszter: *Fa- és linóleummetszés Magyarországon 1904-től 1914-ig*, in Róka Enikő (szerk.): *A modern magyar fa- és linóleummetszés (1890–1950)*, Miskolc, 2005, 37–38. Feltételezhetően azonosak a Magyar Nemzeti Galériában lévő munkáival. (Józsa Károly: *Akttanulmány*, 1893 (?) színes rézkarc, 200 × 136 mm, j. j. l.: Józsa, aláírva: Józsa, Paris, MNG Grafikai Osztály, ltsz.: 1907-233

⁸⁰ A lista szerint 1893-ban tanult Jean-Paul Laurens-nál.

⁸¹ Gellér Katalin: *Szecessziós művészi litográfiák*, in Bajkay Éva (szerk.): *Modern magyar litográfia 1890–1930*, Miskolc, 1998, 61., 62., 63., 66., 192.

⁸² A Julian regisztere szerint Tull Ödön 1896-ban, Kotász Károly 1904-ben látogatta az akadémiát. Tull Ödönt Jean-Paul Laurens tanítványaként említik. N: Tull Ödön. *Művészet*, 10, 1911, 344–345.

⁸³ Más adat szerint tíz évig volt Párizsban, s 1908-ban telepedett le itthon; A Julian Akadémia regisztere szerint 1901-től volt az akadémia növendéke. I: *Művészet*, 9, 1909, 47., 50.; Földi: 2005, i. m., 35.; Egy párizsi látkepe szerint 1912-ben is Franciaországban járt. Dobai Székely Andor: *Homokhordás Párizsban*, 1912, rézkarc, papír, 187 × 236 mm, j.j.l.: Székely, Paris, 1912.

⁸⁴ Kunffy Lajos: 2006, i. m., 124.

⁸⁵ Nagy: 1922, i. m., 358.

⁸⁶ A massier elnevezés nehezen fordítható, a szótárakban nem is szerepel. Egyedül a Larousse szótár említi 14. századi jelentését, mely szerint kezében arany- vagy ezüstbotot tartó ajtónállót jelent. A szintén a Julian Akadémiára járó Kunffy Lajos osztályfelügyelőnek fordította. Maurice Denis magyar nyelven megjelent elméleti írásaiban pénztárosként szerepel. Maurice Denis: *Paul Gauguin hatása*, in

ven beszélő festő volt, s a pénz- és az adminisztratív ügyek kezelésén kívül közvetített az iskola vezetője és a növendékek között. A Fontaine utcai iskolában Philippe Favard, a Faubourg Saint-Denis utcaiban a már említett Jules Adler töltötte be a tárgyalási időszakban a massier szerepét.⁸⁷ 81 1888 körül, az iskolát híressé tevő, ekkoriban alakuló Nabi csoport Julian akadémiai tanulmányai idején Paul Sérusier volt a Saint-Denis negyed műtermeinek „pénztárosa” és az említett fiatalok szellemi vezetője is.

A műtermek minden visszaemlékező szerint levegőtlenek és piszkosak voltak. Az ablakokon alig hatolt be a fény. A Fontaine utcai iskola „...egy beüvegezett udvar volt, három oldalról öteemeletes falak zárták, s csak az északi részen volt oldalvilágítás. A soha meg nem tisztított üvegtetőkön és ablakon keresztül a szűk utcák különös világítása szűrődött be, tagadhatatlanul elég piszkosan” – írta Nagy Sándor.⁸⁸ A Faubourg St. Denis-ben lévő műtermet Csók leírásából ismerjük. „Egy bérház udvarán keresztül falépcsőkön jártunk fel az ötödik emeletre, a padlásból termekké alakított iskolába. Alul egy porcelán-magazin, ahol faforgács közé pakolták az árukat – ha kigyullad, négyszáz ifjú óriással kevesebb ostromolja a Parnassust.”⁸⁹

A festőnövendékek a korábban kiérdemelt díjak és érkezés szerint ültek a modell körül. A „les anciens”-nek, „véneknek” nevezett, egyébként szintén fiatalokból álló csoport a heti kompozíciós témában sikert arató művészekből állt, illetve azokból, akik korábban elnyerték a „római díjat”. Kiemelt tiszteletben részesültek az egyébként bohém és senkit nem tisztelő növendékek között.

Díjazott rajzok függtek a műtermek falain. Nagy Sándor olajképekről is beszámolt, amelyek egy többszintes, magas lócán sorakoztak. A Faubourg Saint-Denis-i műteremben kialakított stúdiók közül Csók István visszaemlékezésében kiemelte Mariottonak egy vörös hajú lányról készített tanulmányát.⁹⁰

A Fontaine utcai műterembe egy Perrott nevű festékkereskedő is betelepedett. A „vének” egyszerűen kinyomtak egy keveset az új festékestubusokból, a fiataloknak azonban meg kellett venniük. A felszerelést a tulajdonos biztosította, a terpentint és a puha szappant az újonnan érkezettnek kellett kifizetniük (20 frankos arany volt az ára).⁹¹ A szegényes berendezés gipszfejekből, kezekből, lábakból és szalmaszékekből állt, melyeket a körülményekkel elégedetlen növendékek időnként összetörttek, illetve elégették. A festékestubusok dobálása is kedvelt szórakozás volt, feltehetően erre a kaotikus látványra is visszavezethető, hogy Nagy Sándornak a Julian

A szimbolizmustól a klasszicizmusig. Maurice Denis elméleti írásai. Művészet és elmélet, Az utószót írta és a képeket válogatta: Szabadi Judit, Corvina, Budapest, 1983, 40.

⁸⁷ Csók: 1990, i. m., 50.; Philippe Favard a Julian listája szerint 1890 és 1903 között, Lefebvre és Robert-Fleury osztályában dolgozott a Julian Akadémián.; Jules Adlerről l. korábban.

⁸⁸ Nagy: 1921, i. m., 14.

⁸⁹ Csók: 1990, i. m., 49.

⁹⁰ Jean Alfred Marioton Bouguereau és Robert-Fleury tanítványa volt. A *Művészet* c. folyóirat is hírt adott korai haláláról.

⁹¹ Csók: 1990, i. m., 50.

akadémia életét megörökítő tollrajz sorozatán antropomorfizált és férgékké alakított tubusok láthatók.⁹²

A Julian iskola sikerét és világhírét liberalizmusának és páneurópai karakterének köszönhetette, de már egyre növekvő számban amerikaiak is látogatták. Sokféle tradíció és törekvés találkozott itt. A művészek időn és téren kívüli, a polgári mindennapoktól eltérő világot alakítottak ki, saját törvényekkel, saját nyelvvvel, amely a különböző nemzetiségű festők különböző szintű nyelvtudásából, valamint szakszavak keverékéből alakult ki. Nagy Sándor szerint a külső hallgató számára alig volt érthető. „Ennek a különös világnak a karakterét nem a franciák adták. Ők csak a bezáró keret voltak. A mindenfelől, a világ minden tájából összegyülemllett, s egy közös serlegbe öntött erő adta meg a karakterét. [...] Viszont az is bizonyos, hogy ezt csak az a latin világ tűrhette meg a testén, amely bennszülött párisiakból alakult.”⁹³ Máshol ridegnek és kirekesztőnek találta a franciaországi légkört, mellyel szemben kis baráti és nemzeti közösségek formálódtak. „Hogy a távollevő szerettek hiányát pótoljuk, baráti családot alapítottunk Páris rengetegében. Sátort vertünk, első cserkészei e világnak, akik nemzetiség nélkül, csupán mint Isten fiai, telepedtünk meg egy olyan háztömeg dzsungelében, ahol még az utcakövek is sovén nemzetiséget leheltek.”⁹⁴

Kunffy, aki a Julianban töltött éveire mint a „boldogság éveire” emlékezett vissza, a következőket írta: „...telve a művészi sikerek reményével. Milyen gyönyörűnek láttuk az életet, a jövőt! [...] A munka alatt a fiúk énekeltek, dikcióztak, persze leginkább a franciák.”⁹⁵ A legtöbb visszaemlékezésben vaskos tréfákról is olvashatunk. A vad tréfák Edvi Illés Aladárt megfutamodásra készítették, Borúth Andort pedig évekig nyomasztották az itt átélt kellemetlenségek.⁹⁶ Vaszary, aki „nyüzsgő méhkashoz” hasonlította az akadémiát, a következőket írta: „A francia bohém szellem persze eluralkodott és modellpihenő alatt lárma, veszekedés, durva tréfák állandóan szerepeltek – a munka alatt azonban szélcsend.”⁹⁷ A bohém légkör különösen a tradicionális viselkedéshez szokott németeket, osztrákokat és magyarokat sokkolta.⁹⁸ A régiek minden újoncot egyformán lekezelték, legyen az szegény piktorjelölt vagy angol királyi vérből származó növendék, mert ilyen is akadt köztük. Kezdetben Nagy Sándort is bántotta a társak különös viselkedése, de az első döbbene-

⁹² Nagy: 1922, i. m., 151.

⁹³ Nagy: 1922, 17.

⁹⁴ Nagy: 1921, i. m., 37.

⁹⁵ Kunffy: 2006, i. m., 40.

⁹⁶ Edvi Illés Aladár a Julian jegyzéke szerint 1893-ban tanult itt. Életrajza szerint 1895-ig volt Franciaországban; Borúth Andor 1893 őszétől 1898-ig tanult az akadémián Levebvre és Tony Robert Fleury osztályában.

⁹⁷ Vaszary: 1994, i. m., 26.

⁹⁸ Ferenczy Károly fiát, Bénit óvja a Julian akadémiától: „A francia bohém rém durva” – figyelmezteti egy 1911-ben írt levelében. Idézi Kissné Budai Rita, i. m., 2011, 138., 128. jegyzet.

net után megváltoztatta a véleményét, sőt pozitívnak tekintette, mert ebben a szűk, kíméletlennek tűnő körben csak a szorgalom és a tehetség számított.

A műtermi munka mindennapjaiban a modellválasztáson kívül, a montmartre-i kabaré egy-egy színésze, színésznő és félvilági hírességek látogatása hozott változatosságot. Nagy Sándor leírta és meg is rajzolta egy Berthe nevű fiatal lány, feltételezhetően a Toulouse-Lautrec által is megörökített Berthe Bady színésznő látogatását, aki leült a modell mellé a pódiumra, udvarlóiról mesélt, klasszikusokat szavalt, majd „dekadens poéta barátai” verseiből olvasott fel. „Hívatlanul jött, mint a művészi intuíció, s eltűnt [...] visszavonhatatlanul és szeszélyesen.”⁹⁹ 19

Más műtermekben is jártak híres színészek és színésznők. A kor ünnepektől szétválasztva, Sarah Bernhard látogatása kapcsán Csók István leírta, hogy a színésznő ismerősként üdvözölte Marioton, Adler, Espagnat és Dessar nevű társaikat. Közülük Mariotonról és Jules Adlerről már volt szó, a francia Victor D’Espagnat 1884 és 1889 között járt a Julian Akadémiára. Az amerikai Louis Paul Dessar 1886 és 1890 között dolgozott Párizsban, s *Parasztasszony és szénakazlak, Giverny* című (1892) plein air képe a magyar festőkkel megegyező ízlésvilágról tanúskodik.¹⁰⁰

A Julian Akadémián minden évben bált rendeztek. Míg Nagy Sándor Walpurgis-éjhez hasonlította, s írásban és képeken is megörökítette a bál eseményeit, Csók István nem tartotta különös eseménynek, nem „mulattatta”: „...halvány mása a múlt századok »Messe Noirjainak«, azok zordon szörnyűségei nélkül. [...] Egy-két álarcos, többé-kevésbé szellemes jelmez, zaj, szivarfüst, trágár szavak, pezsgős mámor ... – írta.¹⁰¹ A vidéki kúriák, a Monarchia illemtörvényének szabályaihoz szokott Nagy Sándort, aki a jelmezek és meghívók készítésében is részt vett, felkavarták a látottak. Az orgiába fúló mulatság minden részletét megörökítette. A bál látványát Georges Rochegrosse *Babylon halála* című (1891) képének hatásához hasonlította. A *Párisi emlékek* című tollrajz-sorozatának *Julian bál* című lapján tigrissé, majommá vált nőket s csilláron hintázó ördögöket látunk. 23

Nem véletlen, hogy a Julian-bálról szóló írása és rajzai megfelelést mutatnak az osztrák Alfred Kubin élményével, aki egy kabaréba lépve Nagy Sándorhoz hasonló vízió részesévé vált: „Ahogy a kis zenekar játszani kezdett, a környezetem egyszerre világosabbnak, élesebbnek tűnt, mintha más fényben fürödne. A körülöttem ülő emberek arca hirtelen különösnek, félig emberinek, félig állatnak tűnt...”¹⁰² Hasonló látványt írt le a magyar festőnövendék. „Úgy éreztem, mintha sűrű, meleg olaj-tenger fenekén úsznám, s ezt valahonnét egy vörös nap melegítené át és világítaná keresztül. A mellettem elsurrant alakok és párok megnyúltak, mint a víztörésben. A

⁹⁹ Nagy: 1922, i. m., 152., 153.; Berthe Bady (1872–1921) belga származású francia színésznő. A szim-bolista írókat foglalkoztató Lugné-Poe, a Théâtre de l’Oeuvre igazgatója, színész és színházigazgató és Henry Bataille élettársa, aki ekkoriban tanult a Julian Akadémián.

¹⁰⁰ Jules Adler 1888-ban portrét festette L. P. Dessarról.

¹⁰¹ Csók:1990, i. m., 51.

¹⁰² Idézi: Hans H. Hofstätter: L’iconographie de la peinture symboliste. *Le symbolisme en Europe*, Bruxelles, 1976, 13.

felhevült testekből, mint Meduza hajszájai, hegyesszemű kis kígyók sugárzottak, s fűgén halaztak zsákmány után. Nyilván a csáb sugarai voltak ezek.¹⁰³

Talán a bál élménye is hozzájárult, hogy Nagy Sándor a párizsi dekadensnek ítélt életmóddal szembefordult, s a művészetben erkölcsi-társadalmi tartalmat kereső Székely Bertalan tanításaiban keresett támaszt. Az *Art et Décoration* folyóirat pályázatán dicséretben részesített plakáttervén egy asszír bika szárnyán a következő felirat olvasható: *Ars et Caritas*.¹⁰⁴ 40

A bohém felszín és életmód mögött gyakran szegénység, sőt nyomor rejlett. A magyar festő- és szobrásznövendékek a már említett elmaradott oktatási viszonyok miatt vállalták a franciaországi tanulmányút gyakran nagy áldozatokat kívánó nehézségeit.¹⁰⁵ Többen szülői támogatással (Ferenczy Károly, Nagy Sándor), mások állami támogatással vagy szülővárosuk ösztöndíjával jöttek a festészet fővárosába. Az utóbbi révén jutott ki például Tornyai János, aki 1894 és 1896 között tanult a Julian Akadémián. Katona Nándornak a Franciaországban is elismert portréfestő, Horovitz Lipót szerzett ösztöndíjat.¹⁰⁶ Az ösztöndíjak gyakran nem fedezték a kinti élet költségeit, például a Julianon 1895-ben és 96-ban tanuló, marosvásárhelyi Ferenczy Józsefről tudjuk, hogy a nélkülözéstől megbetegedett.¹⁰⁷ A legtöbben nyomorogtak, sokan másolatok készítéséből éltek, mint az 1883-tól Jean Paul Laurens-nál tanuló Bihari Sándor. Brunner József szobrász modellként is dolgozott, később tehető műkereskedő lett.¹⁰⁸ Erős összetartás alakult ki közöttük. Egymásnak adták az olcsó műteremcímeket. Kunffy Iványi Grünwaldtól kapta a hol Hotel Bordeauxnak, hol Hotel Jacobnak nevezett kis szálloda címét (17, rue Jacob), ahol több magyar is megfordult. 1894-ben Kunffy is itt lakott Vaszary Jánossal egy időben.

Külföldi társaik se voltak sokkal jobb helyzetben. Csók István szerint a negyed-órás szünetben szokásos „soudobás” például Widhopf és Brass társukat az éhezéstől mentette meg.¹⁰⁹ David Ossipovitch Widhopff valószínűleg több műhely is fel-

¹⁰³ Nagy:1922, i. m., 313.

¹⁰⁴ *Art et Décoration*, 3, 1898, 95.

¹⁰⁵ Bölöni György az ösztöndíjak rossz elosztásáról írt cikket, hogy sokszor nem az igazi tehetségek kapják. Bölöni György: A magyar negyedből, in Bölöni: 1967, i. m., 43.

¹⁰⁶ Katona Nándorról írt említések jól mutatják azt is, milyen sok ellentmondó adattal szembesül a Julian Akadémia növendékeit feldolgozni vágyó kutató. A *Karpathen-Post* híre szerint Ferdinand Kleinberger 1891-ben párizsi ösztöndíjban részesült. *Karpathen-Post*, 12, Február, 1891, 3; Ezt az adatot megerősíti egy a harfleuri székesegyházat ábrázoló 1891-ben készült rajza (Katona Nándor: *A harfleur-i székesegyház*, 1891, tus, toll, karton, 574 × 370 mm, j.j.l. Katona N.: 1891, MNG, Grafikai o. ltsz.. 1909-2389); A Julian Akadémiára feltételezhetően később iratkozott be, jegyzékében 1894 és 1896 között szerepel, ezt a magyar szakirodalom nem támasztja alá; Lázár Béla szerint négy évig volt Párizsban, Markója Csilla szerint 1893-ig; Katona 1890-ben jelölte meg Párizsba kerülésének időpontját és Magyarországra való visszatérését 1893-ban. L. Katona Nándor önmagáról írt lexikoncikkét, *Enigma*, 7, 2000, no. 24/25. Markója Csilla (szerk.): *Mednyánszky-olvasókönyv*, 209. Lázár Béla: *Egy magyar gyűjtemény*, Petrovics Elek előszavával, Budapest, 1922, 89.; Párizsba kerülésének körülményeiről l. Markója Csilla: *Egy másik Mednyánszky. Tanulmányok*, Budapest, 2008, 74, 160. jegyzet, 82, 173–175. jegyzet.

¹⁰⁷ A lista szerint 1893 és 94 között tanult az akadémián; Brunnerről l. Passuth Krisztina: „Keleti kiállítás a Művészházban”, *Művészettörténeti Értesítő*, 50 (1–2), 85–102.

¹⁰⁸ Kunffy Lajos: 2006, i. m., 135.

¹⁰⁹ Csók: 1990, i. m., 50 ; David Ossipovitch Widhopff ukrán festő odesszai és müncheni tanulmányok után 1887 augusztusában érkezett Párizsba, s a Julian Akadémia regisztere szerint a Tony Robert-Fle-

keresett, mert a más műteremben tanuló Nagy Sándor is leírta nem mindennapi külsejét és szokásait. Megörökítette az ukrán származású festő hatalmas termetét, mellig érő szakállát, s vad tréfáit, melyekkel pénzt csikart ki a társaktól. A bohém murger-i típusának megtestesülését látta benne, s szinte hősiessé alakká emelte a később keresett illusztrátorként ismertté vált „száműzött zsidó” alakját.¹¹⁰ Később ő is, ahogy a Csók István által a nyomorgók között említett goriziai születésű Italo Brass, jelentős karriert futott be. Widhopff ismert grafikus, illusztrátor, plakátrajzoló, Brass tehetős műkereskedő lett, aki velencei élet- és városképekkel aratott sikereket.

5. A párizsi közeg. Barátságok

„Párizsban egy-két félévi tartózkodás úgy hatott a müncheni magyar fiúk tehetségére, mint zsenge füvekre a langyos eső” – írta Réti István.¹¹¹ Kunffy szerint „olyan művészeti atmoszféra volt ez, amilyen nem volt sehol a világon [...] Érthető volt, hogy a fiatal művészek az éhezést is szívesen elszenvedték, csak hogy a drága Párizsban élhessenek.”¹¹² Párizs felrázó hatást gyakorolt Vaszary Jánosra is: „*el kellett majdnem mindent feledni, amit eddig tanultunk – de emellett olyan szabadságot biztosított, mely közel jár a fejesztettséghez.*”¹¹³

A Julianon tanulók különböző utakon keresték a „tanítást”, a művészé válás útját. Volt, aki szinte megújult, s volt, aki csak kis lépésekkel távolodott el az otthoni tradíciótól, illetve a tanárok többségének akadémikus felfogásától. Új eszményeket, új festészeti irányt, a mesterség fogásait tanították a Julian Akadémián, amit egyetlen más iskola sem nyújthatott. Ezzel szemben a párizsi múzeumok és galériák olyan élményekkel szolgáltak, amelyek hatása szinte felmérhetetlen. A Hollósy-tanítvány Rózsaffy Dezső például, aki az iskolát egyenesen színvonalatlannak tartotta, 1906-ban Koronghy Lippich Eleknek a következőket írta: „érdemesebb a Louvrebeli mesterekkel konzultálni.”¹¹⁴

Jóllehet minden visszaemlékező felemlgette a múzeumok, galériák, kiállítások tapasztalatának fontosságát, nem árt röviden számba venni, mit láthattak, pontosabban mit vettek észre valójában. Csók István emlékezései szerint Ferenczy Ká-

ury és Jean-Paul Laurens vezette műtermet látogatta 1887 és 1890 között. Később többek közt Adolphe Willette-el együtt újságoknak készített illusztrációkat.

¹¹⁰ Nagy: 1922, i. m., 153., 207–208.

¹¹¹ Réti: 1954, i. m., 31.

¹¹² Kunffy: 2006, i. m., 44.

¹¹³ Vaszary János: Hogyan jutottunk festői kultúrához?, in Vaszary: 1994, i. m., 20–21.

¹¹⁴ Rózsaffy Dezső levelei Koronghy Lippich Elekhez, 1902. április 7. és június 2. – Országos Széchényi Könyvtár, Levelestár, 1902–1910. (1927/37.)

rolynak kezdetben Paul Baudry valamelyik Vénusz-kompozíciója tetszett, valamint Bastien-Lepage, Courbet és Rousseau művei.¹¹⁵

A Luxembourg Múzeumban még nem láthatták az impresszionistákat, ekkor még nem nyitották meg a múzeum Caillebotte-termét.¹¹⁶ Csak a párizsi világkiállítás (1889) találkozott Renoir, Degas, Toulouse-Lautrec, Manet (*Olympia*) és Whistler (*Anyám arcképe*) képeivel.¹¹⁷ Vaszary is írta, hogy a 19. század végén Párizsban Manet-ról, Renoirról vagy Monet-ról nem hallottak, s a nabi mestereket is csak műkereskedőknél láthatták.¹¹⁸ Volt, aki éveket eltöltött Franciaországban anélkül, hogy felfedezte volna az impresszionistákat, a szimbolista vagy szecessziós festőket. A Franciaországban letelepedett Szikszay Ferenc például dühödten támadta is az újítókat: Cézanne, Gauguin, Piot, Guillaumet festményeit „mázolmányoknak” nevezte.¹¹⁹

Kunffy az általa legtöbbet látogatott gyűjteményként a Louvre mellett a Luxembourg és a Carnavalet múzeumokat említi, de ismerte Durand-Ruel, Geoges Petit kiállításait is, ahol egy ízben Pissarróval is találkozott. Gulácsy Lajos is klasszikus élményeiről számolt be, Luini festményt másolt a Louvre-ban, Comóban pedig emlékezet után, „mint reminiscenciát” megfestette Leonardo da Vinci (*La Giocondáját*), amelynek élménye számos arcképén tükröződik.¹²⁰

Nagy Sándor a századvég számos ismert írójával, költőjével is megismerkedett. Wilhelmsen barátjával kiskocsmákba járva lerajzolt néhány hírességet, például Strindberget. Egyik illusztrációjára Verlaine maga írta rá *Hogy ragyog a tető felett* (*Le ciel par-dessous le toit*) című versének utolsó szakaszát. 21

A múzeumokon és a galériákon kívül a művészeket elbűvölte Párizs atmoszférája; a Szajna-parti könyvárusok, a kirakatok, sőt még a zöldségesek szépen kirakott áruai is élményt jelentettek. „Az utca nappali és éjjeli élete, kirakatai, díszletei a legszorosabb kapcsolatot mutatták a festőművészettel. Éreztük, hogy festőnép között élünk” – írta Vaszary.¹²¹ Ennek ellenére ebből az időszakból alig ismerünk tőlük a várost, a mindennapi életet megörökítő festményeket. 64

A visszaemlékezésekben nagy teret kapnak az itt kialakult ismeretségek, barátságok. A honfitársak általában összetartottak. Réti István a *Bohémek karácsonyestje idegenben* című (1893), több változatban is ismert festményének első vázlatai még

¹¹⁵ Julianista korában Akseli Gallen-Kallela is kedvelte Baudry munkáit. Erja Pusa: Akseli Gallen-Kallela bibliográfiája, *Ars Hungarica*, 2, 1983, i. m., 311.

¹¹⁶ Csók: 1990, i. m., 60.; Gustave Caillebotte impresszionista festő gyűjtötte társai alkotásait, melyeket 1894-ben az államnak ajándékozott.

¹¹⁷ Csók: 1990, i. m., 56, 93.

¹¹⁸ Vaszary: 1994, i. m., 26.

¹¹⁹ Szikszay Ferenc: Sorolla y Bastide, *Magyarország*, 1906. július 18.

¹²⁰ Gulácsy Lajos levelezőlapja Édesanyjának, 1906. VI. 15, Országos Széchényi Könyvtár, Levelestár, Fond 124/212.

¹²¹ Vaszary: 1994, i. m., 26.

Párizsban készültek.¹²² A festményen barnás tónus fogja egységbe a figurákat, s a lámpafény nosztalgiával telített érzelmeket sugall.¹²³ 45-47

Csók István Párizsban Ferenczyvel és Iványi Grünwalddal alkotott „triumvirátust”.¹²⁴ Többször idézett naplója szerint a jó modorú, nemes eleganciájú Ferenczy Károly, aki Párizsban is megőrizte „előkelő zárkózottságát”, számos magas rangú barátot is szerezhetett volna, de ő Marcello gróf, von Pflügl és a dán Rosenkranz báró helyett inkább magyar társaival tartott, együtt járták a múzeumokat, kiállítókat.¹²⁵ Ferenczy Párizsban megismerkedett Akseli Gallén-Kallelával is. A finn mester 1908-as magyarországi látogatása során felújították julianbeli barátságukat, s Rózsaffy Dezső beszámolója szerint stíluskérdésekről beszélgettek. Az eszmecsere békés volt, bár a művészet „nemzeti karakterének” kérdésében nem értettek egyet.¹²⁶

A Rippl-Rónaihoz hasonlóan Párizsban hosszasan tartózkodó Kunffy és Nagy Sándor széles baráti körre tett szert. Kunffy kihasználta a Collège de France-ba való szabad bejárás lehetőségét is, hallgatta Ernst Renan előadásait, ismerte a kor nagyságait, Pasteurt, Dumas fils-t, Sarah Bernhardt-t, s részt vett Munkácsy fényes estélyein, ahol a korszak több jeles személyisége is megfordult. Igen jó kapcsolatokat tartott fenn mind honfitársaival, mind a francia művészekkel. Bár a julianbeli francia társak közül csak a később írói pályát választó Henri Bataille-t említi, felsorolja a vele egy időben Párizsban tartózkodó és a Julian különböző műtermeiben dolgozó magyar festőket, Fényest Adolfot, Halmi Artúrt Karlovszky Bertalant, Katona Nándort, Knopp Imrét, Nagy Sándort, Pataky Lászlót.¹²⁷ Visszaemlékezéseiben beszámol az ismertekről és a kevésbé ismertekről is, mint Szikszay Ferenc, Stein János vagy Weisz Adolf.¹²⁸ Felsorolásából kiderül, hogy a korábbiakhoz képest igen népes művésztaбор tartózkodott itt, de nem mindenki tanult a Julianon. Közülük többen

¹²² Vázlatfüzeteiben több skiccet is találunk a kompozícióhoz. Réti vázlatkönyve: 1893. július: 1, 6, 8, 13, 25 verso. Magyar Nemzeti Galéria. ltsz.: 1951-4458. Aradi Nóra is több előkészítő rajzát közölte. Aradi: 1960, i. m., 28–30.

¹²³ Lyka Károly egyik cikke szerint a kép párizsi élmények hatása alatt született, máshol a Hollósy-kör hangulatát fedezte fel benne. Lyka Károly: Réti: 1954, i. m., 47.; Lyka Károly: Bevezető, in Réti: 1954, i. m., 13.

¹²⁴ Csók István: i. m., 92.

¹²⁵ Csók István: i. m., 55.; Közülük Baron de Arild Rosenkrantz, angol festő 1882 és 92 között tanult az akadémián.

¹²⁶ Rózsaffy Dezső: Emlékezés Ferenczyre és Nagybányára, *A Műbarát*, 2, 1922, 42.; Akseli Gallén-Kallela elsősorban a hozzá hasonlóan a nemzeti művészet megteremtését célul kitűző gödöllői mesterek barátja volt.

¹²⁷ Kunffy: 2006, i. m., 41.; Karlovszky nem tanult a Julianon, de aktív részese volt a párizsi művészeti életnek. Chroniqueur: Karlovszky Bertalan, *Művészet*, 7, 1913, 247–255.; Halmi Artúr Munkácsy-ösz-töndíjjal tartózkodott kint. Kunffy: 1993, i. m., 25.; Pataky Lászlónak a munkáit, jóllehet az Académie des beaux-arts-on Cabanel növendéke is volt, inkább a müncheni tanultság határozta meg. 1883 és 88 között felváltva tartózkodott Münchenben, Párizsban és Budapesten. 1889-ben Párizsban volt, majd 1894-ben végleg hazajött. Malonyai Dezső: Pataky László, *Művészet*, 12, 1913, 47, 48–49.

¹²⁸ Szikszay 1890-ben, Stein János 1897-ben tanult a Julianon; Weisz Adolfot Kunffy az általa összeállított francia művészeket is felsorakoztató, említett 1903-as kiállításon a francia művészek közé sorolta: Weisz, Adolphe: *A legújabb rabnő*, olajfestmény (kat. 63.).

is jó pár évet Párizsban töltöttek, vagy vissza-visszatértek oda. 1894 és 1896 között a később a magyar avantgárd vezérévé lett Kernstok Károly is látogatta az akadémiát.

Jóllehet nincsenek olyan nehézségek, melyekkel a nevek elírása miatt a Julian Akadémia lengyel művésznövendékeit feldolgozó kutató szembesült, a magyarok visszaemlékezéseiben is néha nehéz a nevek azonosítása, sok a pontatlanság, a feltételezhetően csupán hallás után leírt név, illetve az azonosíthatatlan művész. Nagy Sándor például a korábban már említetteken kívül több változatban is használja ugyanazon művész nevét, feltételezhetően Paul Blondeau-ét számos változatban említi: Bondeau, Bodeaux. Csók István is számos hazai és külföldi művészt említi, többek közt a magyarul már rosszul beszélő, szobrásznak készülő Szarnovski Ferencet, aki 1887-től 1890-ig tanult itt, 1894-ben Henri-Michel-Antoine Chapu tanítványa volt, ahogy Kallós Ede is, akiről a későbbiekben még szó lesz. A Csók István visszaemlékezésében svédnek nevezett Dornberger Gallen-Kallela Párizsban megismert norvég barátjával, Carl Adam Dornbergerrel azonosítható, aki a Julian Akadémia listája szerint 1884 és 1887 között látogatta az iskolát.¹²⁹

Élénken figyeltek a hazai művészeti élet eseményeire is.¹³⁰ Kunffy és Csók István is látogatta a magyarok párizsi törzshelyét, a *Grand Café* kávéházat, amelynek látogatóit Szomory Dezső is megörökítette: „... a terem mélyén Justh Zsigmond derengett igen elegánsan, a szőke szakállával, a két gyönyörű kezével, ami két műtárgy volt...” Munkácsy Mihályról is írt, aki néha szintén megjelent mindig magával hordott esernyőjével. 50 Említi még Knopp Imrét, Katona Nándort, valamint ismeretlenként aposztrofált Julianbeli festőket, rézkarcolókat, valamint hírlapírókat.¹³¹ Csók megörökítette Szamossy Lászlót, Koroknyai Ottót, s az 1889-ben szintén Párizsban tartózkodó Faragó Józsefet, s „egyenes, teljesen lapos karimájú cilinderében” a kávéház „remek bársony pamlagán” ülő Rippl-Rónai Józsefet is. „Előtte elegáns pohárkában zöld Chartreuse vagy Cherry Brandy. Néha fekete kávé.”¹³² Míg Szomory alig várta, hogy találkozhasson „kedves honfitársaival”, akik az asztalra kiömlő kávé levébe belerajzolták Magyarország térképét, Nagy Sándor néhány látogatás után, messze elkerülte a kávéházat. Nem tudni, kikkel találkozott, de igen szomorú képet festett az ott talált társaságról. „Anyag nem tud úgy bűzleni, a gázok

¹²⁹ Csók István: 1990, i. m., 48.; Gallen-Kallela kis megszakítással 1884 és 1887 között, majd 1887 őszétől 1889-ig tanult a Julianon. Erja Pusa: 1983, i. m., 310.

¹³⁰ 1895. január 23-án Herzl (Hernádi) Kornél, Edvi Illés Aladár, ifj. Szikszay Ferenc, Horthy Béla, Nagy Sándor és Perlmutter Izsák levelet intéztek a kultuszminiszterhez, melyben kérték, hogy a képzőművészeti osztály élére Szmeccsányi Miklós, a Képzőművészeti Társulat titkára kerülhessen. Kézirat, Gödöllő, Nagy Sándor-ház.

¹³¹ Szomory Dezső: *A párizsi regény* (első kiadás: 1929), Magvető, Budapest, 1977, 91, 93–96

¹³² Csók István: i. m., 58–59.; Szamossy László a Munkácsy tehetségét elsőként felfedező Szamossy Elek fia volt, aki budapesti zenei és müncheni festészeti tanulmányok után ment Munkácsyhoz, Párizsba. Koroknyai Ottó elsősorban népeletképeket festett. Faragó József festőnek készült, de később kiváló karikaturistaként vált ismertté.

nem mérgezik úgy a levegőt, mint amilyen szellemi oszlás ment végre a jó hazafiak között” – írta.¹³³

Nagy Sándor a Julianon ismerkedett meg a híres illusztrátor, Auguste Lepère fiával is, aki felfedezte grafikai tehetségét, „rézkarcvonalait”. D’Angerville nevű kollégája pedig megengedte, hogy grafikai műtermében dolgozhasson.¹³⁴ Nagy Sándor első közt amerikai festőkkel kötött barátságot az angol főnemesi családból származó, de Kanadában élő Tudor-Hart révén.¹³⁵ Az amerikaiak közül Tudor-Harton kívül Roose és Pages (helyesen Jules E. Pagès) nevét említi még naplójában.¹³⁶ Befogadták a „vének”, a műterem elismert festői is társaságukba. Családszerető, vidékies lényét jól tükrözi a Braun családhoz fűződő kapcsolata. A világ múzeumainak híres műveiről reprodukciókat készítő Braun és Clement cég fejét, Gaston Braunt még Rómában ismerte meg, ő ajánlotta neki, hogy Párizsba jöjjön tanulni.¹³⁷ Gyakran felkereste az elzászi származású, sokgyermekes családot. Általuk a jómódú francia polgárok életmódjába is betekinhetett. Szabad bejárása volt a Braun-intézet könyvtárába is, ahol a fényképalbumokban a világ múzeumainak kincseit tanulmányozhatta. Néhány birtokában maradt fotó is feltételezhetően innen származik. Minden negyedik vasárnap délután ebben a könyvtárban jött össze dominózni néhány ismert akadémikus művész, mint Léon Bonnat, William-Adolphe Bouguereau, Jean-Jacques Henner, Jules-Joseph Levebvre, Gabriel Ferrier és Beuner (feltételezhetően Emmanuel-Michel Benner), akiket a lelkes festőnövendék itt közelről megfigyelhetett.¹³⁸

A különböző nemzetiségű tanulók magukkal hozták hazájuk tradícióit. Az új angliai művészeti törekvéseket Nagy Sándor számára feltételezhetően az angol-amerikai Percyval Tudor-Hart (Nagy Sándor visszaemlékezésében Beansként szerepel) közvetítette, kapcsolatuk emlékeztet Rippl-Rónai és a skót James Pitcairn Knowles barátságára. 51 Tudor-Hart Erdélybe is ellátogatott, ahol részt vett az erdély-

¹³³ Nagy Sándor: 1922, i. m., 209.

¹³⁴ Nagy Sándor: Önéletrajz, in Varga Nándor Lajos: *Adattár a magyar művészi grafikához. Rézkarcok 1900–1936*, Budapest, 1937, 329.; Sem Auguste Lepère fia, sem D’Angerville nem szerepel a Julian listájában.

¹³⁵ Percyval Tudor-Hart festő és szobrász a Julianon és az École des beaux-arts-on is tanult. 1903 és 1913 között festőiskolát működtetett Párizsban, majd 1913 és 1916 között Londonban. 1935-ben letelepedett a Québec melletti Catacaquiban. Belmonte Leó kivitelezte utolsó nagy tervét, a *Paradisom* című gobelint. Alasdair Alpin MacGregor: *Percyval Tudor-Hart: 1873–1954: Portrait of an Artist*, P. R. Macmillan, 1961.

¹³⁶ Roose nevet nem találtam a Julian listájában, sem másutt. Guy Rose nevű amerikai festő korábban járt ide, Jules E. Pagès 1990 és 95 között tanult a Julianon.

¹³⁷ Adolphe Braun az első fotós vállalkozók közé tartozott Franciaországban. Gaston apjával több országot, vidéket is bejárt, elsőként szűkebb hazájukban, Elzászban, később, többek között Magyarországon is készítettek fotókat 1870 előtt. Híresek voltak az apa látkép és csendélet fotói, tájképfotóik közül a *Le château de Chillon* Gustave Courbet festményének (1867) előképe volt. A Braun céget reprodukciós munkái tették ismertté (a Louvre, a Vatikán, az Albertina gyűjteményének rajzait adták ki például). Gaston örökölte apja párizsi fotóstúdióját, s 1877-től átvette a cég vezetését is. Gaston Braun technikailag is az újítók közé tartozott. Irod.: George Besson: *Un siècle de technique. Établissement Braun and Cie*, Paris, Mulhouse, Lyon; *Nouvelle Histoire de la Photographie* sous la direction de Michel Frizot, Milan, 1994, Bordas, Adam Biro, 153.

¹³⁸ Nagy: 1922, i. m., 208.

lyi Diódon (Stremť) Kriesch Aladár által létrehozott nyári művésztelepen.¹³⁹ Csatlakozott hozzájuk a Stockholmban született Léo Belmonte és a brnoi, szintén a Julianon tanuló Tom von Dreger osztrák festő is. Az utóbbi, a reforméletmód elkötelezett híve, egy időre népes családjával le is telepedett Diódon.¹⁴⁰ 75

73-74 Nagy Sándor legjobb barátja Belmonte Leó volt, akire jelentős hatást gyakoroltak művészeti elképzelései és életszemlélete. Belmonte ekkor már elismert portréfestőként dolgozott, de az új eszmék részben Nagy Sándor közvetítette hatására, felismerve az iparművészet fontosságát, beiratkozott a párizsi *Manufacture des Gobelins*-be hogy megtanulja a klasszikus gobelinszövés technikáját. 1905-ben Körösfői-Kriesch hívására letelepedett Magyarországon, s a magyar szecesszió első műhelyének, a gödöllői szövőiskolának vezetője lett.¹⁴¹

6. Bretagne-i intermezzo

A korban sok festő kereste fel a paraszti életformát és a régi hitvilágot még őrző észak-francia tájakat, különösen Bretagne-t. A halászkok, a falvak egyszerű élete, a különleges tengeri atmoszféra és az olcsó megélhetés vonzotta a festőket. A Gauguin vezette Pont-Aven-i iskola forradalmi újításairól kevesen tudtak, inkább az 1885-től illetve 1890-től normandiai helyszíneken dolgozó Charles Cottet, illetve Lucien Simon komor, a fekete drámai hatásra épülő festményeinek példáját követték az ide utazók.¹⁴² A Gulácsy Lajos életművében egyedülálló témájú, Franciaországban készült, munkásokat ábrázoló festmények (*Dieppe-i halászkok*, korábban:

¹³⁹ Vita Zsigmond: Körösfői-Kriesch Aladár és a diódi festőtelep, *Korunk*, 1973/11, 1774–1778.

¹⁴⁰ Tom von Dreger (1868–1948) zsáner-, történeti, és portréfestő (*I. Ferenc József portréja*, 1913). Hét évig tanult a Julian Akadémián. Erdélyben, Diódon is élt népes családjával, ahol a Kneipp féle gyógy-módot követte családjával együtt. A vegetariánizmus és a nudizmus híve volt. Szoros kapcsolatban állt a gödöllőiekkel, Körösfői-Kriesch Aladár portrét festett róla, ő pedig Léo Belmonte-ról. A ma Csehországban található szülőhelye (Brno) miatt a Julian regiszterében csehnek mondott Tom von Dreger 1892-ben látogatta a Julian Akadémiát. Nagy Sándor naplója szerint Bécsben volt az otthona. Magyarországi tartózkodása után Berlinben telepedett le.

¹⁴¹ Léo Abraham Abendana Belmonte Stockholmban született portugál zsidó bankár fiaként. A Julian Akadémia névsorában nem szerepel, de családjá visszaemlékezése szerint 1892-től itt képezte magát tovább. Tudor-Hart monográfiusa szerint a Julianon találkozott össze Tudor-Hart, Nagy Sándor és Belmonte, aki ekkor orvosi tanulmányokat végzett. Portréfestőnek indult, majd az első világháború kitöréséig Gödöllőn dolgozott. 1914-ben újra Franciaországban telepedett le, itt folytatta működését. Alasdair Alpin MacGregor: 1961, i. m., 51.; Gellér Katalin: A gödöllői műhely emlékei Párizsban. Belmonte Leo. *Ars Hungarica*, 2, 1987, 165–170.; Laurence Dupourqué: *Léo Belmonte. Catalogue des ses oeuvres. Catalogue of His Works*, Avec la collaboration de Marie-Laure Belmonte et Céline Bonniol, Montréal, 2000.

¹⁴² A *Bande noire*-csoportot Charles Cottet alapította, Lucien Simon, Xavier Prinnet, Anré Dauchez tartozott hozzá. A 20. század első éveiben Párizsban tartózkodó Rózsaffy Dezső is lelkesedett Charles Cottet és Georges Desvallières műveiért. Tanárai között említi Cottet mellett Jaques-Émile Blanche-t és Lucien Simont. Gellér Katalin: Rózsaffy Dezső (1877–1937), *Enigma*, 17, 2010, no.62., 65.

Normandiai tengerpart, Párizsi munkásfej, 1906) Cottet vagy Simon témaköreit idézik emlékezetbe.¹⁴³

Rippl-Rónai Pont-Avenban készült sötét tónusú festményének (*Pont-Aven-i kocsmá*, 1889) anekdotikus jelenete még a müncheni iskola és Munkácsy hatását mutatja.¹⁴⁴ Ezzel szemben a hét évvel későbbi, több színnyomatban is elkészített *Bretagne-i népiünnep*, bár nem bretonokat ábrázol, a Gauguin és Émile Bernard által kidolgozott cloisonnizmus formaelvei szerint készült. 52

A Julian Akadémia növendékei közül is többen felkeresték a festői északi tájakat. Max Kurzweil, aki később a bécsi Secession tagja lett, Concarneau-ban járt, Henri Guinier le is telepedett itt.¹⁴⁵ A magyarok közül, többek közt Hernádi Herzl Kornél, Poll Hugó és Tull Ödön festettek normandiai tájakat. 38 és 60 Bretagne naturalista, plein air megörökítői közé tartozott Szikszay Ferenc, aki *Küzdelmek* címen írt, elbeszéléssé formált emlékezéseiben beszámolt az itt tartózkodó híres emberekről, Henri Murger-ről, a *Bohémélet* írójáról, Sarah Bernhardt-ról, aki egy régi erődítményt vásárolt meg, s ide hívta meg író- és festőbarátait.¹⁴⁶ 77

Bretagne-élményre vezethető vissza a München és Párizs között habozó Kunffy Lajos egyik kiemelkedő alkotása is. Második franciaországi tartózkodásától, 1898-tól foglalkoztatta a plein air festészet technikája. Ekkor ment Beg Meil-be, egy kis bretagne-i tengerparti faluba, ahol a tenger és a bretonok viselete lenyűgözte. Az élmény ugyan ide kapcsolja, de Hollandiában festette a *Bretagne-i tengerparton* című (1898), az életműben egyedülálló munkáját.¹⁴⁷ 9 A tenger egynemű kék háttérére éles kontúrral kirajzolódó, áhítatos hangulatú, szinte nazarénus szellemiségű kettős portré (Mendlik Oszkár és felesége), erős színkontrasztra épül. 54 A nőalak fejdíszre, a kalap szalagja, ahogy a pont-aven-i festők képein dekoratív ívet ír le. Témája, még ha modelljei nem is a tenger szeszélyének kitett bretagne-i halászok, Charles Cottet, Lucien Simon festményeit idézi emlékezetbe, míg a határozott kon-

¹⁴³ Szij Béla szerint „nincs biztos adat arról, hogy Gulácsy járt volna valamely párizsi művészképző iskolába”. Ugyanakkor idézi édesanyjának írt 1906. június 1-i levelét, melyben a következőket írja: „Rajzra délutánonként bejárom és nagyot haladtam” (OSzK Levelestár Fond 124/212.). Szij Béla: *Gulácsy Lajos*, Budapest, 1979, 31., 91. (60. lábjegyzet). Marosvölgyi Gábor is egyetért a fentivel, és idézi a levelet. Marosvölgyi Gábor: *Gulácsy Lajos*, Budapest, 2008, 30–31.; Elképzelhető, hogy valamelyik más szabadiskolában dolgozott, a Julian Akadémia jegyzékében nem szerepel a neve.

¹⁴⁴ Bernáth Mária: Egy közép-európai modell. Hatás és asszimiláció Rippl-Rónai József munkásságában. *Rippl-Rónai József gyűjteményes kiállítása*, 1998, i. m., 14–15.

¹⁴⁵ Az 1887-től 1892-ig a Julian Akadémián tanuló, Concarneau-ban letelepedő, a bretagne-i tengeri tájképek festőjeként ismertté vált Henri Guinier portréin gyakran feltűnnek breton népviseletű figurák is, emlékeztetve a magyar festők népviseletet megörökítő munkáira.

¹⁴⁶ „*Küzdelmek*”. Írta és illusztrálta: Szikszay Ferencz. Hock János előszavával, Budapest, 1905. Bohémek poétája in „*Küzdelmek*”, 168–175.; A. Huardok, in: „*Küzdelmek*”, 81.

¹⁴⁷ A falut Malonyay Dezső ajánlotta neki, aki előző évben Mednyánszkyval, Pekár Gyulával tartózkodott itt. Kunffy Lajos: 2006, i. m., 58.; Horváth János: Kunffy Lajos 1869–1962. Katalógus, Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, Kaposvár, é. n. [2005], 39.

túr és az egynemű színpaltok alkalmazásával Kunffy némiképp a Pont Aven-i festők dekoratív szemléletéhez is közeledett.¹⁴⁸

Mottó: „Mondja, öcsém, maga is olyan laposan látja az embereket, mint Puvis de Chavannes ... ?¹⁴⁹

7. A „magyar nabi”. Bastien-Lepage-tól Puvis de Chavannes-hoz

54 Eddig nem esett szó a magyar festészet modern fordulatának kiemelkedő alakjáról, Rippl-Rónairól, aki a Julian Akadémia leghíresebb tanulói közé tartozó, nabi csoport néven ismertté váló festők (Maurice Denis, Pierre Bonnard, Edouard Vuillard, Paul Sérusier, Paul Ranson Ker-Xavier Roussel, Félix Vallotton, Georges Lacombe, Henri-Gabriel Ibels, Jan Verkade és Aristide Maillol) társaságához tartozott.¹⁵⁰ 53 Közülük többen is a Julian Akadémián ismerték meg egymást.¹⁵¹ Kérdés, hogy a méltán „magyar nabi”-nak nevezett Rippl-Rónai itt találkozott-e velük. Rövid ideig, *Emlékezései* szerint csupán két hétig tanult a Julianon, neve szerepel az akadémia listájában, de évszám nélkül. A legújabb magyar szakirodalom 1888-ra vagy 1889 tavaszára teszi julianbéli tanulmányait, s a nabikkal való megismerkedését.¹⁵² Az 1889-es párizsi szalon katalógusában Rippl-Rónai Bouguereau, Robert-Fleury és Munkácsy tanítványának vallja magát.¹⁵³ Többen is állítják, hogy már itt, a Julianon megismerkedhettek, de valószínűbb, hogy barátságuk az *Öreganyám* című (1894) festményének Mars-mezei bemutatásakor kezdődött, amelyet Thadée Natanson visszaemlékezése is alátámaszt.¹⁵⁴ Skót és orosz festőbarátja, James Pitcairn-Knowles és Michael Botkin is látogatták a Julian Akadémiát.¹⁵⁵ 49

Míg Rippl-Rónai a francia szecesszió festőinek útját járta, a hosszabb-rövidebb ideig Párizsban tartózkodó magyar festőnövendékekre, úgy tűnik, Puvis de Cha-

¹⁴⁸ Cottet-val és Simonnal Kunffy baráti viszonyban állt, s számos művet állított ki tőlük és a csoport más tagjától is az általa rendezett 1903-as budapesti, a francia festőket külön teremben bemutató, már említett Tavasz Nemzetközi kiállításán. Charles Cottet három olajfestményét: *Napnyugta Bretagne-ban* (kat.: 20.), *Szent János-napi tüzek d'Ouessant-ban* (kat.: 39.), *Tenger mellett: Hármaskép 1. Akik maradnak. 2. Búcsúlakoma. 3. Akik mennek* (kat.: 40.), *Breton tájkép, Szürke idő* (kat.: 46.). Lucien Simontól két olajkép szerepelt: *Birkózók Finistère-ben* (kat.: 31.) és *Nyílt circus* (kat.: 44.). Jacques Emile Blanche is két olajképpel szerepelt: *Szalmakalapos hölgy* (kat.: 30.) és *Georginák* (kat.: 32.).

¹⁴⁹ Kunffy: 2006, i. m., 50.

¹⁵⁰ A Nabi (Les Nabis) azaz a Próféták elnevezésű csoport 1888 körül jött létre.

¹⁵¹ Agnes Humbert: *Les Nabis et leur époque 1888–1900*, Genf, 1954.; 1888 elején Paul Sérusier volt a „massier” Lefebvre és Boulanger „petits ateliers” nevezetű részlegében (Faubourg Saint-Denis). Frèches-Thory, Claire – Terrasse, Antoine: *Les Nabis*, Paris, 1990, 29.

¹⁵² Szabó László: *Kronológia. Rippl-Rónai József gyűjteményes kiállítása*, 1998, i. m., 515.; Isabelle Cahn szerint 1888-ban tanult a Julianon. Idézi: Boros: 2006, i. m., 143.

¹⁵³ Boros Judit: 2006, i. m., 143.

¹⁵⁴ Thadée Natanson: *Peints à leur tour*, Paris, 1948.; Bernáth Mária is idézi: *Rippl-Rónai József*, Budapest, 1998, 78–79.

¹⁵⁵ Pitcairn-Knowles évszám nélkül szerepel a Julian regiszterében. Michael Botkin 1890-ben jár a Julianra. Boros Judit a Julian Akadémiát látogatók között említi a női festőiskolát fenntartó s Rippl-Rónait

vannes volt a legerősebb hatással. 39 Láthatták a korszak ünnepeelt festőinek híres, reprezentatív falképeit (Palais de la Légion d'honneur, Sorbonne, l'Hôtel de Ville) is. Kivitelezésükben tanáraik, J. P. Laurens, Benjamin-Constant is jelentős szerepet játszottak, de csupán Puvis de Chavannes kompozícióit említik lelkesedéssel. „Puvis de Chavannes *Pauvre Pécheurje* erősen megingatta Bastien Lepage abszolút tekintélyét...” – írta Csók István.¹⁵⁶ Pantheonbeli, szent Genovéva életét megörökítő, a fal síkjához tökéletesen illeszkedő falképeit dicsérve Kunffy a következőket írta: „nem csinálnak lyukakat a falban”.¹⁵⁷ Az 1896 végén Párizsba látogató Körösfői-Kriesch Aladárra is hatást gyakoroltak.¹⁵⁸ Kunffy a falfestményeket készítő mesterek közül Justh Zsigmond egyik kedvencét, Albert Besnard-t is megemlíti, akit az impresszionisták előtt a „legmodernebb festőnek” tartottak Párizsban.¹⁵⁹

Puvis de Chavannes széles körű ismertségét tanúsítja, hogy a fiatal, nélkülözésként legyengült Szomory Dezső a párizsi utcákon kószálva, mintegy lelki támaszként ismételte a nevét, s a Geneviève nevet hallva a mester említett, Szent Genovéva életét ábrázoló freskója jutott eszébe.¹⁶⁰ Nem lehet tehát csodálni, hogy a Bastien-Lepage bűvöletében Párizsba jövő festőnövendékek is felfigyeltek a plein air festéssel szemben álló Puvis de Chavannes művészetére. A francia szimbolizmus előkészítője, más vélemények szerint első korszakának kiemelkedő mestere nagyobb hatással lehetett a magyar művészekre, mint azt idáig gondoltuk. Részben magyarázattal szolgálhat arra is, hogy egy célkitűzését tekintve plein air művésztelenen, mint a nagybányai, miért született számos mitológiai, bibliai témájú festmény. Puvis de Chavannes mellett szinte kivétel nélkül csodálták Eugène Carrière munkáit is.

Kunffy 1893 nyarán apja házának falára dekoratív festményt készített, saját bevallása szerint Puvis de Chavannes hatása alatt.¹⁶¹ Ferenczy egyik könyvillusztrációján (*A jövendő*, 1898) és az *Ábrahám áldozata* című festményének vázlatán (1901) a francia mester figuraformálásának hatása érezhető.¹⁶² **3 és 4** Az angyal könnyed lebbenése, lapítottsága olyan formaelemek Ferenczy festészetében, melyektől a plein air festésmód alkalmazása során sem távolodott el mindig. A szín

mesterének valló Hélène Le Roy d'Étiolles-t, a *Fekete ruhás nő* (1892 körül) és a *Karcsú nő vázával* című (1894) festménye modelljét is. Boros: 2006, i. m., 144.

¹⁵⁶ Csók István: 1990, i. m., 56.; Thorma János, egy Rétimek írt levelében is említi Puvis de Chavannes nevét, akit ekkor még a Münchenben tanuló magyarok nem ismertek. Réti István: 1954, i. m., 174.

¹⁵⁷ Kunffy: 2006, i. m., 43.

¹⁵⁸ Dénes Jenő szerint Maurice Denis Le Vésinet-i freskói is hatással voltak rá, de azok csak 1901 és 1903 között készültek el. Dénes: 1939, 49.; A freskók vázlatait ellenben láthatta az 1903-as kiállításon: Maurice Denis: *Angyaltanulmány a vésineti templom egyik kupolája számára. Rajz*. Tavaszi nemzetközi kiállítás, 1903, i. m. (kat. 477.).

¹⁵⁹ Kunffy: 2006, i. m., 127.; Említi az École de Pharmacie, az Hôtel de Ville és a Petit Palais általa festett falképeit, uo., 128.

¹⁶⁰ Szomory Dezső: 1967, i. m., 109, 88.; Puvis de Chavannes ismertségét növelte, hogy 1887-ben retrospektív kiállítása volt a Durand-Ruel galériában.

¹⁶¹ Kunffy: 2006, i. m., 50.

¹⁶² A könyvillusztráció Bródy Sándor *Ezüstkecske* című könyvéhez készült (1898); Genthon István *A tékozló fiú hazatérése és a József eladja testvérei* című kompozícióin figyelte meg a francia mester falképeinek a hatását. Genthon István: *Ferenczy Károly*, Budapest, 1963, 12., 62.

szimbolikus kifejezőerejének a kiaknázása és a kép síkjának a hangsúlyozása számos művének alkotóeleme maradt.

Puvis antikizálása, halvány freskószínei a szecessziós mesterekre szinte mindegyütt hatást gyakoroltak. A Münchenben és Párizsban is uralkodó szecessziós szimbolikus irány harmonikus egységbe olvasztása figyelhető meg Vaszary *Aranykor* című (1898) festményén, mellyel az 1900-as párizsi világkiállításon aranyérmert nyert.¹⁶³

Különös módon a „francia preraphaelita”, Gustave Moreau alig volt ismert a magyarok körében, bár Justh 1888-as *Párisi naplójában* már szerepelt. Egyedül Gulácsy Lajos említi, sőt elemzi is műveit egy pályázatra beadott kérelmében, mint aki „kitörölhetetlen benyomást” gyakorolt rá.¹⁶⁴ Nagy Sándor is ismerhette a francia szimbolizmus kiemelkedő mesterét, talán a Puvis de Chavannes és Gustave Moreau követőiből álló Rózsakeresztes Csoport közvetítésének köszönhetően.

8. Párizsi portrék. A hazai szabadiskola terve

Párizs döntő hatást gyakorolt szinte minden itt tanuló művészre. Már a kortársak is úgy látták, hogy például „Thormát Páris alakította át...”¹⁶⁵ *Szenvedők* című (1892), már említett, kékeszürkés tónusú festménye a naturalizmus egyik, a párizsi zsűri által is honorált csúcspontja, melynek terve 1891-ben, Párizsban született.¹⁶⁶ 58 Korai profilportréi, Bilcz Irén, a későbbi Grünwald Béláné portréja (1892), ahogy a *Hölgy fátyolos kalapban* (1891) és *Női arckép* című munkái (1900 előtt) is párizsi élmények hatása alatt készültek.¹⁶⁷ A *Hölgy fátyolos kalapban* és *Bilcz Irén portréja* Thorma életművének csúcspontját jelentik.¹⁶⁸ 57 és 55

Thorma hazatérve visszafordult első mestere, Székely Bertalan és Munkácsy Mihály példájához, a romantikus elemeket őrző történeti témák feldolgozásához és a hazai közegben oly népszerű életképekhez. A Párizsban tanultaktól gyökeresen eltérő festésmódot alkalmazott, de egy-egy későbbi művén, mint a *Hazatérő* című (1912) festményén és a harmincas években festett tájképek némelyikén még tetten érhető a francia mesterek hol felerősödő, hol elhalványuló inspirációja.

A Franciaországban látottak feldolgozása, egyéni beépítése másoknál is elsőként a portréfestészetben jelentkezett. Réti István 1893-ban, párizsi tartózkodása alatt

¹⁶³ Lázár Béla szerint Vaszary megújulása is Puvis de Chavannes műveinek élményéhez vezethető vissza, bár Vaszary ennek az ellenkezőjét állította. Lázár Béla: Vaszary János, *Művészet*, 5, 1906, 283–4.; Vaszary:1994, i. m., 26.

¹⁶⁴ Marosvölgyi Gábor: 2008, i. m., 36.

¹⁶⁵ Felvinczi Takács Zoltán: Thorma János, *Magyar Művészet*, 4, 1928, 294.

¹⁶⁶ Az 1894-es párizsi Szalonban mention honorable-díjat nyert a festménnyel.

¹⁶⁷ A korban rendkívül divatos profil-portrékra számos példát lehet hozni, még a magyarok nagy példaképének, Bastien-Lepage-nak Sarah Bernhardt-ról festett (1879) akadémikus festőre valló képmása is profil-portré volt.

¹⁶⁸ Bilcz Irén portréjáról l. Bernáth Mária: Nagybánya művészete, *Új Művészet*, 7, 1996, 4–10.; Nagy Ildikó: Thorma János korai arcképei, in Szakál Aurél (szerk.): *Thorma János. 1870–1937*, Kiskunhalas, 2003, 105–114.

festette *Párizsi lány* című képét, amely izgatott ecsetjárásával és színkezelésével tűnik ki. Ferenczy Károly monokróm hatását, három szín: a barna, a szürke és a fehér árnyalataira épült portrét festett az 1888–90 között Henri Chapu tanítványa-ként a Julianon tanuló Kallós Edéről (1889). Kallóst keresetlen, kissé ernyedte pózban ábrázolta, csak bal kezében szorítja erősen a vésőt. A kép kivágata a véletlenszerűség érzetét kelti. Arca bal oldalát egy ismeretlen forrásból jövő halvány fény világítja meg, de nem alkot az arc többi részével éles kontrasztot, a fény szinként jelenik meg. A tónusok finom egyensúlya jellemzi a festmény minden részletét. A háttérben egy nyitott ajtón át egy másik szobába látunk, ahol festményekkel teli fal síkja zárja le a teret. Az anekdotikus elemek és a fénykontraszt hiánya, a monokrómiába hajló, visszafogott színvilág Ferenczynek a müncheni realizmus alóli felszabadulását jelzi.

A remekbe készült franciaországi portrék sorába tartozik Vaszary János *Fekete kalapos nő* című (1894) festménye is, amely a francia impresszionizmus és szecesszió hatásának a fiatal Picassót idéző összegzésére emlékeztet, míg a *Két nő enteriőrben* (1896) című munkája egyértelműen Carrière hatásáról tanúskodik. 64

Franciaországi tanulmányutak emlékét őrzi számos századfordulón készült alkotása (*A Napkirály udvarában*, 1900; *Casino de Paris*; 1900; *Táncosnő kében*, 1900 körül). Litográfiai a japonizáló nabi formanyelv közvetlen élményét (*Omnibus megállóhely*, 1903), s Rippl-Rónai szecessziós munkáinak inspirációját (*Nő macskával*, 1905 előtt; *Enteriőr vörös komóddal*, 1909) egyaránt mutatják.¹⁶⁹ Az újabb nemzedékből például Boromisza Tiborra is hatással voltak a nabik (*Akt tükör előtt*, 1907).¹⁷⁰

A Franciaországban megismert új művészeti trendek és a szabadakadémiák tanítási módszerei forrongást idéztek elő a magyar művészek körében. Egyre erőteljesebben léptek fel az elavult oktatási módszerekkel szemben. A Julian Akadémia a nagybányai szabadiskolát (1902-től) létrehozó művészek egyik fő példaképe volt.¹⁷¹ Thorma János és Réti István a Julianhoz hasonló felépítésű iskolát tervezett, kompozíciókra és stúdiumokra kiírt versenydíjakkal, valamint a prix de Rome mintájára létesítendő „Nagydíjjal”.¹⁷² Thorma János 1897-ben az ekkor még „budapesti festőiskola” tervét Párizsban Karlovsky Bertalannal, Rippl-Rónai Józseffel és a „julianistákkal” beszélte meg. A tanteremet is a Julian felülvilágításos tetőmegoldásával képzelte el, ötven férőhellyel, akt biztosításával. A tanárok a növendékektől a legtöbb szavazatot kapó mesterek lettek volna.¹⁷³

Réti, ahogy az első nagybányai nemzedék és tanítványaik nagy része is, a természetelvűség híve maradt a későbbiekben is. A francia modernizmus, Gauguin és

¹⁶⁹ Vaszary János: *Nő macskával*, 1905 előtt, 150 × 40 cm, olaj, vászon, j.b.f. Vaszary J. magántulajdon. Molnos Péter: Hol állt a Nő macskával? <http://www.kieselbach.hu/magazin/tudomany/megoldodott-avaszary-eletmu-nagy-talanya>

¹⁷⁰ Jurecskó László: 1996, i. m., 22.

¹⁷¹ Tímár: 2001, 144.

¹⁷² Réti István – Thorma János: A művészeti nevelésről. Közzétette: Tímár Árpád, *Ars Hungarica*, 1, 2001, 153.

¹⁷³ Thorma János levele Réti Istvánnak, Párizs, 1897. február 3. Sümegi 2012. i. m. 27–28.

Cézanne megismerése után sem fordultak el a sajátos, a szimbolizmus és a szeceszzió számos elemét magába olvasztó nagybányai plein air-iránytól, amelynek középpontjában a „*természet szeretettel való, mélységes tanulmányozása*” állt.¹⁷⁴ Jóllehet különböző festésmódot képviseltek, a természetre alapozott önkifejezés a nagybányai szabadiskola vezető mestereinek alapelve maradt.¹⁷⁵ Lyka Károly véleménye szerint Bastien-Lepage példája sem avult el, mert művészetének tanulmányozása a legfontosabbhoz, a természet megfigyeléséhez vezet a festőnövendékeket. A fiatalok általa elkerülhetik a felszínes stílusutánczást, a beáramló új festészeti divatok szolgai, esetleg meg nem értett követését.¹⁷⁶

A fiatal Csók István is ezt a módszert tartotta jónak, vagyis hogy a természeti stúdiumok után lehet csak egyedi útra térni, „szárnyalni”. Később ugyan bánta, hogy Dagnan Bouveret „aprólékos gondosságot” kívánó módszerét követte, ezért festményei sokszor elvesztették kezdeti frissességüket, s így képei egy részét az impresszionizmus korában az akadémikus festmények kárhozottatott „befejezettsége” uralta.¹⁷⁷

9. Az 1900-as évek

A Julian Akadémia az 1900-as évekre már fogalommá vált Magyarországon, s ahogy korábban, a legkülönbözőbb beállítottságú művészek keresték fel. A nagybányai művésztelep Párizst megjárt vezetői tehetséges tanítványaikat ide küldték. Ferenczy Károly Perlott Csaba Vilmosnak ösztöndíjat is szerzett, így került 1905-ben J. P. Laurens osztályába. A müncheni Hollósy-tanítványok közül, például a később Nagybányán dolgozó Glatz Oszkár 1893-ban, Horthy Béla 1894-ben, Tibor Ernő pedig 1905 és 1906 között látogatta.¹⁷⁸ Nyilasy Sándor, Mikola András és Körmendi-Frim Ervin is járt a Julian Akadémiára.¹⁷⁹ 1899 és 1900 között a nagybányai művésztelepről ment ki Párizsba Ferkai Jenő, aki Jean-Paul Laurens és Eugène Carrière

¹⁷⁴ Réti István – Thorma János: A művészeti nevelésről (1898), Közölve: Tímár: 2001, i. m., 149.

¹⁷⁵ Réti István Bastien-Lepage-ról alkotott véleményét és ars poeticáját l. Aradi: 1960, 23–24.

¹⁷⁶ Lyka Károly cikkét az 1907-től megszorodó magyar Gauguin-követők ellen írta, akik minden szakmai tudás nélkül próbálták követni a francia mester stílusjegyeit. Lyka Károly: Hajrá Gauguin!, *Művészet*, 2, 1907, 82–84.

¹⁷⁷ Csók: 1990, i. m., 56., 63., 57.

¹⁷⁸ Glatz Oszkár 1893-ban a Julian Akadémián tanult H. L. Doucet A. H. Bramtot és M. A. Baschet tanítványaként, a Julian Akadémia jegyzéke évszámot nem említ; Horthy Béla a magyar szakirodalom szerint 1894-ben, a Julian jegyzéke szerint 1894 és 1895 között tanult az akadémián, Doucet és J. P. Laurens tanítványa volt; Tibor Ernő a magyar irodalom szerint 1905 és 1906 között tanult itt, J. P. Laurens korrigálta. A Julian listája szerint 1907-ben tanult itt. *Nagybánya művészete*, 1996, i. m., 492., 497., 544.

¹⁷⁹ Nyilasy Sándor 1896-ban tanulhatott a Julianon, a Julian listája szerint pontosan 1895 és 1896 között, Bouguereau és Ferrier osztályába járt; Mikola András Laurens-nél tanult a Julianon, s a Delécluse Akadémián, Körmendi-Frim Ervin 1906 előtt volt a Julian növendéke, s szintén Laurens-nál tanult. *Nagybánya művészete*, 1996, i. m., 520., 510.

tanítványaként dolgozott.¹⁸⁰ Volt, aki a nyarat Nagybányán töltötte, míg az év többi részében a Julian iskolában tanult, mint Basch Andor.¹⁸¹

A franciaországi tanulmányút, főként a Julian Akadémia növekvő népszerűségét jelzi, hogy 1905-ben Cserna Rezső cikket közölt, melyben hasznos tanácsokkal látta el a Párizsba menő magyar festőnövendékeket. Ismertette a különböző akadémiákat, a tandíjakat, sőt a szállás- és az étkezési lehetőségeket is tárgyalta.¹⁸²

Egyre több volt azonban a kritikus, kiábrándult hang is. A Nagybányáról Miskolcra, majd Münchenbe, végül Párizsba utazó Sassy Attila 1906 januárjában látogatta a Julian Akadémiát (J. P. Laurens-hoz járt). Túlszűfoltnak tartotta, ezért átment a Colarossi iskolába, végül a hagyományos képzést nyújtó École nationale et spéciale des beaux-arts-t választotta.¹⁸³ Zádor István is itt tanult 1906 és 1909 között. Sassyval egy időben járt a Julianra Medgyessy Ferenc.¹⁸⁴ Ferenczy Valér a Julian és a Colarossi iskolát is látogatta (1905–06). A szecesszióból induló művészek közül Batthyány Gyula még az 1910-es években is követte a München–Párizs útvonalat. Batthyány valószínűleg 1910 és 1913 között járhatott a Julianra, Edmond Aman-Jean műtermébe, de a legnagyobb hatást az *Orosz Balett* előadásai, a korábban szintén a Julian Akadémián tanuló Léon Bakst festményei és díszlet- és kosztümtervei gyakorolták rá.¹⁸⁵

Ahogy a nagyszámú művészt eltartó müncheni piacon, most már a párizsi kiállításokon is, a Société des Artistes Français, a Société nationale des Beaux-Arts és a Salon d'Automne tárlatain egyre több magyar művész neve bukkant fel. Az 1907-es Szalonban például az egykori julianisták közül Csók István, László Fülöp, Perlmutter Izsák, Józsa Károly, Rippl-Rónai, valamint az új generációból Berény Róbert állított ki.¹⁸⁶

Elsősorban Kunffy Lajos volt az, aki harmonikusan beilleszkedett ebbe az eklektikus közegbe. Feleségéről készült portréi Edmond Aman-Jean elegáns, rokokó reminiszcenciákat őrző szecessziós női portréival rokon festmények (*Feleségem pálmaházban*, 1902). Egy-egy műve a francia mester elmosódott színfoltokból építkező, a felszint finom vonalkázással hangsúlyozó portréihoz hasonlítható (*Feleségem fiammal*, 1909). 11 és 10 Georges Clemenceau fiának, Michelnek magyar feleségét, Michnay Idát ábrázoló pasztellportréja mesteri, dekorativitása Rippl-Rónai műveit

¹⁸⁰ Ferkai Jenő 1899 és 1900 között tanult a Julianon. *Nagybánya művészete*, 1996, i. m., 489.

¹⁸¹ Basch Andor (André Basch), aki később telepedett Franciaországban, 1904-től, öt éven át tanult a Julian-on.

¹⁸² Cserna Rezső: Magyar művésznövendékek párisi tanulóvei, *Művészet*, 1905, 335., 338.

¹⁸³ Sassy Attila levelezőlapja Lázár Bélának. Párizs, 1906. január 21. MNG, Adattár, MMA 4636/a

¹⁸⁴ Medgyessy feltételezhetően korábban, már 1905-ben Párizsban tartózkodott. Az akadémia listája évszám nélkül sorolja fel a tanulók között. Más szobrászok is tanultak Párizsban, a már említett Kallós Ede és Ligeti Miklós, aki itt ismerkedhetett meg Rodin művészetével. A Julian listája szerint 1893-ban dolgozott az akadémián. Más adat szerint 1894-ben. L. Mazányi Judit: Ligeti Miklós: Éva, in *A modell. Női akt a 19. századi magyar művészetben*. Kiállítási katalógus, Magyar Nemzeti Galéria, 2004–2005, 415 (VIII-22). 13

¹⁸⁵ Léon Bakst 1896-ban Jean-Paul Laurens tanítványa volt; Molnos Péter: *Gróf Batthyány Gyula. Az elveszett Magyarország festője*, Budapest, 2007, 21.

¹⁸⁶ Lendvai Károly: Párisi levél, *Művészet*, 6, 1907, 272–274.

idézi. 12 Kunffy többször is sikerrel állított ki Franciaországban, s 1905-ben a francia becsületrend (Légion d'honneur) lovagkeresztjét is megkapta az 1903-ban, a budapesti Múcsarnokban rendezett nemzetközi kiállítás sikeres megszervezéséért, melyen jelentős francia művészek szerepeltek, többek közt Monet és Puvis de Chavannes.¹⁸⁷

Az 1900-as években a magyar művészeti folyóiratok párizsi szalonokról tudósító írásaiban még gyakran felbukkan a Julian Akadémia tanárai, például Jean-Paul Laurens, Tony Robert-Fleury, Gaston La Touche, vagy az egykori kedvencek, mint Dagnan-Bouveret neve is szerepel.¹⁸⁸ A magyar művészek julianbeli társai közül például a később a professzorok közé választott Jules Adler és William Laparra nevét említik a beszámolók.

10. Összegzés

Az 1880-as évek végétől Párizsban tanuló művészek gyökeresen megváltoztatták a magyar festészet arculatát, s a fordulatot hozták a francia–magyar művészeti kapcsolatokban is. A magyar julianisták által a modernitással egyet jelentő francia kortárs művészet beszűrődött, beépült a magyar művészetbe, s hagyománnyá vált a francia orientáció.

A századforduló rendkívül színes francia művészeti életében nem volt könnyű a tájékozódás, az új nem szüntette meg egyszerre a régit: egymás mellett éltek az akadémizmus képviselői, a naturalizmus különböző formáit követő, valamint a szimbolista és a szecessziós művészek, később a posztimpreszionista és avantgárd törekvések. Egyéni választás, ízlés, belső készletelés döntötte el, hogy az itt tanulók melyik táborhoz vonzódtak, illetve milyen hatásokat fogadtak be, s azokat milyen módon dolgozták fel.¹⁸⁹ A francia művészeti élet pluralizmusa a legkülönbözőbb válaszokra készítette a művészeket. Volt, aki saját formanyelvébe integrálta az itt megismert új törekvéseket, mások a hazai közeg kívánalmainak megfelelően alakították.¹⁹⁰ A Párizsban látott nemzetközi kiállítások is hatottak, voltak, akik itt figyeltek fel például a preraffaelita festőkre.

A magyar szakirodalom gyakorta sajnálattal hangsúlyozza, hogy nem a legújabb tendenciákhoz, azaz nem az impresszionizmushoz csatlakoztak, hanem a na-

¹⁸⁷ Honoré: 1913, i. m., 136.

¹⁸⁸ Néha kritika is olvasható róluk. Lyka Károly Jules Lefebvre fiáról festett arcképéről írja: „közömbös és jéghideg akadémia”. Lyka Károly: A tavaszi mütárlat. Művészi élmények, *Új Idők*, 16, 1905. április 9, 367.

¹⁸⁹ Nagy Sándor a harmincas években beszámolt arról a drámai hatásról, amelyet a legkülönbözőbb irányok, a Rómában még dolgozó nazarénusok, a preraffaeliták, az impresszionisták és a Pont-Aven-i iskola hatott rá. Gy. N. [Gyöngyösi Nándor]: Nagy Sándor. *Képzőművészet*, 50, 1932, 99–101.; 2000-ben egy, az 1900-as évek szentelt monstre kiállítás épp erre a különböző stílusokban, festésmódokban, művészegyeníségeken tobzódó századvégi sokféleségre hívta fel a figyelmet. Rosenblum, Robert – Stevens, Maryanne – Dumas, Ann: *1900: Art at the Crossroads*, London – New York, 2000.

¹⁹⁰ Az 1896-as millenniumi ünnepségek nagy megrendelése is többeket haza és a történeti témák feloldozása felé csábítottak.

turalizmus plein air változataira rezonáltak. A magyar festészetben nem volt meg az az egymást követő, egymásra épülő forma-piramis, mint a franciában, számos lépcsőfok kimaradt. Szinyei Merse Pál kezdeményezéseit csak később, a francia impresszionisták megismerése után fedezték fel. A következő nemzedékek pedig már más irányt követtek. Magyarországon döntően csak a Műcsarnok 1903-as ismert francia művészeket: Maurice Denis-t, Puvis de Chavannes-t és impresszionistákat is bemutató tárlata, majd a Nemzeti Szalon 1907-es Cézanne, Van Gogh, Seurat, Signac, Denis és Matisse műveit felvonultató kiállítása után következett be áttörés. Ekkortól tudatosodott a magyar művészek többségében és a kritikusokban is a francia festők által elindított paradigmaváltás, amelyet Manet, Cézanne, Gauguin, Vuillard, Vallotton és Denis művészete fémjelzett.¹⁹¹ Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az impresszionisták és a szimbolisták Franciaországban is csak fokozatosan váltak kedvelté, Gauguin például a Salon d'Automne-ban rendezett 1906-os retrospektív tárlat után vált széles körben ismertté.

A korábbi vélekedéssel szemben, úgy gondolom, a francia művészet átütő hatásáról már az avantgárd nemzedék, a „neósok” előtt is beszélhetünk.¹⁹² Az 1880-as évek végétől az 1900-ig Párizsban, főként a Julianon tanuló művészeknek köszönhetően megkezdődött a magyar művészek felzárkózása a nemzetközi trendekhez. Ebben a folyamatban a plein air változatai mellett a klasszikus hagyományokat teljesen el nem vető szimbolista és szecessziós mesterek inspirációja is jelentős volt. Alig néhány év választja el az alapító, a sokféleségben saját utat kiküzdő századfordulós nemzedéket a legújabb festői stílusokkal való együtthaladást célul kitűző avantgárd mesterektől, a szintén Párizst járt Czöbel Bélától és Czigány Dezsőtől.

¹⁹¹ Bölöni György: Hódít a modern művészet, in Bölöni: 1967, i. m., 40.

¹⁹² Neósoknak nevezték a Nagybányán tanult, de már a modernebb irányok felé forduló fiatal festőket.

II. Bevezető Nagy Sándor Párisi emlékek című írásához és tollrajzsorozatához

Nagy Sándor párizsi tartózkodása után körülbelül húsz évvel született *Párisi emlékek* című írása és *Párisi emlékek* című, szürrealisztikus elemekben gazdag tollrajzsorozata, melynek formaelemei, fantáziafigurái az 1900-as évektől jelen voltak az életműben. 32

A Julian Akadémiáról szóló visszaemlékezése Rippl-Rónai, Csók István, Vaszary János, Réti István, Kunffy Lajos és távolabbról Justh Zsigmond naplóihoz, visszaemlékezéseihez, kisebb-nagyobb írásaihoz mérhető fontosságú kordokumentum. Nagy Sándor nagyjából velük egy időben tartózkodott Párizsban.¹⁹³ 22 Visszaemlékezései több ponton is megegyeznek az említettekével, mégis más világ, morális kérdéseket boncoló narratíva bontakozik ki belőlük.

Nagy Sándor tájékozódását, és választásait meghatározta, hogy München kihagyásával, római tanulmányút után érkezett Párizsba. Székely Bertalan hú tanítványa volt, eszméinek szoros követője. A későbbi nagybányai festőkkel szemben nem Bastien-Lepage miatt utazott ide tanulni (neve egyszer fordul csak elő a visszaemlékezésekben). Nagy Sándor kezdetben sokkal inkább kapcsolódott a Julian Akadémia akadémikus mestereit követőkhez, mint újat kereső társai. Ennek ellenére pár év elteltével, 1898 táján Nagy Sándor is megérezte azt az óriási, visszafordíthatatlan változást, amelyet minden idevándoroló magyar festőnövendék. Az akadémikus mesterek még híresek és befolyásosak voltak, de már a *plein air*, valamint szecesszió és a szimbolizmus különböző áramlatait képviselők kezdték átvenni a helyüket. Nehezebb is volt az iskolától való elszakadása, amelyet a többiekkel szemben nem festői megokolással támasztott alá, hanem új élet- és művészetfilozófiai elvek megismerésével, elsősorban a preraffaeliták és a Rózsakeresztesek romantikus szimbolizmusához kapcsolható nézetekkel.

Visszaemlékezéséből egyrészt kibontakozik egy művelt kisnemesi, vallásos vidéki közegeből érkező ifjú világnézete, aspirációival és előítéleteivel együtt, amelyet tovább erősített Rómában a Szoldatics Ferencsel, a „magyar nazarénussal” való találkozás. 21 Másrészt érzékelhető, milyen nagy volt a különbség a hazai művészeti

¹⁹³ Nagy Sándor neve csak pótlólag, kérésre, illetve az adatai elküldése után került fel a Julian Akadémia tanulóinak listájára. Jules Levevre 1893. január 7-én kelt igazoló levele (Gödöllő, Nagy Sándorház) szerint 1892. október 24-től tanult az utóbbi által vezetett műteremben. Feltételezhető, hogy később is bejárta, hisz kisebb-nagyobb megszakításokkal 1900-ig tartózkodott Párizsban. Egy saját kézzel kitöltött kérdőív szerint 1893 és 1900 között tanult itt Robert-Fleury és Lefebvre tanítványaként. MNG, Adattár, ltsz.: M. M. A. 1178/1920.

oktatás és a „belle époque” Párizsának akadémiai, nemzetközi művészlete között, amelyek igencsak átfomálták az ide érkezőket. Más, tapasztaltabb kortársaival szemben sokáig nem vette észre a tanítás akadémikus jegyeit, szinte minden élménye az akadémiahoz fűződik. Jó tanulóként lelkesen és pontosan leírja, elemzi a korszak vezető akadémikus mestereinek (Tony Robert Fleury, Lefebvre stb.) korrigálási módszereit, amelyek érzékelhető nyomot hagytak számos tanítványuk munkáján, ha később nem is vallották be.

Írásában megörökíti a bohém élet számos helyszínét, így a Toulouse-Lautrec által is megrajzolt *Megvadult Tehén* elnevezésű bohémtanyát, a különböző nemzeti-ségű, főként a nagy számban jelen lévő amerikai festők társaságát. 59 Jóllehet kissé hosszadalmasan és már az érett művész távolságtartásával írja le a jobbára vaskos tréfákat, bántó megjegyzéseket, de általuk hű képet kapunk a bohémélet mögött rejlő, a megélhetésért, a túlélésért folyó kemény küzdelemről. Szemben a Nagybánnyát megalapító társakkal, akik Csók István visszaemlékezése szerint szinte csak egymással barátkoztak, Nagy Sándor mindenkit meg akart ismerni, kereste az új barátokat és ismereteket. Ennek köszönhető, hogy kiváló portrékat kapunk az itt tanulókról, akik közül néhány a francia művészi élet jellegzetes képviselője volt. A nemzetközi szakirodalomban újra tárgyalt akadémikus festő tanárok jellemzéséhez is jelentős adalékokat nyújt a napló.

Nagy Sándor töprengő alkat, aki társaival ellentétben az élet nagy kérdéseire keresett választ, s ezt nem a festészetben, hanem a Bibliában, Tolsztoj írásaiban és a korban rendkívül divatos teozófiában talált meg. A sorok közül kibontakozik a későbbi tevékenységét meghatározó idealizmusa, moralizáló hajlama is. A Julian-bál eseményeit például, a francia társakkal ellentétben, nem a polgárpukkasztás, a művészi szabadság jelképeként, hanem a bacchanáliák utódeként, a dekadencia diadalaként, az emberben rejtőző állapot feltöréseként örökíti meg.

A legizgalmasabbak azok a rajzos visszaemlékezéséből kibontakozó rokon vonások, amelyek Nagy Sándort a közép-európai régió más mestereihez kapcsolják; Alfred Kubin *Másik világ* című könyvéhez vagy František Kupka Antonin Sova könyvéhez készített illusztrációihoz.¹⁹⁴ A Julian bál képein Nagy Sándor ugyanúgy csupán nézője a karneválnak, mint Sova Kupka által életre keltett magányos hőse, s a látvány benne is víziós képeket vált ki. A Julian-bál groteszk ördögfiguráival a bécsi mesterek, köztük Divéky József karnevál-víziójához (*A híd*) hasonlóan a halálközelséget is szimbolizálják. A művészi és morális válság erős pszichózist váltott ki. Rajzain már-már kaskai víziókat, a művész fejére telepedő teknősbékát, a Vénuszszobrot ölelő majmot, rovarként mászó, életre kelt festékestubusokat látunk.

A szöveges visszaemlékezés olvasmányos, Nagy Sándor kiváló érzékkel és színesen jellemzi tanárait, tanuló társait, a bohém miliőt és a mögötte feltáruló egyéni

¹⁹⁴ Alfred Kubin: *Die andere Seite*, Leipzig, G. Müller, 1909.; Antonín Sova: *Ballade d'un homme et de ses joies (Egy ember és örömei balladája)* első kiadása: Prága, 1903. Francia fordítása 2002-ben jelent meg Párizsban. I: Markéta Theinhardt: *L'artiste est le personnage: František Kupka est ses illustrations pour la Ballade d'un homme et de ses joies d'Antonín Sova, in Cultures d'Europe centrale. L'illustration en Europe centrale au XIXe et XXe siècle. Un état des lieux.* Textes réunis par Markéta Theinhardt et Pierre Brullé. CIRCE, Paris, 2006, 122–126, XXIX–XXX.

sorsokat, ahogy a párizsi közeget is, amely eltúrte, befogadta a világ minden tájáról ide sereglő művésznövendékeket. A rövid, néha csupán egy- vagy kétszavas mondatok tömörsége újra és újra továbblendíti az olvasót. A szövegben található egyéni szóképek, különös szókapcsolatok („kerekötört szekér”, „üvegország”, „kukacgizisztencia”) képi megfelelőit a rajzokon is felfedezhetjük.

III. Függelék

Néhány technikai szempont a *Párisi emlékek* című írás kiadása elé

A helyesírásban a mai szabályokat vettem figyelembe, bár sokszor a különös, egyéni szóösszetételek esetében meghagytam az eredeti ortográfiát. A francia szavak esetében hasonló módon jártam el. A nevek, amelyeket Nagy Sándor sokszor csak hallás után jegyezhetett meg, már nehezebb feladatot jelentettek. Itt meghagytam általában az eredetit, s lábjegyzetben közöltem, ha tudtam, a helyeset, a dokumentumokkal igazoltat. Abban az esetben, ha kiderült a név helyes írása, még ha Nagy Sándor rosszul írta is, a későbbiekben kijavítva szerepel.

Nagy Sándor: *Párisi emlékek*¹⁹⁵ 14

*I. BEIRATKOZÁS A RUE-FONTAIN-I AKADÉMIÁN*¹⁹⁶

A legtávolabbról se sejtettem határtalan szerencsémet, hogy éppen egy hétfői napot választottam a beiratkozásra. Tanácsolva se kaphattam volna alkalmasabbat. Hétfőn reggel ugyanis, amint hamarosan meggyőződtem, modellválasztással volt elfoglalva a vad ifjúság, s így nem ért reá éles sárkányfogait az inamba mártani. Mert, hogy azt el nem kerülhetem, már eleve figyelmeztettek ismerőseim. Ahogy gyanútlanul, tiszteletudással beköszöntöttem ugyanabba a nagyterembe, amelyet előző szombaton óra után már megmutatott Hernádi (Herzl) Kornél,¹⁹⁷ Raffael, az olasz iskolaszolga azonnal elcsípett, s kék köténye védő szárnyaival ravaszán, észrevétlenül átlopott a nagytermen, és sietősen betuszkolt a titkári szobába. Jóllehet, mint a viszonyokkal teljesen ismeretlen, nem tudtam semmit arról a veszélyről, amely környékezett, azt se tudtam, mekkora hálával tartozom Raffaelnek, azért a levegőből valami teljesen ismeretlennek és egészen szokatlannak az aggasztó és szorongató

¹⁹⁵ Nagy Sándor: *Párisi emlékek* című írása 1921–22-ben [XII. (1921) 1. sz. – XIII. (1922) 15. sz.] folytatásokban jelent meg az *Élet* című képes heti folyóirat hasábjain (1921-ben: szerkesztő: Anka János, 1922-ben: felelős szerkesztő: Anka János; Szerkesztő: Alszeghy Zsolt), Budapesten az „Élet” Irodalmi és Nyomda Részvénytársaság kiadásában.

¹⁹⁶ A francia és az angol nevek írásában általában meghagytam az eredeti írásmódot, ahol nagyon bántó volt, ott jeleztem vagy javítottam, mint ez esetben is.

¹⁹⁷ Hernádi (Herzl) Kornél (1858–1910) magyar festő. A müncheni akadémián tanult, 1886-ban Párizsban telepedett le. Élete nagy részét külföldön töltötte, de gyakran kiállította zsánerképeit a Múcsarnokban. Franciaországi tartózkodásából normandiai tájképei ismertek.

érzését mégis felfogtam, amely szinte elálta egész bensőmet. Megszeppenve álltam a mosolygóképű öreg titkár, père Levêque elé, hogy bediktáljam neki pár hét alatt összemarkolt franciámmal hazámat és egyéb szükséges körülményeket. Père Levêque a legbarátságosabb titkár volt mindazok között, akiket ilyen címen életemben előbb, vagy utóbb tisztelhettem, tőle ugyan nem volt miért szepegni. Hanem az a mind aggasztóbb és fenyegetőbb lárma, amely a nagyteremből a becsukott ajtón keresztül is úgy harsogott, mintha ott bent a mennydörgést kovácsolnák, az nem volt reám egy cseppet sem megnyugtató.

Nem láthattam ugyan, hogy mi recseg, ropog, török, szakad odabent, mert père Levêque kérdései minden tudományomat lekötötték, de a szabadon maradt eszemmel a hangok után mégis sejtettem, hogy székek, állványok, gipszfejek és egyéb brachy- és dolicho-koponyák konganak össze.¹⁹⁸ Mikor ez a pokoli lárma elérte tetőpontját, minden átmenet nélkül hirtelen halotti csend lett. De csak egy másodpercre. Utána ismét izgatott lótás-futás, járás-kelés, székrugdalás. Aha, gondoltam, megegyeztek, s most nyilván helyet foglalnak.

Minden hétfőn új modellt, s a modellnek új pózt választott az ifjúság.

Hogy miért kellett ezt ilyen földrengésszerű fölfordulással végezni, azt akkor még nem tudtam. Mert fölért ám egy ilyen délelőtti, pszichológiai értékét tekintve, a

¹⁹⁸ Különböző korszakokból származó koponyatípusok

tékozló fiú egy esztendei züllésével, vagy tízévi képviselőséggel, annyi fene lelki emócióval járt. Később persze kitaláltam, hogy miért történt ez így. Nekünk ebben a nagy filiszter-világban egy fikarcnyi jogunk se volt, csak itt, az akadémia négy falán belül. Hát a semmire sem értékelt, lefojtott emberi jogérzetünk élesítette minden ilyen modellválasztással az oroszláncörmeit, hogy megerősítve gyökerét, majdan belemarkolhasson a világ szívébe.

Úgy volt, megegyeztek, el is helyezkedtek, mert íme, fontos sietséggel már jött is értem Raffael, aki, mert velem olaszul fecsegetett, felvett alázasos pártfogásába. Nos, pártfogóm szelíd tuszkolására bent találtam magamat abban a környezetben, amelyről annyit álmodoztam, képzelődtem, s ahonnet most leferdült, reszkető szájszöglettel szeretnék menekülni. Nem tudtam még akkor méltányolni, hogy észre se vesznek. Más országból való, előítéletes nép fia, másként képzeltem a fogadtatást. Még az is jobban esett volna, ha – amivel ijesztettek – valami az inamba harap. Itthon még akkor kevesen voltunk, s ha beléptünk valahova, megszoktuk a felénk lövellt szempillantások kérdéseit: mi az apád, úr, paraszt, kálvinista, zsidó? Más szemek: milyen a ruhád, van-e pénzed? És egyúttal bent volt a szemekben a szimpátia vagy antipátia, szóval egy olyan érdeklődés, ami az egyén önzését kielégítette vagy harcra hívta, s ezzel az ember elhelyezve érezte magát: otthon volt. No, itt hát kutyába se vettek. Itt nem mért senki. Löktek ide-oda, míg a végin magas székek bástyája mögé nem szorultam, mint valami tárgy. Itt már nem voltam útban, körülnézhettem a termet. Ez tulajdonképpen egy beüvegezett udvar volt, három oldalról ötemeletes falak zárták, s csak az északi részen volt oldalvilágítás. A soha meg nem tisztított üvegtetőn és ablakon keresztül a szűk utcák különös világítása szűrődött be, tagadhatatlanul elég piszkosan. A falakon körös-körül tanulmányok, díjat nyert rajzok, kompozíciók függtek. Egy tetőig érő többemeletes lócán az utolsó heti munkák száradtak, s öntötték magukból az olcsó olajok vastag illatát. A teremnek nem egészen a közepén egy asztal-magas forgatható pódium állt, amelytől egy méterre vörösen izzó, harang alakú kályha forralta ezt a csaknem szilárd atmoszférát, ami, mint egy súlyos ponyva, úgy nyomta falusi levegőhöz szokott tüdőmet. Az izzó kályha körül sietősen öltözködött egy fél tucat modell, férfiak, nők egyaránt. Ki csipkebetétes batisztingecsckéjét gombolta, ki meg szégyenlősen sietett gyanús tisztaságú trikóiba szorulni. Leginkább azért siettek, mert azt remélték, hogy még valami más iskolában vagy privát műteremben a hétre alkalmazást kaphatnak.

A választott modell még fejletlen kis gyermekleányka volt. Még nem ismerte a konvencionális modell-pózoikat. Ügyetlenül, de éppen ez ügyetlenségben rejő bájjal állt fel a pódiumra, s halványodva, majd megint egész testében elpirulva reszketett meg hatvan szemsugar fényes fürdőjében.

A helyválasztás körül nem volt csata, mert ez már meglehetősen szabályozva volt. Úgy történt, hogy a hét végén az illető korrigáló tanár feladott egy kompozíció-témát, amit a jövő hét végén szám szerint klasszifikált elsőnek, másodiknak, harmadiknak, egész 10-15.-ig. Ebben a sorrendben kapott tehát mindenki helyet. Tíz, tizenkét helyvolt tulajdonképpen csak jó, a többi úgy sem ért semmit. S akik oda szorultak, azoknak vagy úgyis mindegy volt, vagy iparkodtak előrejutni. Azt ugyan észrevettem, hogy még a névsor olvasása előtt leült néhány növendék, akiknek némi

megkülönböztetéssel engedtek helyet. Nemsokára megtudtam, miért. Jómagam csak Raffael biztatására merem helyet foglalni egy szerény második sorban, még-hozzá jó közel az izzó kályhához, merthogy ott éppen emiatt üresen maradtak a helyek.

Alighogy elhelyezkedtem, egy sorral kijebb, éppen a hátam mögé helyezte állványát egy angolszász-szemű, magas ifjú. Nagy kedélyesen és otthonossággal előszedte kis pipáját, rajzkészletét, elnyújtotta hosszú lábait, és nagy nyugalommal hunyorgatni kezdte a modell mindazon értékeit, amelyekről a filiszter nem tud, s a legjobb esetben is egy szóban foglal össze, hogy: szép. Én még a modelltől vissza-visszanéztem legközelebbi szomszédomra, mert barátságot láttam a kék szemeiben. És egyedülvalóságom érzetében vágytam is valakire e vadidegen társaságban. Gondoltam, ez látszik itt a legszelídebbnek, hátha megszólítanám. Ez itt otthonosnak látszik már a környezetben, de jó volna, ha megismertetne a többiekkel.

– Do you speak english?

– Yes! – mondta csillogó örömmel a szemeiben. Mily szerencse a fiatalok között, ha mosolyt váltottak, ez már megindítja a szimpátia fluidumait. A bizalom úgy ömlik át egyik lélekből a másikba, mint egy felhúzott zsiliből a patak vize: az óra végén már régi barátoknak éreztük magunkat. Pár szó során ugyan kiderült, hogy ő is éppen olyan új e környezetben, mint én. Még újabb, mert csak az imént lopta be

Raffael, ez a ravasz ember-csempész. De hát, sebjaj, gondoltuk, így is jó, mert már ketten vagyunk, könnyebb lesz majd elviselni az eshetőségeket. Mert az óra végén minden elképzelhető eshetőség csak egy vékonyka hajszálon függött a fejünk fölött. Nem is tudom, mi tartóztatott bennünket, hogy kereket nem oldottunk. Valahogy szűk volt itt a világ, pedig még eddig reánk se nézett senki. Inkább csak az a titokzatos bánásmódnak, amelyben Raffael részesített bennünket, volt valami olyan siralomházi előzékenysége. Eddig csak a szép kis modell létezett. Minden figyelem reá s a munkákra tapadt. Még az előző választási-vihar is a csendet követelte. Nem is hallatszott más, csak a rajzszemek sercegése. De mikor az első óra szorgosan figyelő feszültsége után az erők felszabadultak, akkor már egy-egy röpke, baljóslatú tekintet felénk is villant, amelyektől szinte összerezettünk.

- Fiúk, itt két újat látok! – hangzik egyszerre valahonnét.
- Ugyan! Csak a kályhába velük – felel valami éles, szemtelen hangocska.
- Hohó! – dörmögi egy más –, előbb csak hadd fizessenek à boire-t.¹⁹⁹
- Melyik az új? – kérdezte egy katonatiszt-bajuszos szép ifjú.
- Ez e! ... s tolták új barátomat, mint áldozati bárányt az előtérbe.
- Ez? – kiáltott fel, impertinensül²⁰⁰ végigmustrálva, s aztán nagyot kacagott:
- Hisz ez az én majmom, a Beans!
- Binc! Binc! Binc! – hangzott mindenfelől, s e pillanatban új barátom újramezszelgetett.

Ettől fogva Beans lett a neve. Hiába is protestált volna, hiába hozta volna őseinek a nagy családfáját, Beans lett ő mai napig, ma se igen ismerik másként, pedig azóta már komoly tekintélyű festőtanár. 17

Én a keresztelestől szerencsésen kiestem e napon. Csak később ragadt rám a „petit nazi”. De hát jutott ott mindenkinek valami ötletes neve. A hosszúképp Rat (a patkány) igazán az volt. A kis Delamare az ő végképp jelentégtelen voltára megkapta „le petit caca” nevet. Így lett egy kivénült kis modell, aki már elszürkült a műtermek levegőtlenességében, la souris (egérke). A vöröshajú Krüger, orosz zsidó fiú, valami akkor divatos, csötelen kályhákról Suberszky lett. A mindig sietős Zaborovszkyt „miss Courant d’air”-nek, (légvonat kisasszonynak) keresztelték el. Boldogult jó Hernádi Kornélt, mert nagy szivarokat szívott „bureau-de-tabac” (dohánytőzsdének),²⁰¹ egy angol fiút „négy bajusznak” stb. Mindig szellemesen és találóan sújtottak le a megkeresztelt karakterére e nevek. A második dologóra végén egy tekintélyes szakállú nagy hatalom ereszkedett le hozzám, a massier.²⁰² Ez az újak szemében felfoghatatlan, önmagától lett tekintély kezelte a „massza”, az ifjúság pénzét, s minden, az ifjúság dolgait illető adminisztratív teendőket ő végezte, s közvetített az iskola és a növendékek között. Tekintve, hogy az iskolában nagyon sokféle ország fia keveredett össze, a massier rendesen olyan valaki volt, aki több nyelvet is

¹⁹⁹ Áldomás fizetésére szólították fel az újonnan érkezetteket: Igjunk!

²⁰⁰ Gorombán

²⁰¹ A bureau de tabac nem a Nagy Sándor által megadott jelentésű, hanem dohányboltot, trafikot jelent.

²⁰² L. korábban, a bevezetőben.

beszél. Ez a mély hangú, venerábilis²⁰³ ifjú, aki úgy hatott reám, mintha maga az akkor elnökölt F. Faure²⁰⁴ szólított volna meg, hallva, hogy Raffaelel olaszul tárgyaltam, nagy örömmel vágott olaszul a szavunkba, merthogy neki meg második anyanyelve volt. Persze ilyen kitüntetés súlya alatt szinte görnyedeztem a túlradó boldogságtól. Beans is odacsatlakozott, hogy kimutassa hozzám való jussát. Beszélünk Rómáról, ahol a nagytekintélyű massier született, s ahol én az előző két évet töltöttem. A gyors ismeretség vége az lett, hogy Favard,²⁰⁵ a massier proponálta, menjünk együtt dezsónélni óra után. Ez mindennél több volt, amit e mai naptól remélhettem. Mintha egy sértetlen varázsinget vettem volna föl, olyan bátornak éreztem most már magamat. Favard is barátom, Beans is, így már hárman voltunk, jöhetnek az eshetőségek. És ezt mind a véletlenül eltalált hétfői napnak köszönhetem.

(2)

II. A DÉJEUNER²⁰⁶

Dél felé már lanyhult a munkakedv. A végképp elhasznált levegő súlya még a legkitaartóbbakat is lenyomta. A kis modell póza is elváltozott már, összeesett, összezsugorodott vékony kis csontjai közé. Egyre-másra mentek el a növendékek. Olyan furcsán változott át némelyik, amint kibújt a festőblúzból, s utcai alakot öltött. Sokért eljött *valaki*, mint az óvodába, sok csintalan arcú nevelőkisasszony. Azért az ifjúért is, aki angol–amerikai barátomat Beansre keresztelte, jött, nem is: besuhogott egy szőke szépség. A fáradt levegőbe egy rét illatát sodorta be suhogó selyemszoknyájával, s kinek egy ismerős mosolyt adott le, kinek egy bizalmas barackot a búbjára. A venerábilis szakállú Favard-t is biztatta már egy lánghajú olasz lány, Benedetta, akit, úgy látszott, mindnyájan ismertek, mert száz változaton is hangzott a Favard különös tompa hangját utánozva: Oh, Benedetta!

Hát elindultunk négyen. Nem is mentünk messze. Ugyancsak a Rue Fontaine-ben volt egy Caffée (sic!) Restaurant, ahol Favard-ék ismert vendégnek látszottak. Itt ismét erőt vett rajtam a teljesen szokatlannak nyomasztó érzése. Minden pillanatban úgy éreztem, hogy na, most tör ki. Hogy mi, meg se tudtam volna mondani, de mintha bomba felé sistergő kanócok között ültem volna. De hogy is ne! Jobbra, balra tőlünk szépen terített fehér asztaloknál komoly párisi polgárok ültek és tisztes arcú asszonyságok, és teljes odaadással étkeztek. Minden a legszebb, szertartásos rendben ment. A pincérek illedelmesen tálaltak, pókhálós, sáros üvegekben a föld mélyéről borospalackokat hoztak, s áhítattal öntözték a lét piros képű polgároknak. S hát ebbe a simán percegő ünnepélyes pillanatba hirtelen beleront et a vörös boszorkány Benedetta. Váratlanul, mint a villám, felül az asztalunkra, ölébe veszi a

²⁰³ Tiszteletre méltó

²⁰⁴ Félix Faure (1841–1899) ebben az időszakban, 1895 és 1899 között Franciaország köztársasági elnöke volt.

²⁰⁵ Philippe Favard a Julian listája szerint 1890 és 1903 között, Lefebvre és Robert-Fleury osztályában dolgozott a Julian Akadémián.

²⁰⁶ Déjeuner – ebéd.

levesestálat, s úgy eteti a nagytekintélyű, venerábilis szakállú massier-nkat. Vártam, hogy a békés polgárok majd felzúdulnak. Néztem jobbra, balra: semmi megbotránkozás. Most meg átmegy ez a szentszakállas tekintély egy másik asztalhoz, s az asztalterítőre rajzolja a békésen dézsönélő polgárokat és asszonyosságokat, s jókat nevetnek a legneveletlenebb Benedettával. És a tetejébe, az ég tudja honnét, s miért akkora robajjal, mintha százan volnának, betódulnak ketten, egy szatírképű ifjú, akinek az arcát az iskolában már megjegyeztem, Blondeau,²⁰⁷ s elmaradhatatlan árnyéka, a végképp semmi „petit caca”, Mr. Delamare. Valósággal ellepik az asztalunkat, és se szó, se beszéd, befalnak egy szempillantás alatt mindent, amit az asztalon találtak ennyivalót, az enyémet, Beansét, meg amit a neveletlen Benedetta nem tudott már megmenteni Favard-nak. Csak néztem fanyar mosollyal, s türtőztettem felháborodásomat, mert hiszen reggel óta vártam a váratlant. Most hát reánk szakadt. Kérdőn pislogtam át Beansre, hogy hogyan kell most viselkedni itt, a kannibálok között. Még nincs itt a pillanat, hogy szabadjára ereszsem a láncát tépő turánit magamból, s vágjam már kupán ezt a szatírképű kis Blondeau-t? Vagy inkább helyén volna, kölcsönzött osztrák-képpel, mint egy tartalékos hadnagy kesztyűt dobjak? Avagy angol megvetéssel gögösen kivonuljak? Kérdőn néztem Beansre, mit tegyünk. De bizony nagyot csalódtam, ha azt vártam, Beans is botránkozik. Az ő lelkes szemei a legnagyobb boldogságot tükrözték, mintha mondanák: ez kell neked, angol, a finnyás orrodnak! Ne neked, Eton-college növendék, ne neked, ceremóniás majom, ne neked, tizenkét éves nagykövetek! És a maradék burgonyáját a soha nem látott Blondeau tarkójába tömte. Csak úgy sugárzott belőle a nevelésével eddig féken tartott bohókás erő, s most, hogy felszabadult, rázta magáról a konvenciókat, mint egy ázott uszkar a vizet az oroszlánsörényéről. Felszabadulva szinte túltett a franciákon.

Valami bennem is fel-felujjongott. A szokatlannak eleddig nyomasztó aggodalma eltűnt, s kezdett átváltozni valami eddig nem ismert könnyűséggé, valami szabadságérzetté, mintha a saját fiatalságomra ébredtem volna valami aggsági tünetek után. Azért még bennem volt az az érzés, hogy a pincéretet, a jó polgárokat megsértettük. Pesti tempóval nagy borralalót hagytam engesztelésül, s igen udvariasan köszöntem jobbra-balra az asztalokhoz. Nos, ilyen mindenfelé való tartozás érzete nem bántotta az én új barátaimat. Ahogy jöttek, mint a forgatag, úgy is távoztak, anélkül, hogy egyébre gondoltak volna. Még arra se, hogy a komoly munka megkövetelte ezt a vidám felfrissülést, amit a mi hivatalnokká lett, koraöreg társadalmunk nem ismer. Sok bohókás kitörések után visszaérkeztünk, megújulva, vidáman és

²⁰⁷ Paul-Jérôme Blondeau életéről keveset tudni. 1890 és 1895 között tanult a Julian Akadémián. Naturalista, tájképeket és a paraszток életét megörökítő idillikus képeket festett.

munkakedvvel a rossz levegőjű iskolába. A délután folyamán mind sűrűbben hangzott felénk a követelődés, hogy holnap à boire-t fizet a két új növendék.

III. „A BOIRE”

A beiratkozás napját úgy ünnepeltük meg új barátommal, Beansszel, hogy – kölcsönös hívogatások után ő győzött – hozzá mentem ebédre. Útközben elmondta, hogy a még falun tartózkodó nagynénje lakásán ütötte fel ideiglenesen a szállását. Mivel ez a nap mindenféle meglepetések napja volt, ügyet se vetettem reá, hogy milyen előkelő városrészbe s milyen luxussal berendezett lakásba vitt engem Beans. Igaz, a bútorok mind felsőruhában aludták még nyári álmukat, s nem szóltak a belépőhöz. Különben is, a latin lakások hideg márványtekintete csak akkor olvad fel, ha ezer gyertya fénye s dekoltált vállak csillogása tölti be. Lelki, benső intimitásnak itt, a latin fajta lakásaiban, nincs helye. Úgy látszik, ezt Beans is érezte, mert amíg az ebédet a háznál hagyott öreg élőbútor elkészítette, bementünk barátom kis szobájába. Itt már nekem is jó volt. Voltak vázlatkönyvek, voltak tanulmányok, voltak színek és vonalak, amelyeket én is láttam, mint ő, s ezzel még közelebb kerültünk egymáshoz. Amint ennek érzése átment rajtunk, már erre még közelebb kellett jutni: előkerült a családi album. A sok armálisból kitűnt, hogy új barátom Tudor-vér, de ennek a tudata itt nem úgy hatott, mint odahaza.²⁰⁸ Nem emelt gátat a társadalmi nívelkülönbség közénk, se a vagyon. Annyira fölötte volt ezeknek a minden reményekkel telt fiatalságunk és erőink büszke tudata, s úgy hittünk a művészet mindenhatóságában, hogy ennél magasabbat nem ismertünk el. A legtisztább érdeklődéssel néztem és hallgattam a legintimébb családi részleteket. Milyen közel hozott bennünket, amikor egy göndör hajú, bájos fiúcskában felismertem új barátomat. Nővérei, kis öccse képei mind egy szál volt ahhoz, hogy jobban ismerjem meg. Előkerült egy aranypatkó, s egy selyem zsokéing, amelyeket a tékozló apa az utolsó versenyén mint úrlovas használt. Megtudtam, hogy az apából a királyi vér lánggal tört ki, s már-már megoldasztotta volna az egész családi vagyont, ha el nem borul elméjében. Most tán életfogytig szanatóriumban van. A vagyont vasfogú amerikai ügyvédek kezelik a kiskorúak számára. Édesanyjuk Londonban él, a kis öcs internátusban, a nővérek most éppen Svájcban vannak, de majd eljönnek Párisba is, majd meglátom, hogy milyen kedvesek. Hát erre már nekem is ki kellett csomagolnom a babos kendőből, a kis batyumból az én életem apró intimitásait. Mint életem legfényesebb emlékei, előkerült a ponyvádi szénfekete, makrancos pónim, az aransárga Manciparipa, a nagy vágatások a pusztán, a kezes kolompos ürü, az első béres négyese, a „Tikres-Gatyás” hóha-hóval. Előkerült az az édesanya, az a keménynyakú édesapa, aki az ő egyéni életükről mióta lemondtak már, hogy a fiuk itt lehessen ebben a nagyvárosban, s ugyanott tanulhasson, ahol egy amerikai-angol Eton-növendék. Szóval úgy összeszórtuk azokat a fonalakat, amelyeket az előítéletes élet dehogy is merne összevetni, mint egy gobelint, amelyben a birka gyapja, a selyem és az arany-

²⁰⁸ Percyval Tudor Hart, I. korábban, a bevezetőben.

fonál oly gyönyörű, harmonikus egészet képez. Hogy a távol lévő szeretettek hiányát pótoljuk, baráti családot alapítottunk Páris rengetegében. Sátort vertünk, első cserkészei a világnak, akik nemzetiség nélkül, csupán, mint Isten fiai, telepedtünk meg egy olyan háztömeg dzsungelében, ahol még az utcakövek is sovén nemzetiséget leheltek. Ebéd közben előkerült a másnapi à boire. Meghánytuk-vetettük minden részletét.

Úgy képzeltem, hazai képek után, hogy vajmi félelegáns helyen, teszem ott, ahol reggeliztünk, holnap este összejövünk. Mi már jó korán ott leszünk, hogy az érkezőket fogadassuk. Bemutatkozunk név szerint. Favard-ral összeállítjuk az étrendet. Azután majd lesznek beszédek, barátkozások. A végén persze sokan megfedkeznek magukról.

Beans másként képzelte el. Olyan Eton-növendékesen. Csak hagyjam reá. S megindult fantáziával kikerekedett egy kisebbszerű császártalálkozó, ahol ő a művészet olyan új meghatározását mondaná el, amelyet okvetlen meglegrafálnak a világ négy tája felé. Rém drága havannák, cseresznyepálinkák illata, füstje kavargott már előttünk. Persze erre nem lehetett még elválni, pedig már vágytam a kis hotel-szobámba, hogy átgondoljam ez izgalmas nap eseményeit. Most még el kellett menni a Nouveau-cirque-be, hogy Foutti-t és Chocolat-t²⁰⁹ megismerjem, ezt a két híres bohócot. 82 Nem csalódtam bennük, engem is megigéztek, mint Páris egész gyermekserégét. Chocolat, a kis néger a bohócmimika világrekordere volt. Minden mozdulatával vele élt az apró közönség, de mi magunk is. Éjfél vetett haza a rue de la Michodière-be, kis ötödik emeleti szobámba.

Másnap hétkor még a takarítás és fűtés alacsony foglalkozásánál leptem meg Raffaelt. Persze vele is az à boire kérdését tárgyaltam volna, de nem igen óhajtott e kérdéssel foglalkozni. Meg kellett várnom a massier-t.

– Hagyjátok csak reám – mondta –, majd én elintézem a dolgot, ahogy itt szokásban van.

Hálás pillantásokkal köszöntük neki. Egy-egy homályos pillanatra felbukkant ugyan a pénzügyi része is, hogy futja-e majd. Hosszú még a hónap elsejéig. Majd lekoplalom, gondoltam bohém fejjel és számítással, fő, hogy a nemzeti dekorumot megmentsem.

Már jó ideje sercegett a szén, hunyorgott a sok szem, görbült és szinte sírt Dechenou²¹⁰ a nagy megfigyeléstől. A kis modell már egész megszokottan dülleszkedett

²⁰⁹ Chocolat az első fekete művész volt Párizsban, az ekkoriban a St Honoré utca 251. szám alatt működő Nouveau Cirque sztárja. Toulouse-Lautrec is megörökítette a *Le Rire* című satirikus lap 1896. III. 28.-i számában az előadás után a rue Royale-on lévő ír és amerikai bárban táncoló bohócot. Footit nevét elírta Nagy Sándor, valószínűleg hallás után jegyezte meg. Footit, eredeti nevén Georges Tudor Hall (1864–1921) sikeres párost alkotott Chocolat-val. Az előbbi alakította a tekintélyes, parancsolgató „fehér bohócot”, az utóbbi a mindig szenvedő „fekete bohócot”.

²¹⁰ Nem sikerült azonosítani.

bele vékonyka csontjaiba. Az óra is megszokottan szelte az időt. Csak ketten néztünk össze jelentőségteljesen Beansszel.

– Fiúk, két barbár jött közénk, indiai hercegek, vagy micsodás állatok! – mondja a massier.

(Óh, a gyalázatos, gondoltam, hát ilyen a barátság.) Invitáljuk meg őket à boire-ra, hadd fizessenek!

Mintha erre vártak volna, minden száj elkezdett üvölni, s doboltak hozzá ritmusban à bo-ár, à bo-ár, à bo-ár.

Majd mintha megszállta volna őket hetvenhét ördög, uccu neki! Felkerekedtek mindannyian. A kis modellre valamelyes ruhát szórtak, feltették egy létrára, vállra kapták, s hajrá! mint az áradat ömlöttek át a szemben lévő kicsi kávéházba, ami tulajdonképpen trafik volt, s afféle konfliskocsisok kávéháza. Iderohantak volna egy szuszra, de hogy éppen akkor ereszkedett alá az utcában, mint egy óriási masztodon, a Glychy-Odeon,²¹¹ egyik hosszabb járatú omnibusz négy hatalmas fehér percheron-csödörével,²¹² hát ez éppen elvágta volna a menetet. 39

– Állj meg, megállj, ha az életed kedves! – üvöltötték a kocsisnak. Lefogták az óriás csödörök gyepőlőszárát, s amíg át nem vonult az egész banda azon festékesen, blúzosan, addig az omnibusznak és kíváncsian kimosolygó, nagyrészt asszony utasainak szépen várni kellett. Egypár szivar ugyan lódult fel a káromkodó kocsisnak, de nem törődtek vele, hogy megkapta-e. A téri rendőr jó eleve besomfordált valami kapu alá. Jól is tette, a bagoly is megbúvik a fecskék elől.

Abban a kis miniatúr kávéházban, ami már öt emberrel is tele volt, ott szorogott már az egész társaság. Lent, fönt, széken, padon, asztalon, pulton, a háziak fején, az ott talált vendégek ölében már el is helyezkedtek, s az à boire ritmusa most úgy hangzott, hogy – du champagne – du champagne. A massier fogta már az első üveget, a márványasztal széléhez hozzávágta az üveg fejét, s a szertekívánczó lé folyt ruhára, asztalra, földre, néhány odatátott szájba is, de hogy pohárba is jutott volna, azt nem láttam. Más üvegből, láttam, ittak, akinek került. Ittak vagy nem, került vagy sem, az úgy látszott, nagyon mellékes volt.

Mégis, úgy láttam, egy szoros csoport „les anciens”, a vének asztala némi megkülönböztetésben részesült. A pincér is, a massier is csak róluk gondoskodott. Sőt úgy láttam, mintha egyáltalában minden ezek körül forgott volna. Különösnek találtam ezeket a fiatal „véneket”, de nemigen volt reá időm tovább figyelni, mert megint csak kiüttöt belőlem a hazai ízű vendéglátás, és nagyon vidéki ízű keretek között akartam volna házigazdászkodni. Ennek a poharába akartam tölteni, amannak cigarettát nyújtottam, ennek tüzet, de magam is éreztem, hogy mindez itt nincs a helyén, s csak úgy mozgok itt, mint egy dummer August.²¹³ Olyan kelletlen képpel

²¹¹ Helyesen: Clichy-Odéon.

²¹² Percheron – igásló.

²¹³ Bohóc, akinek tréfája abban áll, hogy bár sűrög-forog, valójában nem csinál semmit, illetve mindent elront.

fogadtak minden udvariaskodást, s annyira nem hederítettek reám, mintha nem is látnának.

(3)

– Hát ez megint mi? – gondoltam. – Itt ugyan kutyába se vesznek. Hát akkor mit keresek itt?

Amennyire lehetett, félrehúzódtam. Még ez volt a legjobb. Mert szegény Beans barátom, aki azon volt, hogy éppen úgy tegyen, mint ők, ugyan megjárta. Minden szellemeskedését letorkolták, kezéből kiverték a poharat, elhúzták alóla a széket, ráfröcsköltek szódásüvegből, égő újságot nyomtak a zsebébe, és az ő cseleit meg mind rendre megsemmisítették. Egy se sikerült neki, mind reá fordult vissza.

Összedőlt programunk förtelmes cserepein furán festhettünk. A nagy csalódás ráült a vállunkra. Nem sikerült se az ismerkedési estély – a szerintem való, s a diplomáciai pourparlé,²¹⁴ a Beans szerinti. Ide nem lehetett semmi „férfiasat” benagyzolni. Hát az új meghatározásai a művészetnek? Szegény Beans, kinek mondd itt el, gondoltam. És kivel lehetne itt előkelően, képviselősen összeveszni? Hiszen úgy vagyunk itt, mintha a Poliphem²¹⁵ aklában volnánk, úgy taposnak ezek az állatok a lábamon. Micsoda horda, zúgtam magamban, micsoda züllött csavargók? Ezek művészek?... De szerettem volna odábbállni. Hanem az a vének asztala, az mindig odavonta a figyelmemet. Ott valami vonzó középpontot éreztem, amitől nem tudtam szabadulni. Valami titokzatos volt körülöttük. Mintha ők csak mímelték volna ezt a bohém külsőt. Valami átsugárzott a festékes blúzokon, valami önkénytelen tiszteletet parancsoló érték. Éreztem valamit, de megmagyarázni nem tudtam. Magyaros legyintéssel fordultam el tőlük, s akarat nélkül megadtam magam, hadd sodródjam tovább ebbe az ismeretlenbe. Ma is örülök neki, hogy szimatomban nem csalt. Azok a vének az akkori felfogásunk szerint már mind, jóllehet év szerint fiatalok, csatát állt hősök voltak, akik öt évig egymás után elhordták egész Franciaország s a nagyhírű Beaux-Art-ral (sic!) szemben a prix de Rome-okat, a római díjakat.²¹⁶

Míg itt tűnődtem elszomorodott arccal s összedőlt illúziókkal, felhangzott a massier figyelmeztető szava: Il est l'heure! Lejárt a negyedóra. Erre aztán, mintha a darazsak csípték volna meg a véneket, úgy ugráltak fel. Újból felkapták a köztük fia-madárként meghúzódott kis modellt, s rohantak, mint a zivatar, törve-zúzva, ami útjukba esett. Az iskolában bent rohant mindenki a helyére. Mire mi Beansszel, a massier-val elvégeztük „la cena delle beffe” költségeit, nevetséges kis számláját, már akkor úgy dolgoztak, mintha semmi se történt volna. Csak a le petit caca trüsz-

²¹⁴ Pourparlé – tárgyalás.

²¹⁵ Polyphem: Polyphemosz (Polüfémosz) a küklópszok (egyszemű óriások) egyike, akinek szemét Odüsszeusz, hogy kimeneküljön barlangjából, kiszúrta.

²¹⁶ Az École nationale supérieure des beaux-arts a legjelentősebb művészeti oktatási intézménye Franciaországnak. 1648-ban jött létre Académie Royale de peinture et de sculpture néven. Legjelentősebb díja volt a Grand Prix de Rome, amely itáliai ösztöndíjat, kiállítási lehetőséget stb. jelentett a nyertes művészeknek.

szögött és cincogott Blondeun barátja mellett. Óbelé került a legtöbb pezsgő. Volt is mit hallania!

A szénszercegés megint meghallatszott a munkás csendben. Henri Bondeau²¹⁷ még megjegyezte, hogy most már ki lehetne dobni ezeket az újakat, megértek rá. Vagy a kályhába is be lehetne tömni őket, válasszanak. Egy-két hasonló indítvány még elhangzott, aztán több semmi. Eltűntünk, mint egy esti újság a semmibe. Beans megint úgy nézett rám, mint aki nagyon meg van elégedve. Én bizony füstölögtem magamban, s minden oldalról iparkodtam kikezdeni az egész darabot, ami-ben a szerepemet igen furcsállottam, anélkül, hogy a szerző intencióiból csak egy szikrát is megértettem volna.

IV. A VÉNEK

Beansszel most már egészen intim barátságba jutottam. Minden estét együtt töltöt-tünk, és tea mellett megtárgyaltuk helyzetünket, s úgy találtuk, hogy még nagyon kiesünk ennek a kétségen kívül értékes körnek a kerületéből. Lassan közelebb ke-rültem az iskola legjobb, tüneményes rajzolójához, a svéd Wilhelmsonhoz.²¹⁸ Őt a magyar voltom vonzotta, Favard-ral is tartott a barátság. Jó Hernádi Kornéllal is mindinkább közelebb jutottunk, bár ő csak szórványosan jött az iskolába.

Bozuth (feltételezhetően Boruth) Andris²¹⁹ kis honfitárssal is megbarátkoztunk. A negyedórás szünetek alatt már egész kis csoportjaim voltak: itt angolul, ott ola-szul, amott németül, emitt magyarul mosolyogtunk egymásra, s néztük, mértük, mérlegeltük egymás munkáját. Meglehetősen szégyelltem fejletlen kis akt-rajzomat. Olyan félnék, vékonyka, sovány lett, mint a reményeim, hogy itt valamire vihessem.

Különben az egész hét, szinte az egész hónap lármásan telt el. A télire megérke-zett régi növendékek, akik a nyarat a vidéken töltötték, meg az októberi rendes ide-gen invázió minden napra hozott újat és à boire-t. Egyik nap hárman is érkeztek, osztrák fiúk, bécsiek: Kurzweil, Kőnig, Karpellus.²²⁰ Egy negyedik is besurrant

²¹⁷ A Julian listájában egyedül Paul Blondeau neve található meg: 1890 és 1895 között tanult itt.

²¹⁸ Carl Wilhelm Wilhelmson (1866–1928) 1890–1892, más adat szerint 1892 és 1896 között tanult itt. Bretagne-ban és 1896-tól, hazatérése után Svédországban tájképeket, zsánereket festett, s bibliai témá-kat is feldolgozott. 1912-ben Stockholmban festőiskolát nyitott.

²¹⁹ Borúth Andor I. korábban, a bevezetőben.

²²⁰ Az említett festők feltételezhetően 1892-ben jöttek az akadémiára, mivel a bécsi szecesszió kiemel-kező festőjének és grafikusának, Max Kurzweilnek (1867–1916) az életrajzírói ezt a dátumot említik. Kurzweil bécsi akadémiai tanulmányok után jött Párizsba, később tagja lett a bécsi Secessionnak, valamint kiadója és illusztrátora a *Ver Sacrum*-nak. Adolf Karpellus (1869–1919) az Osztrák–Magyar hadsereg őrnagyának fiaként született Galíciában. Először a bécsi akadémián, majd Párizsban tanult. A Künstlerhausban állított ki. A Julian regisztere szerint 1894-ben tanult Párizsban. Adolf Karpellus 1894-es bécsi letelepedése után festőként, illusztrátorként és plakátművészként vált ismertté. Kérdéses a Kőnig nevű festő nemzeti hovatartozása. Friedrich Kőnig (1857–1941) a bécsi Secession alapítói közé tartozott, s szintén a *Ver Sacrum* ismert illusztrátora volt. Nagy Sándor az osztrák művészek között említi, de a Julian regisztere szerint nem ő, hanem a müncheni, majd a berlini Szecesszió tagja, Leo von Kőnig (1871–1944) tanult itt 1893-ban; a német festőt, Schlagert nem sikerült azonosítani.

velük, aki szintén osztráknak vallotta magát, holott nagynémet volt, pláne, ha jól emlékszem, porosz. Ezek is együtt fizettek à boire-t.

Ezúttal az a gondolata támadt a massier-nak, hogy friss palacsintákat csináltat. Ebből az iskola gonosz szelleme, a kis Buffet²²¹ olyan galád mulatságot rendezett, ami egészen rávallott. Bement a konyhába, s a kiszolgálóasztalon keresztül hajigálta be a terembe a forró palacsintákat, mindenkit a nevéen szólítva. Egyaránt baj volt, ha elkapta az ember vagy nem. 35, 36

Az osztrák sógorok is hüledeztek ám! Kettőjük tartalékos tiszt volt. Látszott is rajtuk, mekkora szerencsétlenségnek tartják, hogy senkibe se lehet belekötni. Semmi alkalom nem adódott a konvencionális férfiaskodásra, nem volt minek neki-feszíteni. Személy- és tárgyfölötti módon ment minden csíny és vastag gorombaság. A nagynémet Schlager pillantásai szinte szeletelték a koponyákat, de klubnagyzó-lást, parlamentszerűséget, lovagi hagyományokat ide, e megnevezhetetlenbe nem lehetett beszúrni, beszorítani.

– Verfluchten Horden – ült az arcokon.²²² Hogy ezt csak én láttam s a franciák nem, azt nem merném határozottan állítani. De hogy az egész horda ugyancsak nem törődött véleményekkel, az bizonyos. Azoktól ugyan vághattunk akármilyen képet, igazságuk impertinens öntudatával nevettek az arcunkba. És a megértett igazságnak, mint Beans, beadtuk a magunk előítéletét. Aztán mindent legyőzött a véneknek imponáló tudása, kitartása, szorgalma, a munkához való nagy komolysága. Ez előtt meghajolt a nagynémet is, meg az osztrák sógorok is. Tanulni lehetett. De csak úgy távolról. Közel nem eresztenek, gondoltam, csak szemlélve lehet hozzájuk jutni, tovább nem eresztenek. Olyan szoros falanx ez, amibe nem lehet bejutni. Pedig a kis Wilhelmson is bent volt, meg Pages is, egy amerikai.²²³ De hogyan jutottak be? Nincs ezekben kollegialitás egy szikrányi se, mondtam Beansnek. Itt száz év múltán is a körön kívül ülünk, az pedig nagyon lealázó. Lázadoztam.

(4)

Hanem a hét vége, szombat is, vasárnap is olyan váratlan eseményeket hozott, amikre igazán nem gondolhattam. Jó korán érkeztem az iskola ajtaja elé, még szinte sötét volt, s hát a kilincsnél valami cédula fityeg: „Le professeur est dans l’atelier.”²²⁴ Ugyan, mi a macska, már itt a mester? De jó, hogy korán jöttem – s az is jó á, hogy idetették a kilincstre a figyelmeztetést, mert tegnap is Buffet először aládáját dobta be, aztán jött maga is. De lássuk, lássuk, gondoltam, s minden vérem a szívemre

²²¹ Buffet azonosításához segítségül szolgált Nagy Sándor egy későbbi megjegyzése, mely szerint öccse volt Paul Buffet (1864–1941) orientalista, történeti és tájfestőnek, aki 1897-ben megfestette II. Menelik etióp uralkodó portréját, majd az aduai csatában is megörökítette. Testvére, Amédée Buffet (1869–1934) Tony Robert-Fleury tanítványa volt.

²²² Átkozott horda!

²²³ Jules Pages (1867–1946). Párizsba ment tovább képezni magát. 1890–95 között a Julian Akadémián tanult. Tanulmányai után egy időre hazatért San Franciscóba. 1902-től a Julian Akadémia éjszakai osztályának vezetője, majd igazgatója lett. 1910-ben Becsületrendet kapott. Gyakran kiállított szülővárosában is.

²²⁴ „A professzor a műteremben van.”

tódult. Benyitok szép csendesen, s mégis lármát csapok, olyan egérnek való csend volt odabent.

Éppen a kis Wilhelmsonnál ült a szépszavú, valóban cher maître, Tony Robert Fleury. A kis Wilhelmson arca mérhetetlen aggodalmat fejez ki, olyan figyelemmel hallgat. Körülöttünk pedig az egész büszke falanx, a vének egész bandája figyel a legnagyobb odaadással.

– Mit a vének így megjuhászodva, lehetetlen, mi történik, mi ez? – Ez az odaadás, ez nem csinált tisztelet, ez meglepett, ez megint olyan egészen új volt előttem, amit nem értettem.

A mester pedig példátlan türelemmel ment egyiktől a másikhoz, s az idősebb kolléga hangján és modorában iparkodik behelyezkedni a fiatal kolléga szempontjába. Megemlékezik a múlt heti munkájukról, s összehasonlítja a maival. Ahol haladást lát, ott követelődzik, ott még többet vár. Ahol hanyatlást lát, ott megemlékezik egy jobban sikerültről, s még hozzáteszi, hogy akkor azonban a hely is, a modell is kedvezőbb volt. Így bánt el a kis kollégákkal, a „vénekkal”. Már a kevésbé haladottnál, csak ha őszinte küszködést és keresést látott, akkor foglalkozott behatóbban. De akkor maga is egészen nekihajolt, leszállt a kezdő horizontjára, s valósággal habozva, keresve mutatott a bajra, hogy addig a tanítványnak is legyen ideje felismerni a hibát:

– Azt hiszem, hogy itt, meg itt a hiba. A világitás így szemközt nagyon csaló, a látszat félrevezeti az embert. Nem bízhatunk mindent az érzésre, itt a tudás mást mond, s arra kell hallgatni – mondja szelíd, mély hangján. – Ön az árnyékot festette melegnek, holott éppen a világitás az, mindig az, ha még úgy akarna is félrevezetni. A valórben is tévedett... nem is csoda. Ön a fejet látta legsötétebbnek, mert annak az ég a háttere. De ezt csak a háttér okozza. Ez megint csak hamis látszat. Gondolkodjék, s aztán hunyorítson, a kettő vezeti az igazságra... Így beszélt a szépszavú T. R. Fleury, egy ritka műveltségű, finom értékű francia mester. Valami eddig még nem látott törekvés és komolyság ült minden arcon. Valamennyien. Az örök csínytevők, a nyugtalanítók, a nyugtalankodók egyaránt feszült figyelemmel, összegezett belső erővel akartak. Ez meglepett, s végigszaladt az egész könnyelműen berendezett lelkemen. Turániságom megszeppent. És csak most kezdtem eszmélni mindazokra, amiket évekkel ezelőtt Székely Bertalan is mondott, de amiket e környezet elnyelt, s érthetlenné tett. És főként az, az önmagától jött, nem is követelt, nem is csinált tisztelet, amivel a mestert itt körülvették, itt, ahol annyira nem vártam az előzmények után, ez valósággal megdöbbenett és meghatott. Kezdtém megérteni azokat a túlzottnak hitt kilengéseket. Hát persze, ahol így tudnak koncentrálni erőket, ahol így tudnak komolyan akarni, ott nemcsak szabad, de kell is a felfrissítő idétlenkedés. De itt tudják az idejét is, helyét is. Sokat gondoltam haza, sokat beszélünk is magyarok között, összehasonlítva akkori viszonyainkat. Persze, a mienk lesújtva került ki az összevetésből. Egyedül Székely Bertalan nőtt előttünk mindig magasabbra, pedig milyen más áramlatban úsztunk.

Úgy éreztem, mintha valami történelmi hályog szakadoznék a szemeimről, és új meglátások várnának reám. Újra hittem abban az érzésemben, amely annyi nehézségen át ide vezérelt. *A felelősség saját előmenetelem felől önmagamra szállt* át, nem

csaphattam többé, mint odahaza, az *intézmények nyakába*. Igaz, az *intézmény* se követelt tőlem semmit *magának*. Ez is új volt.

Estére megérkeztünk Beansszel az amerikai fiúkhoz, akik a beteges, de rendkívül finom lelkű Dickensnél jöttek össze rendszeresen, mert neki elég tágas műteremlakása volt fent a Montmartre-on. Sajnálom, hogy csak kettőnek a nevére emlékszem: Roose 225 és Pages. Mindkettő jeles képességű ifjú, Pages meg pláne a vének egyike volt. Mire mi Beansszel feljutottunk hozzájuk, már ők nekitürközve, mintha a Michigan-tó partján tanyáztak volna, úgy sürgölődtek az estebéd körül. Egyik a húst pirította, a másik a salátát mosta, Dickens maga, a házigazda, leszedte a kis piros kályha tetejét, s ott eresztette tűz fölé valami kampós vassal a nagy húsdarabokat. A lecseppent zsírtól magasra csapott a láng, pirosra festve Dickens mindig halvány képét. Beansnek is jutott munka, a legfontosabb, a legkényesebb, a tea főzés. Nekem az először jött vendég trónja, egy süppedős nádszék jutott, ahonnet szabadjára gyönyörködhettem benne, hogy milyen másként mozognak és tesznek-vesznek a Bórharisnyák, mint a magyar fiúk. „Éh szomjuk mikor lecsitult az evés-ivással”, Dickens vékony ujjai közé fogra gitárja húrjait, s megismertem megint valami újat és szomorút és szépet, a sírni valóan bús néger dalokat. A fiúk egész odaadással fújták, Pages recitálta a szöveget. Később engem is neki-rugasztottak, s elénekelték a Cavalleria Rusticanát, aminek a dallamai még mindig a fülemben voltak, annyit hallottam egy évvel előbb Rómában. A fiúk nagyon örültek, hogy egyszer magyar nótát is hallottak. Notandum Dickens pár nappal előbb hallgatta ugyancsak Calvéé-től 226 Mascagni e dallamos művét. Szerettem e fiúk társaságát, akik mint művészek elég hazátlanok voltak, valóságos szökevényei a pénzvilágnak. Beanst, akkor még nem tudtam, miért, hidegen és tartózkodóan kezelték, jöllehet ő is amerikai volt. Később, mikor már Beans egyáltalán elmaradt tőlük, megkaptam mind a két részről a magyarázatát. Reájuk úgy hatott, mint túlzottan leereszkedő arisztokrata, s ebben a túlzásban érezték a megvetést, a megkülönböztetést, a tendenciózus határszabást. Beanst viszont ez a feltevés bántotta, így elhidegültek. Ebbe a kérdésbe nem tudtam világot vetni, mert akkor még nem láttam, hogy ez a harcuk még otthonról, tengeren is áthozott harcnak a folytatása volt.

Ez este, hogy a place Clychin²²⁷ szétváltunk, s ahányan, annyifelé mentünk, Pages utánunk kiabált, ne felejtjük, vasárnap reggel kompozíció-verseny-nap, korán ott legyünk az iskolában.

V. SIKER?

A vasárnap reggel korán beköszöntött az én kis hétel-szobámba. Könnyen bejöhetett, nem kellett az alvó házat felzavarnia, mert fent, magasán, amennyire még a

²²⁵ Roose nevet nem találtam a Julian listájában, sem másutt. Guy Rose nevű amerikai festő korábban járt ide.

²²⁶ Emma Calvé (született: Rosa Emma Calvet) (1858–1942). A korszak leghíresebb, nemzetközi hírvé francia operaénekesnője.

²²⁷ Place de Clichy.

pacsirta se száll a reggelt üdvözölni, olyan régiókban volt balkonos kis szobám. A tegnapi esti meghívásra ébredtem, eszembe ötlött menten, hogy *concour-nap*²²⁸ van, s mintha ágyam rugói pattantak volna széjjel, úgy lódultam ki a latinágyból. Milyen örömmel, milyen munkavágyas erővel rohantam a sok tekervényes utcán át, fel a rue Fontaine-be, az iskolába. Alig jöttünk össze néhányan, máris hozta az örökké mosolygó *père Levêque Robert Fleury* pecsétes levelét, amiben a titokzatos mai kompozíció-téma volt. Reszketően bontogatta öreg kezeivel, s aztán olvasta: „A nymfák megkoszorúzzák Adonis sírját.” Most látom, hogy egy régi, sokat elhasznált és kihasznált téma. De akkor nekem is, meg több fiatalnak egészen új és lelkesítő feladat volt. Kerestem egy sötét, háborítatlan kis sarkot a nagy műteremben, s belevonultam képzeletem eddig összegyűjtött kis vacakos kamrájába. Ehhez a témához véletlenül nagyon sok részletet találtam, mert hiszen két évet – mielőtt idejöttem volna – Rómában töltöttem. Emlékezetem zsinórpaddalásáról csak le kellett eresztetni a Campagna égét, a villa Borghese sötét ciprusait, aranytörzsű pineáit. Sok céltalanul látszott kóborlásom nem volt hiába. Minden előkerült, amit a képzelet parancsolt. Úgy belemerültem a formai visszaemlékezésekbe, hogy eltűnt mellőlem a környezet. Elmerültségemből egy kéz érintése zavart föl. Felpillantok, Mytrossay tette barátságos mosollyal rám a kezét.

– Dis donc, petit bon homme,²²⁹ tudod, hogy igen szép, amit csinálsz? Ezzel az első lehetsz ...

Nem értettem mindjárt, hogy mi ez. Gúny, évdés? Mert annak már egy kicsit komisz, gondoltam. De a kis *Wilhelmson* is, *Favard* is kedvesen és biztatóan mosolyogtak. Sőt mind több érdeklődő állt a hátam mögé, a vének is.

(5)

Alaposan ki is zavartak a ciprusaim közül. Felálltam magam is, hogy megnézzem, ki miként fogta fel a témát. Mire megint a munkájához telepedett mindenki, csak azután tudtam ismét rátalálni arra a fészekre, ahonnet a gondolat kikeltette a képzelet szárnyas madárkáit. De már nem ment úgy, avval a belefeledkezéssel a munka. A gondolat új irányt vett, s oda terelődött, hogy íme, a vének megláttak. Mert megláttak. Déltájt *Favard* felszólította a társaságot, hogy mennénk, ahogy minden konkúvasárnap szokásos, együtt dezsónélni. Ez egyúttal ravasz megkerülése volt annak, hogy senki ne strébereskedhessék addig, amíg a többiek nem dolgoznak. Készülődöm én is, hogy csatlakozzam. Hát csak tart ám felém *Mytrossay*, a vének legvénebbje, aki az idén méltó versenytárs nélkül való *prix de Rome* kandidátusa a *Szajna* mindkét partjának, karon fog barátságosan, s vonszol magával a többi vének között:

– Allons petit bon homme bouffons...²³⁰

És mehettem a vének legzártabb csoportjában. Erre a hirtelen frontváltatására a véneknek persze az elragadtatás felhői közé emelkedtem, s nagyon hajlandó voltam úgy nézni ez ifjú véneket, mint valami legendás alakokat, akiknek a festés

²²⁸ Versenynap.

²²⁹ Dis donc, petit bonhomme! – Nahát, pajtás!

²³⁰ Menjünk pajtás, faljunk (zabáljunk)!

csak ürügy, álarc, hogy ez alá rejtve szabadabban mozoghassanak köztünk ez elpolgárisodott világban, míg céljuk valahol igen magasra van kitűzve.

Hát ugyan kik között, milyen társaságban találnál te – gondoltam – ennyi emberit? Ezek felrúgják a világ bálványát, mammont, s a szemébe kacagnak a fizikai erőnek; ügyesen kitérnek a tolvajok, a gazemberek számára készült, az ártatlanokat sújtó törvénynek; kutyába se veszik azokat a felpuffedteket, akik ezeket a törvényeket kovácsolják: hanem a *többllettudás előtt meghajolnak*. Akiben megérzik, hogy több az Isten, alázat nélkül, teljesen odaadó öntudattal meghajolnak. Le merik kapcsolni még az ellenszenv és rokonszenv kisugárzását is, hogy félre ne vezesse őket. Nincs pajtáskodás, nincs nyöszörgős önérdék. Csak egy erőre reflektálnak, csak egy kisugárzást vernek vissza ezer fényel: a többllettudást, a többistenit az emberben. Ezek után bevettek maguk közé, s ha volt és maradt közöttük korlát, az a nyelv volt egyedül. Különben egy folytonos, nem lanyhuló érdek fűzött ilyen együttműködésben a napi munkához. Volt valami közös-működés, mintha egyazon dómnak a kapuját faragtuk volna mindannyian. Így aztán esemény lett mindennap, nem tengődés. Volt minden napnak külön édessége vagy keserűsége, amiért érdemes volt abban a leírhatatlan, fárasztó, rettenetes levegőjú műteremben, mint valami katakombában éveket tölteni, s megbújni a kereskedő, materiális világ elől, s élni a nehezen és nagy árakon kicsikart szabadság ideáljának.

Az iskola e különös szelleme magához ragadott, s velem együtt Beanst, Dickenst, Wilhelmsont, Boruthot, Pages-t, s mindazokat, akik több időt töltöttek benne. Ha kimentünk az iskolából, s valahol összejöttünk idegenek, akkor még mindegyikünk kiengedte magából a hazai, eredeti vonását, még mindegyik tartogatta a formáját. Karácsony után Beans is hozzám költözött a rue de la Michodière-i hotelembe, s együtt laktunk. Itt még, tea mellett eldévajkodva, ki-ki az ő hazulról hozott sajátosságait kerekítette ki. De ha bementünk az iskolába, már abban a pillanatban azé a külön világe voltunk, amit mi magunk alkottunk magunknak. Ennek a különös világnak a karakterét nem a franciák adták. Ők csak a bezáró keret voltak. A mindenfelől, a világ minden tájából összegyülemllett s egy közös serlegbe öntött erő adta meg a karakterét. Ezt az erőt az egyén is, meg az ország is, amely küldötte, a maga leszűrt lényegének legjavából adta. Ebből a kiválasztott lényegből filtrálódott az a varázsital, amelytől megittasodva mind jobban beletartoztunk abba a világba, amit magunknak alkottunk. Ez a világ nagyon különbözött attól a polgári világtól, amely körülöttünk hullámozott. Viszont az is bizonyos, hogy ezt csak az a latin világ tűrhette meg a testén, amely a bennszülött párisiakból alakult. De még itt is, Páris organizmusában is, mintegy nagyobb méretekben megvalósíthatatlan idea, mintegy rögeszmévé vált gondolat, nem gyötörte a polgári agyakat. De egyúttal büszkeséggel töltötte el, hogy ilyen gondolatokat válthat ki és elbír. Arra nem gondolt Páris, hogy ez a különös kialakulás nem francia. Ezt nem is vizsgálta, csak elfogadta mint tény. Fogalommal lett a rue-fontaine-i iskola, győzedelmes hadjáratot indított a hivatalos akadémiák ellen, legyűrt minden más iskolát. Az egész világra elment a híre. Min-

denki franciának tartotta, holott ez volt a legkatholikusabb, a legnemzetlenebb, legáltalánosabb iskolája a világnak.

VI. PERE LEVEQUE

Ilyen környezetben, ilyen munkában teltek el napok, hónapok, majd évek. Hosszú évek. Észre se vettem. Annyi kedves, vidámító eseményt hozott minden nap, annyi új jellem és típus kerekedett elém e rakoncátlan körben, hogy szinte elfelejtettem számlálni az éveket. Hogyan alakította át s hogyan hasonult e külön világ klímájához, aki belékerült, annak illusztrálására – nem kell messze menni, ott ül a titkári szobában – Père Levêque a legjobb példa. Ő is az időn kívül, a végtelenben élt, mint a gyermekek és az ifjak. Örök mosolyának történetét így mesélte le Favard-e vagy a kis Martin, már nem tudom, melyik. Elég az hozzá, hogy az öreg vitézlő százados volt polgári foglalkozására. A régi porosz háborúban sok tüzet látott. Egyszer az történt vele, hogy amikor rohamozó századának tátott szájjal kiáltja az en avant-t,²³¹ hát a „cochon prussien”²³² golyója keresztülszaladt az arcán: egyik felén be, a másikon ki – hihetetlen szerencsével, még a fogait se horzsolva – átfütyült a száján. Csak éppen, hogy az en avant csuklott össze. A golyóverte két lyuk összeforrt, s két vidámító gödröcskévé lett. Ezek versenyeztek örökké az öreg szemével, hogy melyikük tud szívesebben mosolyogni. Azt is elmondták, hogyan és miért került ide titkárnak. Későn nősült. Későn jött örömük egy leányka volt, akire a mi időnkben már egy tisztcske várt. De nem volt kaució. Ezt gyűjtögette az öreg titkári fizetéséből, a nyugdíjból meg éltek. Eleinte nem volt katonának való foglalkozás ilyen disziplínátlan hordában. De hát a varázsital gőze az ő fejét is elkábította, s mire én megismertem, már olyan bútor volt, akit nem lehetett volna egykönnyen helyettesíteni. Hiszen a felelősség és munka nem volt olyan nagy, de annál kényesebb: Julian úr,²³³ az akadémia adoptív apja és egyben vállalkozója szigorúan meghagyta, hogy a berendezést őrizni kell a sztrájkoló tömegek dühétől. Hát a berendezés se volt sok, de ahelyett törékeny, mint a nád. Egy csomó gipszfej, kéz, láb, néhány tucat fonott szalmaszék, az atelier teteje, ablakai, a négy fal, ajtók és kilincsek. Ez volt az a törékeny üvegország, amire felügyelt. Az állványok az ifúság, a massa tulajdonát képezték.

Ok nélkül nem történt ott semminek se baja. Csak az ok támadt elő valami marsbeli logikából. Például ha Julian úr történetesen idetévedt, hogy inspiciálja tékozló fiát, a rue Fontaine-i akadémiát, akkor, mintha ecetet öntöttek volna a hanyabolyba, felfordult minden. Ilyenkor père Levêque régi századának összes legénységével se tudta volna megvédelmezni Julian úr érdekeit. A vének csapata lángoló anarchiával lázongott. Törték-zúztak. A kis kályha pattogva emésztette a gyomrába tömött szalmaszékeket. A gipszfejek és lábak, mint a múlandó ember, porrá lettek.

²³¹ Előre!

²³² Disznó porosz.

²³³ L. korábban, a bevezetőben.

Az intézet rettentő Gringoire-ja,²³⁴ a kis Buffet, kaján vigyorgással tombolt és pusztított. Míg a szellemesek: Synav, Guinmère, Faure²³⁵ soha nem hallott jelzőket üvöltöttek a titkári szoba felé Julian úr polgári becsületének a kétségbevonásával. Hiszen kétségtelen, Julian úr hibázott is, hogy az őszi szezonban sok embert tömött be az akadémiára és igazán válogatás nélkül. De nem ez volt a baj. A határtalan dühöt az váltotta ki, hogy vállalkozóvá lett. Ennek az anya-kasnak a reputációját felhasználta, s mindenütt, különböző városnegyedekben nyitott Julian akadémiát, míg a rue Dragon-ban valóságos gyárat építtetett, ahová töméntelen idegent összeszűfolt. Igaz, őrizkedett az anyakast, a mi iskolánkat meglátogatni, és különös ok nélkül nem is tette, mert egy látogatása a fele installációba került. Kis Buffet volt a leggonoszabb csínyek mestere. Öccse volt a nagy Buffet-nek, aki Menelik abessiniai négus portréjával lett híresé. Gonosz kis ember volt. Egy nap, hogy a legnagyobb csendben és elmerültségben dolgoztunk, úgy félszemen láttuk, hogy valamiben böstörködik(?) [mesterkedik?], de mintha semmi gonoszság nem jutna eszébe, veszi ruháját, festékes dobozát, aztán szokatlanuk hangos bonjourt kívánva, kiugrik az ajtón. Ebben a szempillantásban, mintha valami ciklon sodorta volna össze, minden állvány, szék és ingó tárgy egy halomra dőlt a nyakunk közé. Katasztrófális üvöltés, káromkodás.

(6)

Père Levêque esztét vesztve rohan be, s lekövül e látványra. Raffael a kezeit tördelve santamáriázik. De mi is történt? Hát az, hogy az a kis gonosz ember valami finom fonállal addig sétálgatott közöttünk, míg minden állványt és széket össze nem fűzött, s mikor a kezében volt az egész szekértábor, akkor az ajtóból összedöntötte. Utána persze az egész sereg, dühtől tajtékozva! Hiszen alig maradt egy tanulmány is épen, pedig péntekre már majd' minden készen volt. Ha azonnal megcsípik, akkor csúnya bosszút vettek volna rajta. A legkevesebb, hogy levetkőztetik és párdubórt festenek reá, vagy megborotválják. Tudta ezt a kis gonosz ember. Nem is menekült az utcára, hanem a házban, fent az emeleten egy konyhában bújt meg. Ott nem keresték.

A délután folyamán előkerült. Jött fölényes arccal, győzelmes tudattal:

– Sok ostobája, hát még meg se találtatok! – Père Levêque persze rémisztően leszidta. Erre meg ő kapott ki a vénektől, hogy hát ki ő, talán tán Julian! Mit avatkozik bele!

Szegény öregúr minden keserűségét a gipszfejek okozták. Persze másként, mint nekünk. Mert nekünk is kijárt a keserűségből. Ha fáradtnak ítélt bennünket Lefèvre professzorunk²³⁶ arra, hogy természet után dolgozzunk, akkor egy-egy gipszet ajánlott üdülésül. Mi büntetésnek vettük, de az eredmény megvolt, mert utána ugyan-

²³⁴ Gringoire költő, egyik hőse Victore Hugo *A párizsi Notre-Dame* című regényének.

²³⁵ Tancredi Synave (1890–1936) francia festő. 1890 és 1894 között tanult az akadémián a jegyzék szerint. Fő témái: színházi jelentek, női portrék, játszó gyermekek. Festőbarátaival alapított Tradition évolution nevű társulásuk az akadémikus festészet és az új festői irányok összeegyeztetésére törekedett; Guinmère nevét nem tudtam azonosítani; Alphonse Faure francia metsző volt.

²³⁶ Jules Joseph Lefebvre (1836–1911) francia festő, tanár. A Prix de Rome nyertese, 1861-től a párizsi Szalon rendszeres kiállítója. Akadémikus festő. 1891-től a Francia Képzőművészeti Akadémia tagja. A

csak örömmel fogadtuk az élő modellt. Nem csoda, ha az utált gipszek törtek, de csak így személytelenül, maguktól. Gazdája a kárnak soha nem akadt.

Raffael, aki a felelősség egy részét kellett volna, hogy viselje, az összes patrónusaira megesküdött, hogy nem látta a tettet. Pedig éppen az ő göndör, gyapjas fején próbálta ki Grandberge,²³⁷ hogy Seneca koponyája keményebb-e, vagy Raffaelé! Ki tehet róla, hogy Senecáé törekenyebbnek bizonyult?

Ha egy gipsz kondult a falhoz, már megjelent az öregúr az ajtóban. Úgy ismerte ezt a hangot! Leste a küszöbről, honnét jön a hang. És milyen ravasz álarcot öltött, hogy megfélemlítsen bennünket. De ha jobbra figyelt, balról csörömpöltek, nem láthatott szegény öreg szemével semmit. Kémlel, les, ravaszkodik, befordul, mintha elmenne, s hirtelen megint visszafordul: semmi. A gonosz fiatalság pukkadozik az elfojtott nevetéstől, egyébként a várakozás nagy csendje s mind úgy tesz, mintha a legkomolyabban dolgoznék.

– No végre abba hagyták – gondolja a jó öreg, csendesesen befordul s e pillanatban egyszerre öt-hat gipszfej ütődik a falhoz, egy le is esik. Féktelen düh kapja el az öregget, s hogy az ajtónál egy nagyon csendes fiú a leesett szene után hajol, ehhez rohan:

– Ön volt az, szakré így meg úgy! ne is tagadja – üvölti az öregúr –, láttam!

Erre aztán akkora általános, fölszabadító kacaj tör ki, hogy ennyire ráhibázott a legártatlanabbra; nem tehet róla, őt is vele ragadja, ő is velünk nevetett, mint egy gyermek. Persze ezt megint a gázság szerelője, Buffet rendezte a zsinagógával. Egyik karácsony táján nagyon meghűlt az öregúr, ágynak esett. Soká nem jött az iskolába. Nagyon sajnáltuk, nagyon hiányzott. A massa követet küldött, két vidám fiút, hogy vinnék el a fiúk üdvözlését. Ezeknek elpanaszolta az öregúr, hogy csak alig tud itthon maradni. Legjobban szeretné, ha betegen is csak köztünk lehetne. Hiányzott a napi bosszankodás is. Izente, hogy siet meggyógyulni. De csak nem jött még újévre se. Pedig e napra a massa pénzén minden évben kijárt valami nevezetes megemlékezés. A massier most is felhozta, s kérte az ifjúságot, lepjék meg valamivel a jó öregget. Ekkor Grandberge azzal állt elő, hogy gyarapítsák az öreg lassan gyűlő kaució összegét.

VII. IL EST L'HEURE²³⁸

Ezt kiáltotta a massier háromnegyed órai munka után. Erre kapott a modell tizenöt percnyi szünetet. Ha szép modell volt, akire a „poulet”-k²³⁹ szemet vetettek, akkor a negyven percnél már ott settenkedett egy-egy „csirke” a legifjabbakból, hogy elkiáltsa a varázsigt, és kezét nyújtson a magas pódiumról leszálló modellnek. – Il est l'heure! – kiáltotta pár perccel előbb, hogy megelőzze a massier-t, s erre a modell oly

Julian Akadémia közkedvelt tanára volt, erről később olvashatunk. Külföldi tanítványai közé tartozott többek közt Fernand Khnopff, Félix Vallotton és számos amerikai művész.

²³⁷ Grandberge-ről nem sikerült adatot szerezni.

²³⁸ „Itt az idő”, itt: lejárt az idő jelentésben.

²³⁹ „Poulet”-k – csirkék.

hirtelen eleresztette a pause-t, mintha szétrobbant volna. Úgy hogy az ember az utolsón megfigyelt vonalat vagy foltot – a modelltől a vászonig – úgy leejtette, hogy szinte roppant, s már nem volt ideje „fölhordani”. Most mindenki föllállt, kirázta lábaiból a hangyákat, meghunyorgatta messziről a munkáját, s ment szórakozni. Csoportok verődtek, keresett vagy véletlenek, barátokból vagy honfitársakból. Elkezdődött mindenféle játék. Guinier²⁴⁰ kapta a létrát – nem dupla létra volt –, s fáradhatatlanul gyakorolta, hogy járni tudjon vele. Addig-addig egyensúlyozta, míg megállt vele, följebb lépett egy fokkal, s megindult. Lacarière,²⁴¹ az intézet óriása leül valahova, hogy fölfalja az újságját. Még alig kezdett bele, már a nyakán ült „le petit caca”, s húzta maga után Blondeau-t, ez viszont fölbiztatta Lappara-t,²⁴² Lacarière föl se nézett, csak olvasott. Mikor már nagyon sokan voltak, akkor hátulról valaki meggyújtotta az újságot. Erre az óriás előszedte szép nyugodtan a pipáját, meggyújtotta a lobogó lángon, aztán fölhorkant, mint egy vadkan, s lerázta méltósággal a kutyákat.

Grosjean,²⁴³ aki olyan hosszú és vékony volt, mintha vendégoldalakból rakták volna össze, toborzott, hogy pénzzel célt dobjanak. Mindig nyert, mert akármilyen messze volt a cél, ő úgy kinyúlt, hogy úgyszólván odahelyezte a maga sous-ját a célra. Knigt,²⁴⁴ a vasgyúró helyből kihúzósat játszott, s ha történetesen petit Nazsinak²⁴⁵ sikerült kifortélyoznia a helyéről, vörös lett a méregtől, s mint a pelyhet dobta föl a magasba, hogy összetörje.

Mister Kimbal²⁴⁶ (ha én tudnám, hogyan írta a nevét!) akrobata-játékokat mutatott be a pódiumon. Boruth Andris az aquarelles skatulyáért elcserélt tajtékpipát pirosította, s rémült arccal mesélte Vikár Janinak, hogy hány kocsi között kellett átszöknie, míg ideért. Valaki idegennek ilyen szünóra alatt érkezni, az egyszerűen öngyilkosság volt, vagy szerencsétlenség.

Jön egyszer egy nagyvilági, kifogástalan eleganciájú úr és Coffigniol²⁴⁷ keresi. Méghozzá Coffigniolt, az ifjú kopaszt, a minden tréfák céltábláját. Guinier menten leugrott a létráról, amint meglátta a cilindert, amit elegánsan szorított az aranyvégű bottal együtt két sárga kesztyűs kéz. A legnagyobb szolgálatkészséggel állt eléje és alázatosan tudakolta, kit keres. Coffigniol? Coffigniol, s már Synave is ott van, és édes tenorján, a meghatottságtól remegően magyarázza, hogy itt volt ugyan szeretett kollégánk Mr Coffigniol, de mily szerencsétlenség, ráesett egy üvegtábla a fejére – s

²⁴⁰ Henri Jules Guinier (1867–1927) francia festő. 1896-ben elnyerte a Prix de Rome-ot. 1902-től a Julian Akadémián vázlatkészítést és az illusztrációt tanít. Sikeres festő, az 1900-as párizsi világiállításon ezüstérmét nyert.

²⁴¹ Lacarière-ről nem találtam adatot.

²⁴² William Julien Emile Edouard Laparra (1873–1920) francia festő. Szintén elnyerte a Római-díjat. 1892-ben tanult az Akadémián.

²⁴³ Henry Grosjean (1864–1948) francia festő.

²⁴⁴ A Julian jegyzékében 1896-ban, illetve 1891 és 1895 között megtalálható Harold, illetve Louis Aston Knight neve is. A későbbiekben Harold keresztnévvel szerepel, így valószínűleg őt ismerte Nagy Sándor.

²⁴⁵ Így ejtették Nagy Sándor nevét.

²⁴⁶ Alonzo M. Kimball amerikai festő 1894-től volt. A regiszter szerint a Julian tanulója.

²⁴⁷ Coffigniol neve nem található a regiszterben.

amint tetszik tudni, a haja... szóval az imént szállították el, hát hogyan lehet, hogy nem találkozott vele. Eközben mind közelebb nyomultak a cilinderhez, amit a kesztyűs kezek igyekeztek menteni hol jobbra, hol balra dugva. Guinier tovább kérdezősködik, hogy ugye, talán rokona is, mert hiszen mennyire hasonlít (jaj, Coffigniolhoz hasonlítani).

Most már mind ott vagyunk a beszélgetők körül. A sárga kesztyűs kezek halványodnak, pirulnak, hova rejtsék a tolongás elől a cilindert ... Talán hátul.

(6) (sic!: 7 lenne)

No! Éppen erre vártak: Lacarière hátulról az egész bandát meglökte, gaz örömmel dőlt az egész súly Synave-nak és Guinier-nek, s míg odalapultak a falhoz, jót nyomva még a szegény látogatót, s az a cilinderén... – Il est l'heure! – hangzott a felszabadító ige, s az idegen ép bordákkal menekülhetett.

Perrott nevű festékkereskedő fióküzletet tartott a terem egy sarkában, inkább reklámul, hogy a nevét megismerjék, mint üzletből. Az elárúsító, egy kutyaképű ember, is az örök csínyek sarokköve volt. Ha még kőből lett volna! Ő viselte a gazdája rémítő rossz holmija miatt az ódiomot, s volt mit hallania. A vének nem *vették* a festéket, ellenben leereszkedtek annyira, hogy csak mentek a sarokba, s nyomtak az új tubusokból a palettára annyit, amennyi kellett. Perrott persze kárpótolta magát az új növényekkel, azokra sózta a kirabolt tubusokat. Mikor még nem ismertem a szokásokat, valamit vettem Perrott-tól, s fizettem. Míg visszaadott, a vének meglátták. Lett harag és szidás!

– Ki az, ki rontja a salechieu-t?²⁴⁸ Ki mer neki fizetni, ki merészeli egyáltalában fizetni a festék kereskedőjét? S főként, hogy meri elfogadni a gazember! – S meghajigálták üres tubusokkal.

Csak Raffael, az olasz ravaszságával tudta kiszorgálni a legszeszélyesebb érdeket. Nem volt csíny, amiben része ne lett volna, de mint orgazda, a háttérben maradt. A legalázatosabb bankárja is volt egyúttal az ifjúságnak, és ebbeli minőségével, mint maga elárulta, kis vagyonkát gyűjtött bőkezű gavallérai között. A modell-világot is megsarcolta, és délebédje mindig ezektől telt ki. De megértőbb, idevalóbb bútort elképzelni se tudok, mindamellett, hogy a tréfákban részes volt, egyúttal értett hozzá, hogy a súrlódást csökkentse, s a saját bőre veszélyeztetésével is tudott deszkát dugni a túlzottan indult csínyek alá, hogy csúsztasson. Ravaszága és rejtett gyakorlatiassága mellett – amire csak olasz képes – gyermekkedélyt őrizgetett a sokzsebes kebelében. Örökségi ügyekben egyszer hazament Nápoly környékére. A helyettesét úgy választotta, hogy az ő hiányát erősen érezze mindenki, a gazdától az ifjúságig. Ez a helyettes félkegyelmű ifjú volt, akinek több kereke hiányzott, viszont jóakarátú és engedelmes. Az ifjúság az első órában elnevezte Phénomène-nek.²⁴⁹ Éppen egy sötét nap volt. Panaszkodtunk, mi lesz, nem látni. Hol van az a gaz Juli-

²⁴⁸ Feltételezhetően sale chieur: piszkos alak.

²⁴⁹ A Phénomène gúnynevet többféle formában írja a későbbiekben, főként Fenomé né írásmódban kerül elő újra. A szó magyarul jelenséget, ebben a szöveggörnyezetben inkább csodabogarat jelent.

an, küldjetelek érte, ne tartson ilyen sötét atelier-t, ahol az árnyékok ilyen kormosak, zúgott az egész banda.

– Hát hozzon Phénomène „reflektort” – proponálta Synave.

– Igaz, persze – igenli Favard, s azonnal odainti, és egy frankot a markába nyomott:

– Itt van, nesze, hozz rajta egy kiló reflektort.

– Phénomène szolgálatkészen rohant az első megbízatással. Jó idő múlva került csak elő.

Ki tudja, a rue Fontaine hány boltjában jöttek reá hibás szerkezetére. Csendben, szó nélkül érkezett, nem vádolt, nem exkuzált. De tőle se kérdezett senki semmit. Elintézetlen ügy maradt a tréfa, amiből csak egy ember nem okult: Phénomène, mert a legközelebbi alkalommal megint csak felült.

VIII. EGY KÖDÖS NAP

Sötét, hideg januári délelőttön sűrű köd telepedett le nedves ruhájával a műterem üvegtetejére és oly gyászosan, hogy alig láttuk egymást. Dolgozni nem lehetett. Csendesen üldögéltünk a munkáink előtt, és várakozón pislogattunk az üvegtetőre. A modell egy taburetten ült. Valaki a kezébe egy kis égő gyertyát adott.

– Úgy van, ez az! – tetszett az eszme mindenfelé. Most valaki a palettájára erősített égő gyertyát, s úgy tett, mintha nagyon dolgoznék. Ez is tetszett. De már jön Raffael az utca felől, ki tudja, kinek a megbízásából hoz egy egész kötényre való apró, de vastag gyertyát, s mintha az volna a mai program, rendre kiosztja. Az egész terem képe, hangulata felszökött. A nagy katakomba templommá lett. Ehhez a hangulathoz úgy illett Chopin gyászindulója. Faure, az iskola énekese kezdi is már. Öt, tíz, húsz hang kíséri, erősíti. Gyönyörű karének töltötte be a termet. A hangulat még egy fokkal emelkedett. Nézem Raffaelt. Szemei könnyben úsztak, egész nápolyi volta felolvadt. Knight (Harold), a félelmetes erejű atléta vállaira kapta a modellt, egy olasz ciociará²⁵⁰ leánykát, s megindult vele. Utána a többiek, kézben a gyertyákkal. Kész körmenet. Énekelve körüljárunk. Megállunk père Levêque ajtajában, és Faure valami sötét bretagne-i balladára gyújt. Majd hangzik a jelszó: ki az utcára!

Az utcán a járókelők óvatosan lépkedtek, a kocsik lépésben jártak. Nem lehetett öt lépésre látni. A gázvilágítás széjjelfolyt, mint valami rossz anilinfesték. Bizonyára London jött át látogatóba. És most ebben a sötét, vizes fátyolmatériában megindult a mi fantasztikus processzióink, égő gyertyákkal, mély hangon bűgva Chopin gyönyörű indulóját. Az időnek ilyen spontán megértésében és kihasználásában benne volt a művészet. Semmi így bele nem illett volna az utcák szomorú hangulatába, mint ez a fénypontos, zümmögős, bűgő felvonulás. Elfogadta az utca is. Akik szemközt jöttek, visszafordultak. A boltokból kijöttek csatlakozni. Mire felértünk a külső boulevard-ra, már felszaporodtunk néhány száz emberre. Voltak öregek, ifjak, lá-

²⁵⁰ Két nő; Nagy Sándor feltételezhetően rosszul emlékezett az olasz jelentésre.

nyok, asszonyok, pékinas, házmester, bankfi, ahogy adódott. És mind zümmögte velünk a szomorú éneket.

Így majdnem minden nap hozott valami új szenzációt. Könnyedén, hullámosan siklott az életem csónaka ebben a környezetben. Még egyik esemény benyomása el se múlt, már jött egy másik. Nem hagyott időt a gondolkodásra. Evezés nélkül, a hullámokra bízva ingott az életem csónaka, s én behunyt szemmel hagytam siklani az ismeretlen mederben.

Időnkint betoppant a külső boulevard-ok öblös hangú poétája, akit a fiúk a montmartre-i legelső kabaréból ismerte. Rendesen dél felé jött, amikor a munkakedv már meglazult. Börnadrágja zsebei homorúan tapadtak testére, mutatva a fináncs depressziót. Különös szabású kabátja délelőtt szakett, délután redingot és este frakk allűrökkel gyűrődött hozzá a gazdájához. Felállt a pódiumra, ismert, tipikus francia gesztussal kivágta mellét, furcsa szemforgatások között elszavalta legújabb, még nyomdafestéket nem látott, többnyire hazafias, a gloire-t gurgulázó költeményeit. Synave, Henri Bodeax²⁵¹ beleszellemeskedtek. A refrain-t vele mondták mindnyájan. És bohém érzéseivel vele éreztek. A deprimáltan jött, lógós szárnyú pegazus kifújta orrlyukait, a szemei vérben forogtak, s az erejét vesztett poétát felkapta a nyomasztó valóból a művészet régióiba. Új életlendületet kapott az ifjak friss erejétől (nem volt már mai gyerek). A diszkrét massier eközben elcsente a nagy szélű, fekete, zsíros kalapot, s úgy pottyant bele ezüst, arany, mint a pokol torkába. Persze a vénék még el is vitték dezsönélni, és volt dolga Fenomène-nek a Vache-Eu-rayében.²⁵²

IX. BERTHE

Máskor, időnkint, mindig váratlan-szeszélyesen, mint a tengerparti szellőcskék, be-suhant hol az iroda felől, hol a másik ajtón Berthe,²⁵³ az egész iskola imádottja. Kedvesen köszönt, többeknek pajkos csókot intett, s aztán feltelepedett a pódiumra a modell mellé. Ez az ő kiváltsága volt. Ezt nem engedték volna meg még Viktória királynénak se. Térdeit felhúzta az álláig, ráhelyezte bozontos kis fejét, s jó ideig el-tartott, míg minden szempárral összenézett. A fiúk csendesesen dolgoztak, a viláért se szólt volna senki is. Mikor Berthe szemei, mint a méhek, elvégezték minden szempáron a kutató sétájukat, akkor belemerültek személytelenbe, s visszavitték a leányka szempillantását abba a különös vegetációjú világba, amely az ő sajátos kis agyberendezése volt. Így mindnyájunkkal szemközt ülve megeresztette századvégi, csevegő, túlfinomult szellemeskedéseit. Először önnönmagát adta elő, kíméletlenül,

²⁵¹ Máshol: Synave, Henri Bondeau stb.

²⁵² Dezsönélni – ebédelni, a francia szó fonetikusán van írva. Helyesen: Vache enragée, azaz a Megvadult Tehén: ez egy, a művészek által kedvelt kocma volt, amelyre később még visszatérnek. Az elnevezés – a francia nyelvben étkezni a megvesztett tehénnel annyit tesz, mint koplalni – a művészek gyakori nélkülözésére utalt. A kocma címe meghlette Toulouse-Lautrecet is, egy Villette modorában készített karikatúrát készített róla. Nagy Sándor is lerajzolta (*La „Vache”*, 1895).

²⁵³ Berthe Bady (1872–1921) belga származású francia színésznő. L. korábban, a bevezetőben.

mint egy pajkos suhanc, akit őszinteségi roham szállt meg. Leleplezett a fülébe sugdosott szerelmi vallomásokat ismert öregektől és ifjaktól, nem várt galantériákat a cher mètre-ekről.²⁵⁴ Sok tisztes szakállat cibált meg így kóccá előttünk. S mikor ezekből kifogyott, akkor megnyitotta nem közönséges emlékezőtehetsége zsilipjeit, és recitált klasszikusokat. Mikor ez is elfogyott, akkor elővette kis retiküljét, s kihúzta belőle dekadens poéta barátai elcsent kéziratait, amikből gúnyosan, de kedvesen lecsurgatta az értelmetlen, de szépen alliteráló, csengő rímű verseket. Mindezt könnyedén, fiúsan és mégis leányosan és ezerszerte érdekesebben, mint a konferansziék. Közbe Synave, a gyémánt szemű, „l'esprit d'atelier”²⁵⁵ ügyes fordulatokkal belecspkedett, s még élesebbé tette a szavak metsző felét. A francia nyelv gyémántos ékszereit kovácsolták ezek ketten, amiket akármelyik nagy írójuk viselhetett volna büszkeséggel. Berthe be is ismerte, hogy Synave-val érdemes beszélni.

– Most pedig megyek. Éppen elég volt a förtelmes olajszagból. Így is tudni fogják egy kilométerről, hogy itt jártam. Nem is párologhat ez, csak a ti tisztátalan koponyátokból. Még elveszi az étvágyam is...

Aztán hopp, felkapta keskeny bokáiról a szoknyáját, a körülülőket végiglegyintette:

– Viszontlátásig déltájt, a dieux Synave... – s amint jött, eltűnt. De mennyi virágot hagyott, üde kis lelke szóvirágait! S ezeket az ifjak az emlékezés legszebb váraiba

²⁵⁴ A kedves mesterektől (gúny).

²⁵⁵ „A műterem szelleme.”

rakták, s elvitték a világ mind a négy tája felé. Hívatlanul jött, mint a művészi intu-
íció, s eltűnt, mint az, ki tudná hová, visszavonhatatlanul és szeszélyesen.

Mi, idegenek megállapítottuk, hogy ő volt a francia nő legszebb típusa. Beans
közelebről is megbarátkozott velem, de erről majd később – Hát ilyen volt a kis Bert-
he...

X. AZ ÖTFRANKOS ADÓ

Az élet piacán nyüzsgő kukacexisztenciáktól annyira elütő szigetélet volt ennek a
sajátos köznek az élete, hogy franciák is, meg idegenek is, ha engedtek az első benyo-
másnak, úgy elrohantak, hogy vissza se néztek, mint Edvi Illés Aladár²⁵⁶ kollégánk.
Boruth Andor évekig nem tudott egy bizonyos nyomasztó érzéstől szabadulni,
mintha valami vulkán mellett lakott volna, mindig ugrásra készen állt. De akadt
olyan is, aki nemcsak hogy beletalálta magát, hanem a maga módja szerint ki is
tudta használni ennek a körnek törvénytelen törvényeit.

Ehhez senki a világon jobban nem értett, mint Widhopff, egy száműzött orosz
zsidó fiú.²⁵⁷ Nem volt fajzsidó, kisorozországi turáni vér bugyborékolta az ereiben.
Ha valaki látott valaha igazi bohémet a szó legmurgeribb²⁵⁸ értelme szerint, nos, az
rátartó spanyol nemes volt Widhopffhoz lépést. Mégpedig, mint a cigányok, gya-
korlati bohém volt, profi, mindamellett megőrizve az amatőr jellegét, s csak a titka-
iba beavatottak tudhatták róla, hogy profi-bohém.

Oroszos kiejtéssel, de egészen folyékonyan beszélte azt a bizonyos Julian-akadé-
miai franciát, amihez még a párisinak is szótár kell, ha még abban is megleli a hely-
színén kelt céhkifejezéseket. Ezt a már magában is különös nyelvet Widhopff az ő
oroszos kiejtésével a komikum véghatárára fokozta, szinte már a clownok stilizált-
ságáig, ha vastag, barbárizű tréfái félelmissé nem tették volna. Ehhez járult
orángután mellkasa, emberfőlötti ereje, melléig erő, fekete szakáll, kozákos öntu-
dattal való fellépése: ember lett légyen az új növendék, aki végképp meg nem hódolt
neki.

Minden ismertebb nyelven tudott valamit, főként káromkodni, s engem is halá-
la rémített förtelmes magyar káromkodásával, hát még Boruth Andrist!

(7)

Ha az új növendék már megmelegedett, elhelyezkedett, akkor egy szép nap az a ki-
tüntetés érte, hogy a vének-véne, Widhopff, ez a félelmetes barbáristen melléült,
belekorrigált a rajzába, s komoly, okos tanácsokkal látta el. Tehette, egyike volt a
legjobb rajzolóknak. Mikor az „új” a hála érzetében szinte szerelmesen nézett fel a

²⁵⁶ Edvi Illés Aladár, I. korábban, a bevezetőben.

²⁵⁷ David Ossipovitch Widhopff, I. korábban, a bevezetőben.

²⁵⁸ Henri Murger regénye, a *Bohémélet* (*Scènes de la vie bohème*, 1847–49) megörökítette a polgári vi-
lágól kiszakadt művészek életét, nyomorát.

hozzá leereszkedett félistenhez, akkor ez egy közönséges kozák hetman²⁵⁹ kacsintásával átvitálta a kis kávéházba, Widhopff privát „à boire”-jára.

Tíz perc múltán cigarettásan, markában egy fényes ötfrankossal kajánul hunyorgatott a vénék felé Widhopff.

„Pret moa szenk frank”, ez volt a varázsige.²⁶⁰ Öt franknál se többet, se kevesebbet nem kért. Egy félévre befizetted aztán nem háborgatott. Ezt az adót azonban kivétel nélkül mindenkitől beszedte, és nem akadt ember, aki ezt zsarolásnak vagy pumpnak minősítette volna.

Zajos nagy kedve engem nem tévesztett meg. Sőt nagy szájalmat éreztem iránta. Milyen rettentő harcot kellett ennek a nagy tehetségű embernek napról napra megvívnia azért, hogy művész, tehát szabad ember maradhasson, s élhessen annak a kegyetlen ideálnak, aki előbb tüskés mártírkoszorút nyom bele a lélekbe, mielőtt a hervadatlan cseréget kiadná kemény kezéből!

Nem volt Widhopffnak senkije. Senki önzetlen szeretettel nem tartotta ébren a lelke energiáit, pedig ha ezeket valakinek magának kell minden napra újragyújtani, ahhoz az energiát magát kell elhasználnia, magát a tőkét.

Bohém mez alá rejtette, hangos vidámsággal takarta, s nem árulta el a nehézségeket. Furfangos fölényel követelt, holott az egész élete kéregetés volt. És hozzáképzelttem, hogy milyen lehet e körön kívül, a kegyetlen merkantilis világban ennek a bohémnek az élete, aki, ha e gondtalan társaságban felmelegedett, rágyújtott hatalmas baritonján annak az országnak gyönyörűen fájdalmas dalaira, amely kegyetlenül száműzte. Az ő nótái engem is hazalódítottak menten. Az ukrainai melódiák rokonfájdalommal sírnak, amiknek a hatása alatt és is száműzöttnek éreztem magam – önkéntes száműzöttnek. Mert hiszen eleve éreztem, hogy a Szép után való vágy most olyan körbe sodort, amelynek ideáljait odahaza sohase fogják befogadni s ezekkel eltelve majd otthon is idegen leszek: száműzött. Éreztem, hogy nagyon is beleszoktunk ebbe a különös világba, amelyből a franciáknak volt kijárásuk, kapcsolatuk a világba e szigetről, de nekünk, idegeneknek nehezebb volt. Bármerre akartunk kikötni, olyan társadalmi hullámveréssel találkoztunk, amitől nem juthattunk szárazra. Úgy jártunk, hogy minden nehézsége mellett is könnyebben tudtunk eljutni ebbe a szigetbe, mint eltávozni belőle és máshol kikötni, de főként haza, visszakapcsolódni.

Pedig a „haza” győzedelmes fogalma és ennek ereje, még ha rútol bánt is el a fiával, Widhopff különös lelkében is kísértett. Zsidó származása se mentette meg. Lakása olyan volt, mint egy kenetteljes pópáé. Tele volt ikonokkal. Mint egy kis kápolnában, az örökéggő mécs ott pislogott éjjel-nappal a Goszpodi pomiluj²⁶¹ bizan-

²⁵⁹ A hetmanok az Ukrajna területén élő kozákok vezérei voltak.

²⁶⁰ Fonetikusan átírt francia szöveg: Adjon kölcsön öt frankot!

²⁶¹ Uram, irgalmazz!

tinus képe előtt. A szamovárt is fontos életet élt e lakásban. Hogy miért vette magát körül ezekkel a dolgokkal, azt a nóták rezgéséből értettem csak meg.

XI. BOURGEOIS-ÁK ÉS HONFITÁRSOK KÖZÖTT

Amint az akadémia ajtaját a hátam mögött bezártam, már kint találtam magamat, mint a szívdobbanásra a vér, a nagy visszerben, amely a mai emberiség életének átváltozott erőit hordta széjjel a Föld egész szervezetébe. Sodort ez a nagy vérkeringés a maga céljaira, tudtam is én, hova, tudtam is én, kikkel egyetemben! Ebben az örvénylésben hogy miért kerültem ezzel is, azzal is össze, máig se tudom. Azt azonban látom, hogy ennek a nagy organizmusnak minden részén átvitt a vérkeringés. Az agytól kezdve a belekig mindenén át meghurcolt ez önkéntelen sodrás.

A legkedvesebb visszaemlékezések e sodrásból a Braun famíliához visznek. Gaston Braun a Braun és Clemelt reprodukáló világcég főnöke és tulajdonosa volt, akinek a biztatására kerültem tulajdonképpen Párisba.²⁶² Vele Rómában Kriesch Aladár révén ismerkedtem meg, aki viszont még „Florenből” ismerte, ahol történetesen a galériákat fotografáltatta, s egyazon penzióban laktak. Tipikus párisi bourgeois családi életük volt. Példásan szorgalmasak, egyszerűek, becsületesek, nyíltak, de mint renegát – elzászi származásúak –, ojtottan németgyűlölők. Bár az intézetük milliókra dolgozott, maguk nagy egyszerűségben éltek. A családi életük pedig olyan vonzó volt, hogy mindig ünnepnek tartottam, ha a gyermekekkel kijátszhattam magamat. Mert az volt sok. Jules Lefebvre-rel²⁶³ állt Braun családi versenyben, s ha az utcán találkoztak, már messziről az ujjaikkal mutatták, hányan vannak a fészekben. Eleinte egy kéz is elég volt, később már a másiktól is alig futotta. A Braun-intézetnek van egy nagy könyvtárterme, ahol eredeti felvételekben a világ összes galériáit végigélvezhette az ember. E könyvtárteremben volt minden 4. vasárnap délután az akkori öreg művészek találkozóhelye. Nagy hévvel dominózott itt Bonnat, Bouguereau, Henner, Jules Lefebvre, Beuner, Gabriel Ferrier stb.²⁶⁴ Ide járt Rosa Bonheur is bőrnadrágos ruhában, mint egy öreg abbé.²⁶⁵

²⁶² Helyesen: Braun Clement & Cie; Gaston Braun (1845–1928) apja. L. korábban, a bevezetőben.

²⁶³ Jules Joseph Lefebvre (1836–1911) francia festő. Akadémikus kompozíciók, főként idealizált női portrék festője volt. Népszerű tanára a Julian Akadémiának.

²⁶⁴ A felsorolt francia festők ismert, a korban ünnepelt akadémikus mesterek, a Prix de Rome elnyerői. Közülük csak Beunert nem tudtam azonosítani; Léon Bonnat (1833–1922) akadémikus kompozíció mellett ismert portréfestő, Velázquez hatását is kimutatták néhány munkáján; William Adolphe Bouguereau (1825–1905) hol teatrális, hol édeskés kompozícióiról ismert. Tanított a Julian Akadémián; Jean-Jacques Henner (1829–1905) szintén akadémikus festő; Gabriel Ferrier (1847–1914) aktok, édeskés nő portrék mestere.

²⁶⁵ Rosa Bonheur (1822–1899) eredeti neve Marie-Rosalie Bonheur, ismert állatképfestő volt.

Alig múlt hét, hogy a „le petit Alexandre” ne lett volna hivatalos e meleg körben ebédre, ahol kiürülhettem magamat a gyermekek között, és így nem törölkötte el belőlem a nagyváros a család és gyermek ideális képeit, amire, azt hiszem, kevés olyan családot találtam volna egész Párisban, mint éppen a Braunék háza.

Ezzel homlokegyenest ellenkező társaság volt a Grand Caféban, ahova a honfitársak jöttek össze. Hol is találkoztak volna, ha nem kávéházban! Az angol, svéd, finn, amerikai barátaimmal nem is jutott eszünkbe, hogy kávéház is van. Mindig a lakásainkon jöttünk össze. Gőzölgő, magunkfőzte vacsora mellett még fiatalos dévajkodásaink közben se feledkeztünk meg róla, hogy különböző nemzetek fiai, képviselői vagyunk, ez a tudat ellenőrzője volt viselkedésünknek. Tudtuk mivel tartozunk a fajunknak. Hiszen mint jó megfigyelők, éppen azt lestük egymáson, azt a másországbeli karaktert. Ilyen tekintetek hatása alatt mindegyik azon iparkodott, hogy önmagából a legszebb és legjobb erőket jutassa érvényre. Nem volt ez hivalkodás, hanem éppen az, amiért kell, hogy az ember idegenek közé jusson. Csak ilyen összehatásban adja ki a lélek az abszolútumot önmagából. Míg a megszokottban eler nyed.

Fényes példa erre az említettem grandcafébeli honfitársak asztala volt. A lefoglalt asztal bársonyszékeit legalább négy óra hosszat tartották megszállva a jó magyarok. Halom emelkedett előttük a cigarettavégekből, de mégse ez adta az asztalnak áporodott szagát, hanem a diskurzus. Anyag nem tud olyan búzzal oszlani, a gázok nem mérgezik úgy a levegőt, mint amilyen szellemi oszlás ment végre a jó hazafiak között. Persze járt ide a *Budapesti Hírlapra*, mert az volt az a madárenyv [madárnyelv?] a társadalom minden rétegéből egy-egy példány, s aztán voltak vélet-

lenül bebotlottak is.²⁶⁶ El-eljöttek ide művész-kollégák is, akik Páris egyéb iskoláiban széledtek el, de a törzsvendégek, azok félelmes alakok voltak. Letört dzsentrik, akik maradék pénzükkel itt bújtak meg, hamiskártyások, akiket hazulról kigolyóztak, nemzetközi hotel-élősdiek és dúsgazdagon nősült cigányprímások. Voltak tanulmányutas írók, stipendista doktorok, most érettségizett vagy doktorált nemes fiúk, gazdag bankfiúk, leendő műkritikusok, színészek, zenészek. Nem is kell mondanom, hogy ezek mindegyike úgy lépett ide be, és úgy dobta magát a bársonyszékere, mintha odahaza egy-egy megye állna robotban értük. Pedig jórészt nem voltak egyebek, mit egy krajcáros újságnak az egyes hírei, hirdetései, pletykái, véleményei. Mindegyik kidarálta magából a mindig egy nap lényegtelen eseményeit, amit az élet aznap a szemébe vágott. Ezt a szemetet itt egymás szájába adták és közösen megörölték. Mint a temetőbogarak, golyókká pörgették az utcán talált szemetet, ebbe göngyölték a szellemüket és átadták az enyészetnek. Szóval egészen úgy, mint odahaza a megolvashatatlan sok kávéházakban.

És hogy a Balkán együtt legyen, a kávéház másik sarkában románok ültek, egy másiknál szerbek. Amoda csupa szőrmés télikapát: nyilván oroszok.

Mikorra mindezt megláttam, akkorára már sok jobbra való estét eltöltöttem ilyen társaságban. Sokszor meg is fogadtam, hogy nem megyek, de csak elvitt a fülem a magyar szóért. Míg egy nap aztán végképp beláttam, hogy még az a magyar szó is csak arra hangzott, hogy még föltűnőbbé tegye, milyen kozmopolita rablóbanda keveredett ott össze estéről estére. Így aztán könnyen leszakadtam a hamis kötelékről, ami a magyar szó révén tartogatott. Mindjárt észrevettem, amint megszabadultam ettől a kávéházi érintkezéstől, hogy milyen lélekmérgező hatású volt az a folytonos póknyál-eresztés földig érő füstben.

(8)

XII. ÚJ GONDOLATKÖRÖK

Mihelyt kivergődtem a kávéházak mérgező levegőjéből, mindjárt több idő jutott az erősebben koncentrált belső életre. Ennek az lett a következménye, hogy közelebb jutottam a svéd Wihelmszonhoz, aki nemcsak az akadémia legjobb rajzolója volt, hanem úgy is látott az életben is, nemcsak a formák között, mint a leszelídült igazság. És szelíden tudta viselni élete nehéz körülményeit is. Egy sétánkon felfedeztünk egy könyvesboltot (akkor még új volt), ahol egészen különös (még akkor különös volt) könyveket propagáltak. H. P. Blavatsky kiadásában megjelenő *Le Lotus Bleu* volt ez, egy zöld folyóirat.²⁶⁷ „Dzijan” könyvének stancái a világteremtésről nagyon

²⁶⁶ A *Budapesti Hírlap* már a második ugyanezen a néven. Az 1881-től 1938-ig működő konzervatív beállítottságú újság főszerkesztője 1925-ig Rákosi Jenő volt.

²⁶⁷ Helena Petrovna Blavatsky (1831–1891) nagy hatású vallásalapító, filozófiája a világvallások (elsősorban a kereszténység és a buddhizmus) egyesítésén alapul. A Teozófiai Társulat megalapítása (1875) után rendre jöttek létre a különböző országok teozófiai társulatai. Blavatsky adta ki a Nagy Sándor által említett *Le Lotus bleu* elnevezésű, havonta megjelenő folyóiratot (1890-től), Jean Matthéus alias Arthur Arnould íróval társulva. A *Dzjan Könyvének* stanzái *Titkos Tanítás (The Secret Doctrine)* című könyvének alapját képezik.

felizgatta a fantáziánkat. A mózesi és tudományos közé úgy zuhant a lelkünkbe ez a világnézet, mint egy Niagara. Aztán találtunk ott új költeményeket, melyek mintha belőlünk fakadtak volna, úgy szóltak hozzánk:

„Regarde donc en Toi, c'est là qu'est le Problème!
Penche-toi sur les bords du goufre de toi même,
Pour entendre, en ton coeur, battre l'Éternité!”

Vagyis: Nézz magadba hát, nem látod, ott van mindenek problémája! Hajolj le saját mélységed peremére, s meghallod, a szívedben hallok meg, mint dobog bent a végtelen. Vagyis megtaláltuk azt a forrásfőt, amit, mint patakot, régen ismertünk, fűrődünk is benne, de hogy a forrás a saját lelkünkben van, azt csak most értettük, tudtuk meg.

„J'ai cuelli quelques fleurs au bord de l'Abîme
Et suis de mon audace encore encore épouventé! ...”

És ez: „Virágot szedtem a végzetes úr partján, s még most is reszketek e merészségem miatt...”

Mi is így éreztünk, amikor először pillantottunk önmagunkba. De ez akkor még egy ámulásos bepillantás volt, egy hirtelen, amire még siettünk reácsapni az ajtót. Ijedtség volt ez inkább, mint megismerés. És mégis elég volt arra, hogy az öntudatlan élet paradicsomkertjéből kiűzzön. Megláttam a kérgeshátú földet, aminek minden jelensége problémává lett előttem. Minden megnőtt, minden új jelentőséget kapott. Ámbátor valóban semmit se láttam még, jóllehet csupa figyelem voltam, annál inkább, szinte reszketve *éreztem*. Ez időben ismét új barátok kapcsolódtak az életemhez. Az egyik Tom von Dreger,²⁶⁸ nagyon korán nősült ifjú apa volt, bécsi fiú, fia annak a híres ezredesnek, aki a molinári bakákat Boszniában győzelemre vezette.²⁶⁹ Neki is családja volt, két bájos kis leánykája, tehát olyan kapocs a barátságra, amihez az egész lelkem kellett. A Másik, akivel egy véletlen folytán közelebb kerülünk, Belmonte Leó volt, egy göndör hajú, nagyon fiatal legényke. Ők is, mind a ketten nagyon törekvő, komoly ifjak voltak, akikkel még akkor nem is sejtett hosszú és veszélyes útjait jártuk meg az életnek. Ahogy az élet felől, úgy a művészetről is össze-visszaráncigált fogalmakat konstruáltunk. Egy új hatású kép a Szalonban halomra döntött minden teóriát. Aztán jött egy másik, az meg újra felépítette a régit. Egy hely volt csak, ami mindent összetartott, az akadémia. Itt a törekvések minden irányát és kérdését kimerítette a: „hogyan?”. A mesterség egyoldalú, száraz ismeretein túl az iskola nem nyújtott mást a művészethez, s ez így volt a leghelyesebb, a legjobb. Két ellenlábás tanárunk – ellenlábások a felfogásban – megosztotta az anyagot: Jules Lefebvre, a hajszálig kényes rajzoló, túvel korrigálta a kontúrokat.

²⁶⁸ L. előbb, a bevezetőben.

²⁶⁹ Molinári bakáknak hívták a szegedi 38-as császári gyalogezredet tulajdonosáról, Monte Pastelloi Mollinary Antal altábornagyról.

Megméretett mindent, meglátott milliméter eltéréseket. Mint egy gyöngyfúró, olyan aprólékosan vett minden formát. Jött a másik hónap, vele T. Robert-Fleury. No, ő meg meg se látta a rajzot, az Lefebvre-é, reá a valeurök jutottak, csak ezt ke-reste. A tónusok értékelését nálánál senki nagyobb joggal nem taníthatta, még Manet se, mert ő két nagy meglátáson ment át egy emberöltőn. Fleury ugyanis a régi claire-obscure iskolának már öreg, elismert mestere volt, amikor elvette egy fiatal tanítványát. Ezután pár évig nem láttak tőle semmi munkát, míg egyszer csak a legplainerebb színfoltlátásban készült bájos képekkel lepte meg régi ismerőit. Nagy, imponáló lelki lendületen eshetett át, hogy ilyen változást tudott önmagán átélni. Ő tehát dupla joggal beszélhetett tanítványainak a valeurökről. Így voltunk az iskolában. Ezen kívül, baráti körben mind hevesebb véleménykitörések jártak, amióta felvergődtünk a problémákhoz. Ki-ki a maga véleményét, mert féltette, hát a leghevesebb védelem hangján mondta el. Pedig senki se támadta, nem is jutott eszünkbe a másikéval annyira foglalkozni, mikor a saját kis véleményünk kialakítása minden erőnket elhasználta.

– Én – mondta az arisztokrata Beans –, én az életet is, meg a művészetet is a késői görög felfogásban érzem. Kívánom, hogy elsősorban magam legyek szép, aztán azt kívánom, hogy mindig tökéletes stílus holmik vegyenek körül. Szeretnék mindig át-konstruált, kerekded mondatokban beszélni tudni. Kívánnám nektek is, hogy ezt így érezzétek, mert nem a Művészet útján akarok élni, hanem az otthonában, ahol ő végképp jól érezze magát. Kívánságaim tehát jogosak, mert nem önző magamért, hanem a Művészetért óhajtom, hogy megkönnyítsem a Szépnek folytonos születését bennem. – Így beszélt ő és így is cselekedett. Fantasztikus szép ruhákat készítettett valóban arányos, délceg termetére. Felöltöztette Berthet is, hogy ne legyen egyedül. Így jártak városszerte a Szépnek szép fanatikusai. Elviselték a gúnyos megjegyzéseket, visszareplikáltak – hogy értett ehhez Berthe! –, s hirdették mindenféle esztétikai elveiket. De hol maradtunk volna mi, szegény legények, ha nem tudtunk volna visszareplikálni:

– Magadra nézve, mondtam, igazad lehet, s milyen szerencse, van is hozzá módod. De mi, akik szerinted még az útján se volnánk a Szépnek, nem fogadhatjuk el teóriának se én, se Wilhelmson, se Sdubszky,²⁷⁰ a hosszú lengyel, pedig az örök szépet mi is a szívünkben hordjuk. Jóllehet Sdubszky a maga rendetlenségéből nem egyhamar jut a Te mozaik-utaidra, mégis belátogat a padlás-mütermébe a legkényesebb múzsa is. Nem mondom, hogy nem szép a te széped. Az is szép. De van más szép is. A te széped a kultúra, kövezett utával, szép tereivel, gyönyörű középületeivel. A te lelkedben mozaikfenekű fürdőmedencékben úszkálnak a gondolatok, mélyen ásott csatornákon át vezeted le a gonosz és piszkos gondolataidat. Minden eszméd tető alatt van. Gondozott utak, rózsás fráziskertek illatoznak a beszédedben. Ti városlelkek vagytok. Ez a különbség: mi meg a vad, gondozatlan, lakatlan vidék vagyunk, kiteve az idő szeszélyének, hol ázunk, hol fázunk, hol a nap éget a lelkünkben. De tudd meg, hogy mitőlünk lopjátok a mozaikfenekű medencétekbe a vizet, s

²⁷⁰ Sdubszkyt, máshol Ldubsky – nem tudtam azonosítani.

a mi lelkünk erdei küldik nagy ablakaitokba az éltető friss levegőt, mert a mi lelkünk olyan, mint a természet maga, amelytől szívja életelemet.

– La nathúr, a természet – mondta Beans, angolosan húzva a szót –, a természet, mondd? Hohó, várjunk csak hát arra, nem is én adom-e a Szépet, ha meglátom benne? Nekem kell belőle kikeresnem, ő nem nyújtja és nem is tudja. Míg a rafinált kultúra minden mozzanata szép. Különben nézd, győződj meg – mondta mind hevesebben –, nem szép-e most Berthe, amint itt a tea-forraló körül imbolyog? Nézd most, hogy odább hajol, s most, hogy idefordul! Milyen vonalak! S hogyan olvad ez a ruhája, éppen ez, amit *ide* választottunk, *ebbe* a környezetbe. Ez mind szép, ez mind folytonosan izgat, hogy lefedd, hogy írd, hogy mintázd, hogy rímbe szedd...

– Én is látom, hogy mindez szép, s e pillanatban nem is látok szebbet. Sőt azt is megengedem, hogy igen nehezen találne valami szebbet. De magamban érzek szebbet is, bocsáss meg, oh, gyönyörű Berthe, de ez a szép túlerik az érzékelésen. Még elképzelni se tudom, csak hiszek benne, mert érzem, hogy húz maga felé.

– Jó, érzem én is – veti közbe Berthe –, én is érzem ezt a tág fogalmú szépet, de hol akarod ennek megfogni a művészetet, amikor az csak konkrét formában állhat elő?

– Űgy, kedves Berthe, hogy a lélek fejlődésének hosszú útja van, míg be tud rendezkedni olyan benső lakásba, ahol a művészet egyáltalán lehetséges, s ahonnan a művészet egyáltalán kivetülhet. Beans előbbi meghatározása egy fordított tétel. Benne tradíciókon át kiépült régen az a benső lakás, amely a művészet számára tele fényes formakinccsel vár. Ő ehhez csak külső keretet kíván, megfelelőt, s mivel érzi önmagában, belül a szépet, azért óhajtana kívül is, formailag is tökéletes lenni. De már ez az állapot igen közel van ahhoz, amikor a léleknek nincs több munkája, s vagy kultúra-*élvezővé* válik, vagy kultúra-*terjesztővé*. Közel van ahhoz, hogy csak élvezze a szépet, vagy terjessze. De a hosszú, pofacsontos Ldubszky, akinek a szakálla, bajsza olyan, mint egy dzsungel, az agya meg tele van a dzsungel ezer lakójával, neki még eszébe se jutott, hogy ő maga is létezik, mint formai jelenség, amit át kellene alakítani, annyira el van még foglalva a bensőjének a kialakításával. Ehhez kell neki a művészet, hogy felhasználja fantáziája gazdagságának őserdejét a lelke felépítéséhez, vagyis *termeljen* kultúrát, vagyis művész legyen.

Hány hosszú estét vitatkoztunk így át, szürcsölve a sok teát! A gondolatok szinte megfogható formában jártak-keltek köztünk, mint a nagyon elfoglalt emberek az utcán, egyik a boltból ki, a másikba be.

XIII. AZ UTOLSÓ BÁL

Eközben az akadémián ismét elkövetkezett az az időszak, amikor a világszerte híressé lett Julian-bálra kellett előkészülni. Ezt az időt úgy választották, hogy éppen közbeesett, és nem zavarta sem az iskola rendes versenyeit, amelyek januárral zajlottak, sem a Prix de Rome-ra előkészítő konkurokat, mert azok meg csak márciusban kezdődtek. Ez időben Favard teendői úgy megnöttek, tekintélye úgy földagadt, hogy alig ismertünk rá. Ő szervezte a bálbizottságot, neki kellett megfelelő helyi-

ségről gondoskodni, új színes programot kitalálni, a legszebb modelleket megnyer-
ni és díszes meghívókat, amik egyúttal jegyül is szolgáltak etc. Az ő unszolására én
is részt vettem ennek a Walpurgis Nachtnak a kifőzésében, egyetlen idegenül az
egész társaságból. Kijelentjük, hogy frakkot, dominót nem engedünk. Csak stílsze-
rű, leleményes, művészi maskarát engedünk be. A legszebb női kosztümre díjat s a
szépeknek művészi, apró ajándékokat adunk szépségverseny keretében. Hogy a bál
nívója emelkedjék, kimondták, hogy fel kell keresni mindazokat a szépeket, akik a
műtermek nevelése révén sodródtak szédületes karrierrel a demi-monde luxus vilá-
gába. Itt tudtam meg, hogy a rue de la Paix-t elárasztó fogatok titokzatos úrnői leg-
nagyobb része, mint modell, vagy legalábbis hasonló viszonyban, ha nem is az isko-
lai, de a privát műtermekben kezdték meg káprázatos karrierjüket. De nemcsak
ezek, hanem a színi-világ nagy része is szoros összeköttetésben látszott lenni a fiúk-
kal. És ezek a hölgyek, ha bármilyen koronás fogatból bújtak is ki, nem szégyenelték
és nem nézték le azt az időt, amit a műtermekben töltöttek.

(9)

Ez időben nem egy ilyen fogatot látott a rue Fontaine, amiből selyemgésák, sőt legi-
tim házasságba keveredett kilenckoronások is lesurrantak, hogy kosztümideát kér-
jenek a „régitől”, akihez foghatót még most se találtak az aranyvilágban.

Csodálva láttam, hogy gördültek le a gumikeréken, az élet nyilvános színpadán
mind azok a dámák és vígjátékok, amiket nem kellett kitalálni, még rendezni és
komplikálni se, csak ízlésesen leírni. Részleteire estek szemem előtt a nagy koncep-
ciójú regények, s úgy jártam Dumas-fils, Prévost, Zola, Bourget hősei közt, mit va-
lami kortinatologató a színpadon, aki félve pislant a szereplőkre ilyen közről, ahol
a festéket zavaróan látni.²⁷¹

²⁷¹ Alexandre Dumas, fiú (1824–1895) francia író, az ismert történelmi kalandregényíró fia. Nagy si-
kerű könyvek, színdarabok szerzője, köztük a legismertebb a *Kaméliás hölgy* (1848); Marcel Prévost
(1862–1941) francia író, újságíró. A Dreyfust védők közé tartozott Émile Zolával együtt. Egyik nagy
visszhangot kiváltó regénye a *Les Demi-Vierges* (1894); Émile Zola (1840–1902) francia regényíró. A
naturalista regény megteremtője. Regényciklusok írója, például a Rougon-Macquart családé. A ma-
gyar művészek között is népszerű volt, különösen *A mestermű* (*L'oeuvre*) című regénye. Műkritikusként
Manet művészetének elismerője, népszerűsítője volt; Paul Bourget (1852–1935) a modern pszichológiai
regény megteremtője. Justh Zsigmond egyik kedvenc írója, példaképe volt.

Az iskola képe is megváltozott, déltájt csak úgy sűrögtek-forogtak azok a kis pacsírták, akik majdan kanárivá és paradicsommadárrá akartak lenni, hogy az avenue de Bois de Boulogne valamelyik aranykalitkájában énekelhessenek. Szürke kis madarak jöttek, hogy a művészet révén díszesebb tollat növelhessenek. A dezsönök ez időben nagyon zajosak voltak a Vache Enragée-ban.²⁷² De még nem mondtam, mi volt ez. Ez egy akkora vékonyka helyiség volt, hogy Pesten még egy utcai órajavító vagy monogramvéső se vette volna ki. De Victor, egy élelmes kiskocsmáros kivette pár festőismerőse biztatására, akiknek a műtermük a rue Lepic körül, közel a Moulin-Rouge-hoz volt. Ezt a vékonyka kis helyiséget kidekoráltuk. Nekem is jutott, a címtábla, a vache enragée, vörösrézből kivágott megveszett tehén, mert ez egy szó-lás-mondás franciában: étkezni a megveszett tehénnel annyit tesz, mint koplalni. Azt hiszem, ezt a címet a vörös Noël találta ki. Illett a helyhez. Ez a kis helyiség idővel csakhamar olyan híressé lett, hogy este mi magunk már kiszorultunk, éppen csak dezsönélni jártunk oda. Victor úr ügyes reklámmal olyan híret keltette annak a kis fészeknek, hogy volt egy tél, amikor mindenki megfordult ott, persze csak egyszer, mert valójában mit se nyújtott, ha nem volt benne az a szellem, amit az iskola adott belé. A fiúk nélkül a hülye pincér, akit Fénoménnek neveztek el, este igazán hülye volt, míg délelőtt úgy tűnt föl, mintha ez csak szerepe volna neki. A papagáj is unottan bóbiskolt, míg délben minden ravaszágát előszedte, hogy valamelyikünknek a kalapja szélét lerágja. És este milyen másként énekelt a szőke hár-fásleány! Rá se lehetett ismerni. Nem is kapott annyi szellemes bókot és fehérpénzt a tányérjába, mint délben. Jöhetett este a szomszéd elzászi suszter is, rá se néztek. Bezzeg délben mindent megrendeltek helyette az ő gyalázatos kiejtésű franciájával: Fictor, un fauvilé, kiabálták, mert a v-t f-nek, az f-et v-nek mondta a szerencsétlen, s ebből szörnyű szavak kerekedtek ki.²⁷³ Evvel uszította magára az egész bandát. De valami egészen titkos céljai lehettek, mert jóllehet irult-pirult, hogy Harold Knight, vagy Widhopff szolgálták ki a legnagyobb előzékenységgel, hordva neki azt is, amit nem rendelt, azért mindig megvárta, hogy ott vagyunk-e már, s csak akkor jött ő is étkezni. Ha meg nem voltak céljai, no akkor a legjobb májú ember volt, akit valaha láttam, mert egyszer se vesztette el a türelmét. Viszont az is lehet, ahogy Synave megjegyezte, valami letört művész volt, aki örült, hogy ha ilyen áron is, de közöttünk lehetett. Zavart nevetésnél egyebet nem váltottak ki belőle, ha a helyette rendelt ragút meg is ették, ha a feketéjébe bort töltöttek is, ha meggyújtották az újságját a kezében. Óh, az elzászi suszter, az jellem volt, a szegény Mr. „Viltre”.

A bált megelőző időkben zsúfolva volt a Vache Enragée, mert a kosztümrajzo-kért jött leánykákka megszaporodott a társaság. Aztán nemcsak a magukét, hanem a fiúk klasszikus tógáit és egyéb furfangos díszzeit is ők varrták, hát illett, hogy ott dezsönéljenek. Ez a közös munka egy hét alatt nagyon összeterelte a két nembeli fi-atalság érdekeit. Míg egy héttel ezelőtt a munkaidőben a legszebbek legszebbje is csak hunyorgatni való szín és forma foltként szerepelt, most egyszerre más értékelé-sű pillantással találkozott. Míg azelőtt egy héttel vidám arcocskájuk kifejezése csa-

²⁷² L. az. 54-es jegyzetet.

²⁷³ Veau filet – borjúszelet.

lódottan futott vissza a hideg vizsga szemek mérlelő tekintete elől a részvétlenbe, most a bársonyos pillantásban meglelték, amit kerestek, s ettől kiengedték lelkük finomabb, asszonyibb lényegét. Attól a veszélytelentől, mert nem értették, féltek és durcásan megvetették, ezt a nem egészen veszélytelent viszonyozták, pedig ezt sem ismerték.

A szellőzetlen iskola levegője ez időben megváltozott. Az üvegteteje eltűnt, eltűntek a nagy házak, nem zörögtek a nagy omnibuszok, ehelyett behallatszott, amint a rügyek pattognak, a madarak csicseregnek az ágak között, s a föld belehelte a tavaszt. Pedig hol volt az még! A fekete-fehér sárga fejű kis hímcsinkék egész télen át csoportokba verődve repdesnek és kollegiális életet élnek. Tavaszra, nem tudni honnét, megjönnek a kis sűrű fejű légi menyasszonyok, s hopp, s az egész kollegiális hú közösség szerteszakad, és párokra oszlik. A törvény, mint ösztön, rendelkezett és parancsolt az öntudatlanok között. A Művészet, ez a végletekig jóhiszemű könnyelműség és könnyedség, odaadta a Szép varázsát, és segített: ruhát szabni.

Beansszel és Belmonte Leóval mi is tanácskoztunk a magunk ruhái felől, s aztán Belmonte még Odette-nek is akart varrni valami egészen különöset. És úgy beszéltek meg, Belmonte-nál jövünk össze a bálestén, hogy közös kocsival roboghassunk. Aki a találkozóra nem jött meg, az Beans volt. Mi hát felöltöztünk, és mivel hiába vártuk Beanst, felkerekedtünk, hogy megnézzük, mi van vele. Ez időben egy kis műtermet bérelt, ott lakott.

Beans fél lábon jött elénk. A térdében volt valami defektus, ha ott valami ki-nyeklett, akkor nem hajolt térdben a lába. Én ugyan gonoszul ráfogtam, hogy ez csak akkor éri, mikor a pénzügyi végképp összedőlnek, mert balesetekre és betegségre, családi egység szerint külön gázsi járt. Elég az hozzá, hogy ha ez rájött, hajmeresztő produkciókat végzett a két mankójával. Szélsébesen vágató omnibuszra rádobta a két mankót, ötöt, hatot ugrott – egy lábon – a kocsiban, s halló, fönt volt. Bent a kocsiban az ideges nők ájuldoztak, a résztvevők meg siettek helyet adni

neki. Ilyenkor mindenütt szenzációs központ volt, s ezt nem oly könnyű kivívni Párizsban.

De hát most mit tegyünk? – tanakodtunk. – Örültség, hogy itthon maradj. Favard esküdözik, hogy ilyen bál még nem volt.

– Hátha mankóval mennék?

– Miért ne?

– Igaz is, miért ne – tüzelt Beans, s már láttam a nagy kék szemekben, hogy jó gondolata

támadt. – Tudjátok mit? Megyek, mint egy leprás, középkori Aussätzige.²⁷⁴ Jó? Nagyszerű. Várjatok csak, ez lesz ám a multság! Nézzük csak a ruhatárat, mi kerül. Sok nem kell, csak színes legyen. Van itt egy selyem zsoké-ing, ez nagyon jó lesz – nadrágnak. Egy kis erőszakkal. Fő, hogy sok hely maradjon ki a fekélynek.

– Majd én azokat ráfestem – ajánlkozott Belmonte.

– Most aztán nekiállt Beans, s az ő szokott túlzásaival összehasogatott egy halom drága

fehérneműt. Kivégeztünk nagy lelki gyönyörűséggel egy még egészen jó cilindert, addig ütve, rúgva, bokszolva, míg a pereme leszakadt. Belmonte megfestette az undok fekélyeket. A megindult fantázia tíz perc alatt úgy elintézte Beanst, hogy senki reá nem ismerhetett. Még csak egy csengő kellett az ijesztő Aussätzigének.

Mikor felértünk a foyerbe, már messziről hallottuk Favard tompa hangját. Egy frakkos úrral disputált, illetőleg csak ő beszélt.

– De kérem, így nem ereszthetjük be, kimondtuk, punktum. Hanem az a frakkos úr szó

nélkül, ügyet se vetve Favard tiltakozására csak ment egyenesen hátrafelé, valami tüneményes gyakorlattal és ügyességgel. Jobban odanézünk, hát akkor vesszük észre a ravaszságot. Ez a fiú nem jutott kosztümhöz, fogta magát, fordítva, illetve hátrafelé vett magára minden ruhadarabot, az álarcot, de ügyeset, hátul a fejére tette, az arcát meg a hosszú haj takarta el, csak hogy éppen kilátott a hajak között.

Persze vidám kacaj jutalmazta az eszméjét. Nagy hatást ért el, amikor a legnagyobb biztonsággal jött-ment hátrafelé. S míg a szembejövők siettek kikerülni, ő is nagy előzékenységgel kitért.

Mi meg Belmonte-val a mankós Beanst közrefogtuk s vezettük a fényesen világított nagy terem felé. Még előbb szigorúan megígértettem vele mindenféle fenyegetésekkel, hogy ügyelni fog magára, s nem szeleskedik a csúszós parkettán. Meg is ígérte, hogy beül egy sarokba, és arabus imákat fog üvöltetni, és kéreget. De még alig

²⁷⁴ Aussätzige – leprás.

léptünk be, hát, minden förtelmek és borzalmak anyja, kiugrik elénk a csillár alól: egy hasonló aussätzige, hanem a másnemből, egy undok, püpos vasorrú bába.

Ahogy ez a két fürtelem meglátta egymást, azonnal felismerték a helyzetet.

(10)

– Fiam, édes fiam! – rikácsolta a vén banya.

– Egyetlen, kedves anyám! – üvöltött Beans, s egymás karjaiba omolva olyan szédítő kánkánt csaptak a csillár alatt, hogy Beans mankói, mint szélmalom kezei, forogtak. A zenekar is megértette, hogy elkezdődött a „bál”, fülrepesztő zivatarzenét csapott az egymásraleltek tiszteletére. Erre aztán mindenki a közepre tódult s olyan szín-, forma- és mozgás-örvény keletkezett, az ember azt hitte, no, ez most, mint egy ciklon, fel fog a levegőbe emelkedni. Ilyen örvényben csak az ehhez edzett művész-had nem szédült el.

Az ajtó felől pedig rendre tódultak az újonnan jöttek. Csakhamar kialakult a meseország. Nem hiába készültek hetek óta e napra ifjak és leányok: a Fantázia ma átvette a művészet jogaát, mindenek fölött uralkodott, bőkezűen szórta kincseit s úgy uralkodott, mintha egyszer költő kerülne a trónra.

Belmonte-tal leültünk egy sarokba szemlélődni, ahol lassan elvonult előttünk az egész farsang. Széles léptekkel jött Harold Knight. Vidéki erőművésznek öltözködött. Rózsaszínű trikójának minden szála kifeszült az utolsó erejéig, hogy kibírja az atléta izmainak mozgását. Mindenkit felszólít birokra. De ki merne vele? Ismerik, és látszik is rettentő ereje. Hogy nem talál vállalkozót – mit tegyen nekigyürkőzött nagy erejével – vállára kap két szép kis bontott hajú tündért, s lejt velük hullámos mozgással a valcert fáradhatatlanul. **(24. kép)** A két lányka összekapaszkodva visong, hajladozik a nagy Chiron mozgása szerint.²⁷⁵ Látszik, szeretnek ott imbolyogni azon a hatalmas, mozgó oszlopon. Emitt andalog Adonis, ritka szépen fejlődött testű amerikai fiú. Csak annyi ruha van rajta, mint egy tahiti őslakón, és úgy is jár, nem beszélve, nem felelve, lehorgasztott fejjel, mintha valami őserdőben járna. A szem ünnepére így hozta el azt, ami talán legszebbje volt, a gyönyörűen kialakult vonalait. A formák és színek diadalmenetében diadalmas volt szép vonalaival. Sívár tekintetek lecsúsztak komolyan vette szerepén, amiből egész este nem esett ki. Pedig a vágy sugarai úgy repdesték körül fényes vállait, mint a lepkék, hozzáhozta csapódva szárnyaikkal. De ő úgy nézett, mint egy hideg antikszobor. Személytelen, pupillátlan tekintettel veszett bele pillantása a végtelenbe. Úgy lehet, láttott valakit messze-távol, akinek a pillantása őrizte és megmentette.

Szende szemű középkori szerzetesnő lépkedett utána, szürke és fehér selyem összetételű Dürer-táncos ruhában. Olyan fiatal és olyan szendén süti le a szemeit! Egy kis pólyást szorongat. Nyilván talált gyermek. A mindenbe beavatott Noél azt suttozza, hogy ez nem nő, hanem Bataille áldozta fel szép kis bajuszát.²⁷⁶ Ugyan na,

²⁷⁵ Chiron (Kheirón) tudós, gyógyító, tanító kentaur. Ennek megfelelően ábrázolása is eltér a többi kentaurétól.

²⁷⁶ Henry Bataille (1872–1922) francia költő. Festőnek készült, a Beaux-Arts-on és a Julian Akadémián tanult. Híres írókról készített portréalbumot: *Têtes et Pensées* (1901). Később teljesen a költészet és a színdarabírás felé fordult.

és csakugyan, ő az! Henry Bataille, aki ez évben nyerte a prix de Rome-ot mint festő. Csak ezután lett író. Persze sokan érdeklődnek a kis baba iránt, aki nyöszörögni kezd. Erre szégyenlősen elfordul, kibontja a ruháját, s csak elővillan ám egy fehér rózsás valami, amitől a kis síró babák menten elhallgatnak. Még csak most lett ám visítás és találgatás, hogy hát ez hogy lehet, és miből van.

Amott meg egy nyúlánk, formás lábú balett táncosnőt rajonganak körül a – nők. Miért csak ők? Mert megsejtették, hogy itt is valamelyik csinos termetű fiú bújt a fekete álarc mögé. A mi óriás termetű írónk, Pekár Gyula, aki mint cirkuszi bohóc jött el a bálra, azt súgja, hogy igen, ez egy kis pesti jogász.²⁷⁷ De sejtelve sincs arról egy Louis XV. ruhában csoszogó öregúrnak, aki nem tudni, hogy milyen címen surrant közibénk, s váltig ott settenkedik a táncosnő körül, s invitálja egy pohárka pezsgőre. Negédesen húzódozik, végre enged, s viszi a vén boldog-boldogtalant. Megérdemelt kaján asszonykacaj követi a mit sem sejtő Louis XV. bácsit. De nem lehetett kiábrándítani, mert egész éjjel ott lábatlankodott köröttünk reszkető állával, rogyant lábszárain. Úgy mondták, egy ismert vén züllöttje a társaságnak. Itt közöttünk bohócnak is kínos volt. Aztán jött Grandberge mint travesztált, nyalka huszártiszt. Attilája hófehér, gazdag ezüst paszománttal. Karjába kapaszkodik egy csupa-selyem mandarin. Nagyon meg kellene néznünk, hogy megismerjük benne Decheneaux-t, de szerencse, vele van itt is elmaradhatatlan ebe, la Truffe, nyakában egy nagy HC-s cédulával (ami hors concours-t jelent, vagyis minden versenyen felül áll).²⁷⁸

Majd Hephaistos isten jött. Csak egy szurtos bőrkötény volt rettentő széles mellkasán, egyéb semmi, no meg egy irdatlan kalapács vasból, mint attribútum, a kezében. Bicegett, úgy látszott, a természettől. Mellé simulva suhant Aphroditéja, egy amerikai festőnő, akit valami rögzített, illatos dohányfüst ruházott csak, de ez oly híven követte szép alakja vonalait, mintha a léghőre lett volna, és világért se akarta elföldni, csak érthetőbbé tenni szép alakját.²⁷⁹ Majd nagy riadással, dobogással jöttek testületileg a rue dragonbeli kollégák, nagyrészt amerikaiak. Mindnyájan cowboynek öltözött volt.

Egy, a többinél is hetykébb legény kivált a sorból, és nyugodt tudással bontogatni kezdte a lassót. Intésére egy leányka távol áll, lehúzza kis lábáról a hüvelyt. – Helyet! Helyet! – kiabálják, s kör kerekedik a nézőkből. A lányka mezítlen, formás lábcsakáját feltartja: Ezt hurkold meg cowboy! A fiú szeme kiméri a távolságot, s

²⁷⁷ Pekár Gyula (1867–1937) író, újságíró, magas politikai posztokat is betöltött.

²⁷⁸ Sem Decheneaux-t, aki korábban Dechenou-ként szerepelt, majd Decheneaud-ként, sem La Truffe-öt nem tudtam azonosítani.

²⁷⁹ Héphaisztosz a kovácsok és a tűz istene, Aphrodité a szerelem és a szépség istennője a görög mitológiában.

elveti a hurkot. Szalad a hurok. Mint egy szerelmes kígyó vonaglik át a téren, s hamm, bekapja a pici lábát.

– Bravó, bravó! – kiabálják mindennűnen. A fiúk elégtűlen csapják fejükre széles karimájú kalapjaikat, s vad, sikongó hangon dobogós táncot ropva ellejtenek, magukkal ragadva a kis zsákmányt is.

Favard ezalatt titkot sző, tanácskozik a bálbizottság tagjaival. A zenekar előtt állnak. Azt kutatják, hogy megjött-e a „russe” (rendőrség): Blondeaux biztosítja, hogy megjött, sőt Zsozsó és Benedetta már pártfogásba is vették őket, amott pezsgőznek a kisteremben. Ezt a bizottság megnyugvással vette tudomásul, jól sejtve, hogy Zsozsó csakhamar a hidasba varázsolja mind a kettőt. Itt pedig azalatt szabad a vásár. Rátérhetünk az est legnagyobb eseményére, Germaine táncára. De hol is van Germaine, s ki ő? Hogy ki Germaine? Hát a „legszebb”. Az a szép, amelyet ez a társaság talál a legszebbnek. Ez a szépség ugyan túlesik a profán szemek látása körén, ez a szépség nem az egyes vonalak elismert, elfogadott összessége. Nem az az úgynevezett klasszikus, kános szépség, amelyen rajta vannak az összes esztétikai meghatározások. Távol, távol, ettől. Ez a szépség az övé, nem megfogható, nem lefeshető, nem mintázható, hanem mint az örök ideál, soha el nem érhető, soha fel nem fogható, folytonos változású.

Itt, e helyt, a zenekar előtt kellene táncolnia. E tánc hírére a megfogadott zenekar titkon átváltozott. Az egyszerű, szegény muzsikusok helyét megváltották igazi zenészek, virtuózok, hogy bejuthassanak mint szemlélői a bálnak. Szemünknek e látvány szokatlan. A hangok lázra szökkent tremolával²⁸⁰ szakadnak le a hegedűről, s mint valami erotikus láz számuma²⁸¹, hullámszanak a teremben a forró testek körül, lassan-lassan megőrlítve a lelket is.

Á, de íme jön is már Germaine. Vagy mit is mondok! Dehogy jön ő. Mire pillantásától magához tér a várakozó, már ott is van, mint bimbóból a virág, de hogy hogyan jött, azt megfigyelni nem lehet.

– Te gyönyörű! – morajlik minden ajkon. Rajta is leng valami szövet, amit talán egy hóbertos alkimista szőtt x-sugarakból. Körülveszi valami libegő ód. De nem ez az ő varázsa. Bűvös hatalmát más erő adja, nem a színei, nem a vonalai, nem is a szelleme. Még erotikus, elrejtett kincsei sincsenek. A gondtalanság megtestesült képe ő, s ez a végtelen, képzelhetetlen gondtalanság teszi mellette az életet oly könnyűvé. Egy pillanat – minden pillanat olyan fontos neki, mint az egész élet, s az egész életet annyiba se veszi, mint egy röpke szempillantást. Ezért minden lehelete egy öröm, minden mozdulata egy egész életenergiával indul, azért csupa üdeség.

A zenekarból feláll egy ifjú oboás, s rákezd a belle Fatimét kísérő monoton fellah-áriára. E percben a tömegtől nem látom Germaine-t, azért mégis tudom, mert kilátom az ifjú oboás zenéjéből. Ez a különös, mély hangcsuklás szinte fojtott zokogásnak hallszik, amelyre nem Germaine táncolt – hallotta is ő azt! –, hanem fordítva, a zene kelt e mozdulatokból, az ő mozdulataiból. Figyelem a nézők arcát. A nőket. Elnyomott csodálkozást, kidőlt feszengést látok. A tipegő Louis XV. bácsi

²⁸⁰ Hangrezegtetés

²⁸¹ Szélvész, sivatagi homokvihart kísérő szél

állá úgy reszket, mint a szitakötő. És a kollégák? Oh, az ő látásuk nincs itt. Ráréved ugyan a szemük a valóságra, de a képzelet tova viszi, s a képsíkon, az agy belsejében nem a valóság képe vetül, hanem a fantázia „délbábja szó tündérajátékokat”. Követem én is a végtelenbe vesző pillantásuk vonalát, de hirtelen föleszmélek, mert az oboa egy gikszerrel összecsuclott. Elkapom az emelvény rácsát, s felemelkedve látok két kicsi kezet, amely a tánchevület extázisában lekapcsolja a lihegő, szétzilált, szertefoszlott ódruhát is, mintha gondtalanságát az is szorítaná, s ott maradt egy hosszú pillanatra, lehunytt szempillákkal, teljesen meztelenül a gondtalanság szimbóluma. Még egyszer felpillant... még mosolyog... s aztán elájul.

– Germaine! – kiáltja Dartella, egy gascone-i szép ifjú, s mintegy megőrült Pygmalion, felkapta – hogy el ne essék – az újra kővé meredt Galatheát, s elrohant vele.
282

Ott maradt a tánc helyén Germaine szép testének forrósága, ott a virágok, amiket lábaihoz szórtak és velük a gondtalanság millió buborékja, mely is, mit az illat, szerte terjedő, mindent betöltő. Terjedtek is széjjel, s a betöltötték az egész termet, majd kifolytak a melléktermekbe is, és a teljes gondtalanság lett úrrá még a félelmen is, nem csak az óvatosságon, s reszketve borzongott a ravasz eszélyesség is. Szorongva éreztem, hogy a légkör mindig telítettebb lesz körülöttünk olyan dinamikus erőktől, amelyek csak egy szikrára várnak, s röpiül légbé a logikus gondolkodás minden jól megkonstruált erődítménye. Már nem is az érzékeimen keresztül fogtam fel a körülöttem zsbongó örvényt. Agyam minden lemezét elhasználtam már. Fáradtan roskadtam le egy díványra pihenni, de nem lehetett, mert jöttek mindennünnen a rendezők, Favard-ral az élen, hangosan invitálva:

– Hölgyeim és uraim, a soupé-ra, a soupé-ra!²⁸³

Támolyogva botorkáltam le valami széles lépcsőn, Dante bugyrainak egy mélyebb

pokol-rétegébe, hogy megkérdezhessem Beanst és a többi barátaimat. Úgy éreztem, mintha sűrű, meleg olajtenger fenekén úsznám, s ezt valahonnét egy vörös nap melegítené át és világitaná keresztül. A mellettem elsurrant alakok és párok megnyúltak, mint a víztörésben. A felhevült testekből, mint Meduza hajszájai, hegyes szemű kis kígyók sugárzottak, s fürgén halásztak zsákmány után. Nyilván a csáb sugarai voltak ezek.

Majd fűszeres ételek, italok szaga csapott meg, s mentem, ahonnt ez áradt, vagy jobban mondva lejjebb merültem abban a forró olajban, amit itt már csak nehezen világitott át a gáz fénye. Hosszú fehér sávok, nyilván terített asztalok körül az Olaj-Nereus leányai és fiai már eltelepedtek.²⁸⁴ Kereső szemeim integető kezeken akadtak

²⁸² Pygmalion Publius Ovidius Naso *Átváltozások* című művének egyik hőse. Szobrász, aki beleszeret alkotásába, amelyet könyörgésére az istenek életre keltenek. Galatea eredetileg az egyik tengeri nimfa neve. Nagy Sándor valószínűleg ismerte a korszak egyik legünnepeltebb akadémikus mesterének, Jean-Léon Gérôme-nak 1890-ben festett *Pygmalion és Galatea* című festményét.

²⁸³ Szupé – késői (pl. színház utáni) vacsora.

²⁸⁴ Nereus – tengeri isten.

meg: aha, már ott ültek Beans, Belmonte, Favard és többen. Az ételhordó fekete csikócák és rákok már kezdték felhordani az ételeket.²⁸⁵ De még alig helyezkedett el mindenki, máris türelmetlen, szinte ingerült ritmusban hangozott fel mindenünnen a követelés: à poil! à poil!²⁸⁶ Ez az ő nyelvükön annyit jelentett, a hölgy-décolletage még a diplomáciai estélyek vízszintjénél is valamivel alacsonyabb legyen.²⁸⁷ Jobbra-balra reszkető, sietős kezek segédkeztek. Mintha egyszerre sokkal nagyobb fényel égtek volna fel a lámpások, annyival emelte ez a tömeg-décolletage a terem világítását. Az olcsó selymek és hamis ékszerek kétes fénye helyett felcsillant a hőtestek rózsazuarc-fénye és a kreol-hátak meleg, patinás, forró aránya. A hunyorításra még

²⁸⁵ Csikóca – csikóhal.

²⁸⁶ À poil! – meztelenül!

²⁸⁷ Décolletage – dekoltázs, kivágás.

képes szemlélődőnek Babylon halála ismétlődött meg. Rochegrosse hasonló című híres képe bizonyára egy ilyen éjszakának a lecsapódása volt.²⁸⁸

(11)

De még ez se volt elég. Amikorra a pezsgő és minden más ital a meleg olajat kezdte már felforralni, s ez elkezdett már kavarogni, kis bugyborékokat hányni és cirpelni, mint Dickens tücsökje, akkor a felingerült tömeg újabb áldozatot követelt, hogy a forrpontot elérhesse ez a rettentő öntöde, ez a tüzes kohó. Elkezdtek Germaine-t hívni „à poil”. Mind követelőzőbben hangzott. Hiszen a légkör már rég túl volt azon a ponton, amit a szervezet normálisan elbír. Rázkódott már az embergép, s vezetékszíjakat levette örült iramban kattogott minden kereke. Elodázhatatlan követeléssel hívták Germaine-t s ő, hogy felülről szállt-e le, vagy alulról bukkant ki, csak fent termett szétbontott hajakkal „à poil” a bizottság asztalán. Fejét dacosan szegte hátra, s felemelkedni látszott, s egész testét kifeszítve, tágult orrlyukkal, vadul, vagy elsüllyedni, mit bánta ő, a gondtalan. Pillantásával Dartelle-t úgy húzta föl maga mellé, mint mágnes a vasszilánkot. Talán nem is tudták, hogy arcuk összeért. Hanem, hej, ez a csók, mintha az összeesküvés tüze lett volna, egy pillanat alatt felrobbantotta az egész légkör túltelített elemeit. Mint a láva tört fel a magasba a szenvedély tűzokádójából minden megolvadt erő. A legkeményebb jellemző is ólomként cseppent össze. Kitört az orgia. Vad gyilkosokként csavarták ki a gázlámpák remegő torkát.

– Uraim, hölgyeim, haza! haza! – kiabálták a megrémült rendezők. Jókora kiabáltak!

E forróságban leolvadt az emberbe zárt őszállat börtönének lakata; lecseppent az ószörnyek bilincse, amiket évezredek át kovácsolt a fejlődés és a kultúra. Hajrá! Vad erővel törtek fel az őszállapot ciklopszai, hogy a kultúra Olymposzát megdöngessék: „Mi vagyunk, s nem féljük a rend Zeuszának mennyköveit, ronggyá tépjük Héra szabadkozó házi erényét, s leraboljuk magunkhoz Aphrodité.”

Borzadva láttam le az állatember korszakába. Jóllehet itt vagy öt-hat évnek az impresszióit olvastottam egybe, mégis mindeneket elhomályosítva egy kép maradt meg az egész fölött emlékezetemben a maga teljes valóságában: a vörös szakállú Noël, amint saját mérges nyálát szívja, megüvegesedett szemekkel esve reá egy duzadt, hófehér forrásra. Pompei utolsó órái jártak eszemben s vártam, mikor folyik be a mindent elöntő forró láva és hamu.

XIV. MEGHASONLÁS

De nem történt semmi. Harmadnap, hétfőn már ismét helyén állt az új modell, pláne egy báli akvizíció. A vének éppen úgy dolgoztak, mint máskor. Kacagva ismételték lejátszódott eseményeket. Még felemegették a szebb kosztümöket, még eljött

²⁸⁸ Georges-Antoine Rochegrosse (1859–1938) francia történeti festő. Ő is tanult a Julian Akadémián. Híres munkája a *Babylon halála* című (1891) festménye. Rochegrosse hasonlóan vad báli jelenetet örökített meg.

néhány lányka a dezsőné idején, még pár nap visszhangzott a nagy esemény, aztán vége volt, elmosódott. Jött új konkúr, ezúttal már előkészületül a prix de Rome-ra. Ez elsőpört minden emléket, s a legszebb jelenség is hunyorgatni való színfolttá lett, nem volt többé nő.

A Vezúv látása csak az én lelkemet égette össze? Hát miből vannak ezek az emberek, kérdeztem magamat. Ezt meg kell értenem. Itt valami hibának kell lenni, vagy én nem fogom fel jól, gondoltam.

Rajtam az egész bál keresztülvonult, testemen, lelkemen. Ahány elszórt cigaretta-
távég, ahány kiöntött pohár bor s a teremben megáporodott dohányfüst, azt most mind a lelkemen éreztem, és nem tudom kiszellőztetni. Csupa ismerős alakok, itt suttognak bennem, ott ölelkeznek, s ha szememet behunyva elképzelem őket, hirtelen, mint az álomban, átalakulnak undok állati alakokká, pokoli férgökké, s gyötörnek módfelett. Igaz, rám is fokozatosan hatott, aszerint, ahogy magam is átalakultam e nagy Babylonban. A legelső ilyen bálba mint kíváncsi szemlélődő csak befordultam a gőztől megcsapott légyként. A másodikat már bizonyos élvezettel ünnepeltem, minden tekintetben rákészült résztvevő. A harmadikat már csinált blazírsággal, szenvelgett otthonossággal, a többieket már mind erősebb kritikával úsztam meg. Míg most elkapott az a kitüntetés, hogy a meghívót én rajzoltam, s egyetlen idegenül a bizottságban is szerepeltem, mintegy hivatalos funkciót, szinte kötelességszerűen kezdtem.²⁸⁹ Nem is álmodtam, hogy, hogy így kifordít majd egész régi valómból. Hát miért is bánt? Miért nem fogom úgy fel, mint másszor és a többiek? Megyek dolgozni, aztán vége. Úgy ám, de minden összefolyt előttem. És érdeklél látom, hogy az idegenek is csaknem kivétel nélkül magukba töppent tekintettel ténferegnek. Míg ezek a latinok itt oly hamar tárgyra tértek. Hát az volna, hogy mi más fából valók vagyunk? Alig hinném. Mert köztük a korhatárt se láttam megvonva. Nem mondhatom, hogy mind ez az ifjúsággal jár, s aztán elmúlik. Hiszen a „bal des quatre arts” hasonló káprázatát a Beaux-arts kiérdemesült öreg professzorai rendezték, nagynevű festők, szobrászok és építészek.²⁹⁰ Pedig ennek is az élőképeit és „történelmi” felvonulásait, ha asszír téglákon leírva találná egy német tudós, nem tudom, hova lenne ijedelmében. Úgy hittem, hogy az életfelfogásuk alapján egészen más, mint a mienk, amit mi nem foglalhatunk el anélkül, hogy romlásunkra ne lenne. Pedig nem azért jöttem ide, hogy itt idegen istenek oltártüzén elégjek, hanem azt kerestem, hogy a hazai felfogásomból továbbjussak. Ez a tovább akkor igen egyszerű és meghatározott cél volt: megtanulni szépen festeni. Olyan egyszerű és látható cél, mint a bakák Zielscheibe.²⁹¹ Most ezt a „továbbat” már nem tudom meghatározni, úgy megdagadt. Az élet minden kérdése ide tódul, s a szépen festés hogy köztük van-e még, nem is látom. Sokkal fontosabban tarto-

²⁸⁹ Nagy Sándortól 1893-ból és 1898-ból is ismerünk meghívót, illetve terveket a Julian-bálra.

²⁹⁰ A négy művészeti ág báljának megrendezése is régi hagyomány volt Párizsban Itt is fantáziadús jelmezek és meztelenség kísérte. Georges Rochegrosse *Le Bal de Quat-z'arts* című lapján megörökítette a különböző festőakadémiák vidám és szabados, polgárpukkasztó báljának egyikét. Látható rajta a jelmezes, például tógát, reneszánsz viseletet, kimonót viselő vidám tömeg, s egy, szinte a levegőben úszó táncoló figura is.

²⁹¹ Céltábla.

gatják az ujjait, és követelőznek. Egy benső erő hajt kifelé mindabból, amiben eddig éltem, de hogy hova, azt nem látom. Azon kezdi, hogy az iskolából kitilt, valósággal kitilt. A palettát kivágja a kezemből, hogy felhorpadt háttal duzzog a sarokban. Az állvány, mint a rúdja-, kerekertört szekér, félrehúzódtott. Típusos meghasonlás volt bíz ez, amely az örvénylő szélsőségekre hajtott. Barátaim, akiknek a tovább még másutt volt, vagy már egyéb volt, aggódva kérdezősködtek. Azt hitték, hogy az ismert művészbetegség, az elégedetlenség valami nem sikerült munka fölött, ami bánt, s eszerint vigasztaltak. Ez a részvét is terhemre lett, s azért írtam valamennyinek, Braunnak, Gaston fiának, Hernádi Kornélnak, hogy ne haragudjanak, ne értsék félre, de az ő életfelfogásuk most zavarja az enyém kialakulását, ne keressenek, hagyjanak magamra. Így azután egyedül maradtam a tenger sok kérdéssel, amelyek éjjel-nappal üldöztek megoldásért.

Most hát megtanultál „szépen festeni”, hát mi ebben a művészet? Mit akarsz evvel a tudással festeni? Zsuzsannát a fürdőben? A tékozló fiút? A tavaszt? Tanulmányfejeket, vagy mit? S ha úgy megfested, mint Decheuenan, hát akkor mi lesz? Ezt akartad? Ez a művészet? Nem, ez csak festés, ez még nem művészet. De hol lehet

azt megfogni? Ezt kell keresni, ez a tovább most. De ki mondja meg? Mert hiszen azt se tudom még, mi az élet. Oh, előbb ezt kell megtudni, akkor megoldódik a többi is. No, hajrá, hát most keressük, mi az élet.²⁹² Aki pedig ezt a kérdést először veti fel, az kívül kerekedik önnönmagán, az olyan, mint aki önmagát a nyakánál megragadja s kitartja az ürbe. Ez a teljes meghasonlás. A gondolatok rettentő hajszája ez, akik aztán a szervezetet is meghajszolják. Micsoda vég nélküli séták voltak azok! De nem lehetett elmenni a kérdések elől, s a felelet mindenütt volt és sehol. Minden ember, minden állat ingerelt az élet kérdéseire, s mind ígerte a feleletet, de melyikhez forduljak elsősorban? A rue copenhague-i kis műterem könyvesboltja lett. Az éjszakai az olvasásé voltak, s a nappalok a kérődzésé. A problémák taposómalmában, közben mindig visszatérve a kiinduláshoz, vakon futottam, de mert vakon, hát azt hittem, egyenesen megyek a célra.

– Hé, hát én csak szombati kompozíció-tématár vagyok, azt hiszed? Olvass, találsz mást is!

Hát olvastam. Elnyelt hónapokra az Ószövetség. Mint festő máskor is jártam ezt a nagy zsidó Hádeszt s mindig eredménnyel: száz képet is nyújtott minden lapja. De most, mint a lerongyolott tékozló fiú, az elveszett apai házat kerestem: a *továbbat*. Egyik lap a másikhoz utasított: majd ott. Ígéretett. Felséges gyönyörűségeket tárt elém: mesét, költeményt, prózát, drámát, époszt, képeket, rajzokat, illusztrációkat, egy egész életre való komoly szórakozást kínált. Mint egy óriási világmúzeum, kitérte rejtett fiókjait. Nyújtott napi-vigaszt, fölemelt, lesújtott, minden érzésen át meghurcolt, de azt a továbbat, amit én kerestem, azt nem leltem meg benne. Hosszú idők után ezt írtam akkor egy papírosra, hogy el ne felejtsem valaha megfesteni. Fuldokló úszik a tarajos tengeren. Az ereje végén van. Úgy hiszi, már elmerül. Akkor megpillant egy gályát. Egyenesen feléje tart. Vitorlái nagy betűkkel ég: Biblia. Jön, törtet előre, azaz törtetne, de bizonyos távolságon túl nem közeleg. Pedig sietne, csakúgy recseg-ropog nagy teste. Sietne, de jaj, új szelek kiforgatják nehézkes nagy vitorláit s csak egy helyt marad. Mózes fejből lángsugarakat vet ki az indulat: „Hát mi ez, nem megy?” s belémarkol a kötelekbe. A körülállók esdekelve mondják: „Szólj te nekünk, ne szóljon nekünk az Isten, hogy meg ne haljunk.” Felel pedig Mózes: „Azért jött az isten, hogy az ő félelme legyen előttetek, hogy ne vétkezzetek.”²⁹³ Reszketnek körülötte. Hajdan erős karjával húzná össze a kilódult vitorlákat, de a szelek újak, erősek, ravaszok és ismeretlenek, kikapják markából az irányítást.

– Ha a Te orcád nem jár előttünk, ne vigy minket e helyből – mondja, és rohan a kormányhoz, talán majd ott segít. De a kormány összetört. A vén kormányos, Ezsaiás átkozódva rugdalja az összetört rudat: „Talpától tetejéig nincsen e testben épség, hanem mindenestől seb, eves kelevény, melyeket sem gyógyítottak, sem kö-

²⁹² Nagy Sándor itthon *Az élet művészete* címen kis könyvecskét is írt, melyben összefoglalta párizsi töprengéseiből fakadt esztétikáját és életelvéit. Nagy Sándor: *Az élet művészetéről*. Szerk. és bev.: Gömöri Jenő, Modern Könyvtár 40, Budapest, 1911.

²⁹³ *Mózes II. könyve*, 20 (19–20).

töztek, olajjal sem lágyítottak.”²⁹⁴ A hullámok egyre mérgesebben morajlanak, de a mentőhajó csak nem jön közelebb a fuldoklóhoz.

(12)

A gálya rettentő súlyán nem tudnak erőt venni a veszett hullámok, csak ide-oda lökdösik, és rajta és benne az emberek zsúfolt tömege egymáson gázol. Fajok, nemzetiségek, zsidók, pogányok, keresztények összekeveredve taszigálják egymást ezen az úszó Ghetton. A hajó közepén kiemelkedik egy alkotmány: „a hálóágy, melyet tsinált magának Salamon király a Libanus fáiból, melynek oszlopait ezüsből tsinálta, ágycsont aranyból, leplét bársonyból”.²⁹⁵ De az új szelek meghajtották ezüstoszlopait, bársonyleplét a fellódult új élethullámok csúnyául összefröcskölték sós vízzel, s aranyágycsont az eltompult, elernyedte erotikának Sárón rózsája, a fekete mátka szomorúan ül. Utálattal néz a habos vízbe, és sokgyűrűs ujjaival sajgó mellét takargatja:

– Mikor én olyan leszek, mint a kőfal és az én emléim, mint a tornyok, akkor őelőtte békességet nyerek.” – Immáron békességben is van, mert az ágy szélén keserű undorral ül az, „aki rettenetes volt, mint a zászlós tábor”, a megundorodott szerelmes, az eszméből kifogyott poéta, az ország nélkül maradt király.

A gályához láncolt Sámson rettentő kezében ropog a nagy evező, de az új vizek alája siklanak; a fekélyes Jób koldus-hangon énekel: „Az én hegedűm sírásra változik, az én ordításaim, mit a vizek, úgy kiomolnak...”²⁹⁶ Nagy legyen ez a kép, gondoltam, nagy, sötét és vigasztalan, és nyüzsögjön azon a gályán összevissza zsidó, keresztény, mohamedán és abesszíniai és orosz, angol és olasz, spanyol meg amerikai mormon, szóval mindazok, akik ennek a körnek a középpontjába futnak, mint sugarak.

Ezek után feltettem a *Bibliát*, az Ószövetséget ismét a polcra és megint csendélet lett, szép bekötésű könyv, festeni való. A „tovább” nem volt benne és nincs is benne nekem, nincs nekem, mondtam.

Az én drága jó piplettem, Mme Piot, a házmesterné, akiről eddig nem is írtam, pedig megérdemli, és szentelek is neki egy fejezetet, minden pénteken elüldözött hazulról.²⁹⁷

Megjelent uralkodása összes jelvényeivel, és rendezett olyan takarítást, amivel helyrehozta egy hétre az én fölületes takarításomat. Ezt a pénteket hát délutánig valahol el kellett töltenem, „Le Louvre est ouvert”²⁹⁸ mondják a franciák a csavargónak, a dologtalannak. Én is ide jártam hosszú ideig. Nagy Biblia az is, de a végén – meg lehet unni. Mentem hát, mint a bádeckeres idegenek, a látnivalók után. Egy ilyen nap bevitt a Notre Dame misztikus boltívei alá. Oda ültem, ahol az a nagy kerek ablak, a jobb hajóban, mint az istenség köpenyének a csatja, rám szórta varázssos színeit. Óraszám néztem e csoda káprázatot, és ittam bűvölő színeit. Ebben a művé-

²⁹⁴ Ésaías próféta könyve I. fejezet, 6.

²⁹⁵ Énekek éneke 3. (9–10).

²⁹⁶ Jób könyve 30. (31).

²⁹⁷ Pipelette – régen: házmesterné.

²⁹⁸ A Louvre nyitva van.

szetszűrte misztikus megvilágításban mindent olyan harmonikusnak éreztem, mint a felharsant orgona hangját. Az ablakok színei, az alattuk csillogó gyertyák, a sötétaranyban mozgó papok, latin beszédük, a mise szertartása, a tömjén köde, illata összevéve úgy megfogott, hogy ettől kezdve templomjáró lettem ismét.

XV. ÚJRA AZ ISKOLÁRÓL

Belmonte-ot hazaszállították a stockholmi rabbi jubileumi arcképezésének a festésére. Így azután egészen egyedül maradtam két és fél millió ember sivatagában. Nem volt kinek elmesélni egy-egy nap küzdelmét, s az elért eredményeket. Egyszerre végtelen sétáim közben, anélkül, hogy rá gondoltam volna, lábaim az iskola felé vittek. Csak a kapuban eszméltem föl.

Ha már itt vagyok, be is megyek, lássuk, mit művelnek. Csodálatos, minden a régiben volt. Mitrossey hatalmas alakja hiányzott szemeimnek, aki – szegény, nagy tehetségű fiú – római díjával olaszországi útjában mizererét kapott, és meghalt.²⁹⁹ A

²⁹⁹ Ileus, miserere – bélsárhányás.

többiek a massier-val az élükön a tőlük telhető szívességgel fogadtak mint anciant. Felhúzódtam egy emeletes szalmaszékre, és néztem a dolgozókat, és míg figyelmesen szemléltem a különböző munkákat, feltűnt, furcsának tűnt fel, amivel azelőtt nem törődtem, hogy közös teremben, egyazon világítás mellett, ugyanazt a modellt Decheneaud clair-obscurben látja, Guinier plein airben, Lapparat Puvis-nek dekoratív holdvilágításában, Beuner barokkos freskószínben, a bécsi fiúk kobalt-árnyékos napsütésben, a kis örökpizskos spanyol rajz nélkül való foltokban, Ward az angol pizskos ködben, Wilhelmson meg úgy, mintha hó vetne reá reflexet.³⁰⁰ Ez azt jelentheti, hogy a meglátás nem külső benyomásokból él, nem a külső fény színezi meg nekünk, hanem egy bizonyos *szerzett* vagy alap-diszpozíció; egy már adott vagy szerzett szemüveg. Mert ha nem így volna, mindnek egyformán kellene festeni.

És csakugyan, íme: Guinier veszedelmesen emlékeztet Bastien Lepage-ra. És Bastien Lepage? Hát nem Millet hajtotta-e túl az analízisben?³⁰¹ És Millet? Nincs tovább! Ő egy új adottság, a született művész, míg amazok a képzett művészek. De csak nem ítélem el egyiket is, vagy másikat, mert hiszen ez egy gyönyörű kéz a kézben.

Aztán, hogy tovább szemléltem, nem lehetett nem látnom, hogy Pages és a vörös zsidó „Schubersky”-Krüger, meg a kis „Poulet” (az egész fiatalokat hívták „csibének”) nem néztek feleannyit se a modellre, mint Decheneaud munkájára; Gaetan Guinier-t szerette volna elérni, míg Sjösztröm Wilhelmsont utánozta.³⁰² Ezekre se haragudtam, nem is néztem le őket, mert szörnyen kínlódtak. Ámbátor afelől biztos voltam, hogy kint a nagy piacon ezek az utóbbiak fognak legelőbb felülkerekedni, de viszont afelől is, hogy csakhamar kidőlnek, mint olyanok, akik az erejüket a futásnál rosszul osztják be.

Gondolataimból a Massier rázott föl:

– Gyere öregem – mondta mély torokhangján –, gyere hozzánk délebedre. Biztosítlak, jól fogod magad érezni, mert Renée, ah, de te nem is tudod, hogy már rég szakítottam Benedettával, avval a vörös boszorkánnyal. Most Renée-vel vagyok, vagy ő van velem, tudom is én – mondta némi zavarral. – De most már „ez” igazán komoly dolog. Hiszen meglátod. El is fogom venni. Gyönyörű gyerek. És milyen kedves – mondta, és rágondolva, úgy megiramodott, alig tudtam követni.

Csakugyan, Favard-nak igaza volt. Renée-t magam is igen szép, egyszerű és eszes leánykának találtam. Renée az ebéd alatt kedves naivsággal adta elő életprogramjukat:

– Tudod, Favard örege soha nem egyezne bele, hogy Philipp elvegyen, azért neki önállóvá kell lennie. Mint festőnek, persze. Addig nem engedek ennek a hétlustának, míg ez nem sikerül. Addig és úgy tartom elé a szépségemet, míg vászon nem

³⁰⁰ A felsorolt neveket l. korábban; Ward valószínűleg Samuel Ward Stanton (1870–1912) amerikai festővel azonosítható, aki főként hajókról készített képeivel vált ismertté.

³⁰¹ Jean-François Millet (1814–1875) a Barbizoni iskola tagja, a paraszti élet megörökítője, realista tájképek festője. Kortársaira és 20. századi festőkre is jelentős hatást gyakorolt.

³⁰² A fentiek közül csak Fr. Anat. Sjöstrom finn festő nevét találtam a listában: 1895-ben tanulta a Julianon.

leszek. Most éppen ehhez ülök neki – mondá felugorva, s egy tanulmányt hozott elő, amely egy fésülködő leánykát ábrázolt. Odatámasztották egy székhez, s hogy meggyőződhessem az *igazságról*:

– Nézd, öregem, milyen gyönyörű ez a Renée! – és sietősen a szokott pózba igyekezett az ablak elé.

– Látod, látod – ismételte.

– Nem kicsiség ám a karjaimat óraszám így föltartani. Millió hangya száll belé. De kitartok, s ha ő vesződik, hát én is. És ha Favard „Salon”-ja sikerül, akkor... – Ennek öröme pajkosan forogtak körül, leverte a kandalló párkányáról „bizonyos idegen könyveket”, amiket Philipp, úgy láttam, legjobb szeretett volna a kandallóba rúgni. De azért nagy undorral felszedte.

Hát, hát, igaz, Renée-t én is igen szépnek találtam hosszúvonalú formáiban, barackos színében is, hanem, jaj, azt a képet, azt a „Salon”-t, annál silányabbnak. Sőt nagyon rossznak. Szegény megisméltése volt az iskolai tanulmányoknak. Emiatt nem kis zavart éreztem, mert ez a körülmény az egész helyzetet még súlyosabbá tette. Pláne, hogy a kritikát meg oly unszolva várták...

Nagyon lehangolódtam, és csak nehezen tudtam még addig is maradni, míg „illik”.

De mikor láttam azt az igazi nőies törekvést, reszkető kapaszkodást ebből ki s oda föl a legitimbe. Ebből a szörnyű hazugság-sárból ki, ki a szegénységbe, akkor megszántam s azt gondoltam, vigye ördög az egész kis művészetét Favard-nak, amely itt sülyed a sárban, csak ők kerülhessenek ki szárazra.

Máskor is szívesen érintkeztem velük, az én gyűlölt kis latinjaimmal, ahogy hívtam őket. Ők is nem egyszer leptek meg kis műtermemben. Öntudatlan, víg gyermekeknek néztem őket, akik csak az ösztöneiket követték, s ennek igazságában föltétlenül hittek. Ha megcsalta őket, nagy bömböléssel fogadták, s öt perc múlva teljesen megfeledkezve mindenről, kacagtak és a földön hemperegtek.

Favard-éktől hazamenet ismét előbukkantak az iskolában felmerült problémák.

– Hát ki mondja meg a fiataloknak, hogy abból a sokféle látásból melyik az igazi, melyiket válasszák? Vagy azt nem is kell mondani, mindenki megtalálja a maga hajlama szerint? Hát a hajlam olyan biztos vezető? Igen, a hajlam odahajlás a titokzatos, nagy törvények felé, a hajlam odahajlás a napsugarai felé: a hajlam napraforgás.³⁰³

Csak hát... ez a hajlamos napraforgás egyiknél a gyökérből fakad, mint Millet, aki a földből óriási száron imbolygó, egész napot elnyelő virágot hajt; míg a másik, Bastien Lepage a napraforgó felé hajolt, s kiszívta ennek a hőjét, s az ő virágjából viszont egész raj vadméh szívta az édességet. Ezeken tűnődve hazaértem, a lépcsőn

³⁰³ A „napraforgásról” írt sorokban feltételezhetően a teozófián keresztül megismert ezoterikus szimbolizmus hatása érződik, melynek lényege az okkult hasonlóságok feltárása, az égitestek és az élőlények – a növényektől, állatoktól kezdve az ásványokig és az emberig – egységben látása.

felmenet eszembe jutott a mi nagy Székely Bertalanunk levele, amit Rómába küldött, még egész fiatal legénykoromban.³⁰⁴

Előkerestem újra, és olvastam vékony, szaggatott írását.

„Felteszem, hogy jó gyermek – írta –, és hogy az anyai véghetetlen szeretetet meghálálni igyekszik azáltal, hogy magából embert csinál, – csak ez a kívánsága szüleinek, – tehát hogy szorgalmas és tiszta, ez magától érthető. Ez az első feltétel, ennek meg kell felelni.” De vajon megfelelt-e? És a felelet az arcomra sült, mert mennyi ideig kóvályogtam, mennyi ideig nem gondoltam másra, csak a magam kis rongy repkedésére szerte e világban.

„De a mi pályánkon – írja tovább – szorgalom, sőt ügyesség nem elég nagy konfúziókban vajúdik a modern művészet, amíg egy divatot egy fiatalember megtanult volna, már az kiment a divatból. Tehát semminemű irány követését nem ajánlhatnám, sőt még a nagymesterek stúdiума üres frázisait is kikerülöm, mert a »hogyan« itt a földolog, hanem csak olyan tanácsokra szorítkozom, amelyek minden eshetőségekre leginkább beválnak. Először a szokások:

Mindennap egy bizonyos időt a munkára fordítani, nem ámolyogni, bízlakodni, mi semmiképp előre nem vezet. Ez a munka legyen egész erőmegfeszítéssel, precízióval véghez víve, nem ímmel-ámmal. Szokja meg a tisztaságot, paletta, ecsetek, rajzlap mindig csinos állapotban tartassanak. Sok ember a tisztaság hiányában pusztult el. Szokja meg a tervszerűséget. A jövő nap tervét meg kell előre csinálni és pontosan megtartani. Később ez kiterjed hónapokra, évekre. Írja fel a tapasztalatait, így kénytelen lesz meggondolni, hogy hol ejtett hibát, mit tart elkerülendőnek, mit követendőnek. Ez egyszersmind azt teszi, hogy tartson néha-néha ünnepet, amely napon csak az eddigi tevékenység megbíráásával, a jövőre helyes terv készítésével foglalkozzék.

Szokja meg mindennap eleven állat, ember, felhő, szóval mozgó tárgy felvázolását, hacsak egy negyedórán át, vagy séta közben. Így éles megfigyelővé válhatni, anélkül, hogy észrevennők. Legyen tehát mindig egy kis papír és rajzón a zsebben.”

Eddig olvastam, és ijedten néztem körül a világos kis műtermemben. Műterem volt ez még? Hol görbedt szegény paletta! Hol lapultak a vásznak a falhoz! A kis íróasztal tele könyvekkel, Tolsztoj-fordításokkal, feljegyzésekkel. A képek helyett agyam is tele volt száraz absztrakciókkal, tehát képzetlenségekkel, képtelenségekkel.

Odabúsultam az íróasztal elé, s tollat fogva firkálni kezdtem, azon töprengve: most merre? Zsákutcába jutottam, vagy nincs megszakítás az életben, s ez is folytonossága életemnek, amit most élek? A kezem meg járt s húztam a sok vonalat, és néztek oda, egész érdekes vonalak, csupa motívum és különös virágok és szörnyetegek keltek a toll végén, nem is tudom, honnét. **(32. képek)** Úgy törtek elő a mélyből vonalak és formák, teljesen váratlanul, hogy magam is meglepődtem. Ettől fogva szokásommá lett írás közben éppen annyit firkálni is. Aztán egy nap, hogy ne

³⁰⁴ Székely Bertalan levelének dátuma: 1891. január 14. A levél teljes terjedelmében olvasható: *Székely Bertalan válogatott írásai*, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1962, 154–15.

csak papíron legyen, lemostam nyers bútoraimat, és kidekoráltam őket. Ez volt az első alkalmazott művészetem, amiben nagy örömöm volt. Még nagyon „képes” volt az egész, még nagyon nyers, de olyan magától buggyant, mint a forrás. Ezt a rossz szót, hogy „iparművészet”, még akkor nem találták ki, s a művészet és ipar, e két össze nem illő fogalom akkor még nem kompromittálták egymást. És hol volt mindkettőtől a ravasz kereskedelem! Avagy már ott cepedlizett, hogy közbefurakodhassék?

XVI. TOM

Leveleket hozott fel Mme Piot, a jó házmesterné. Egyikben Tom von Dreger arról értesít Bécsből (egy évet közben otthon töltött), hogy holnap jönnek s a St. Lazar-hotelben fognak megszállni. Nagyon megörültem e hírnek. Nemcsak Dreger miatt, hanem azért is, mert lesznek ismét gyermekek, akikkel játszani lehet. Martha, Mimi mekkorát nőhettek! És másnap az órát nézve számoltam: no, most már megjöttek, most mosakodnak, most már indulhatok... Gyors léptek, és beront Dreger. Éles, kutatószemű, valóságos szondírozó pillantása volt akkor is ennek a fiatal apának. Mint egy sárga színű telivér ló, olyan megjelenésű volt. Az összes érzékei mindig a legmagasabb fokra kifeszítve úgy vizsgáldtak, mint valami titkosrendőrnek. Ide nézett, oda hallgatott, emide szagolt, amott megtapintott valamit. Természetesen azonnal meglátta a változást, ami a műtermen és gazdáján végbement. A régi bohém rendetlenség helyett nagy tisztaság, rend a műteremben. Tanulmányok helyett csupa írás, könyv. A gazdában meg a régi magyar, elegáns legényke helyett egy hosszú hajú, komoly, megkopott, de gondosan lekefélt, megriadt szemű, de azért piros emberkét talált.

A kölcsönös családi hírek kicserélése után azonnal „tárgyra” tértünk, mint a szenvedélyes kártyások. Dreger nem elvonult gondolkodás közben fejlesztette bensőjét, arra ő nyugtalan volt. Ami másnak az olvasás, olyan volt neki a sok beszéd. Mint egy artézi forrásból, úgy bugyogott belőle a sok beszéd és a kérdések véghetetlen egymásutánja, de amikre feleletet sohasem várt, mert azt ő már maga megkonstruálta.

De most az egyszer rossz németiségű feleleteim váratlanok és szokatlanok voltak, úgy hogy Tom orrlukai tágulva szimatot kaptak, felfigyelt és hallgatott. Én megörültem, hogy hosszú idő után van valaki, akinek új világnézet felé való törtétesemet elmondhatom. Elfelejtettünk világot gyűjtani, megfeledkeztünk az időről. Mire föleszméltünk, éjfélre járt.

– Herr Gott! s én, aki azért jöttem, hogy ebédre hívjalak, s a gyermekek úgy vártak. Most rohanok haza, majd holnap...

Holnap az első, akit a reggel hozott, Dreger volt.

Az este azt fejtegettem Tomnak, hogy az egész élet annak az öntudatára épül fel, hogy megértsük, mit felelt Jézus a scribeknek:³⁰⁵

– Nem Christios vagyok én, hanem több mint Christos: az vagyok én, akit ti Istennek hívtok. Én és az Atya egy vagyunk.³⁰⁶ – Már most ehhez érlelte a lefolyt kétezer esztendő, hogy „nemcsak én, hanem minden ember”.

Úgy vágódott ez Tomhoz, hogy beleszédült. Az ő mindent megérező ösztönével, mert logikus gondolkodás nem volt az agyában, felfogta, mint a nők, s ezen mód felett felizgult. Az ő könyvei az emberek voltak, azokat olvasta, mindegy, kit. Ház-mester, hordár, amíg a csomagját vitte, a bérkocsis, amíg kifizette, mind megismerte az ő családi életének legkisebb részletét is, viszonyt ő is kiváltotta belőlük legtitkosabb gondolataikat is. Ezer ilyen valóság-regényt olvasott s ezekből konstruálta össze az embert. De az az ember az egymásra kopirált fotográfiák összessége volt. Nem a belülről kifelé fejlesztett, hanem a kívülről befelé hordott benyomások súlyos összessége, egy zavart, homályos kép.

És most hirtelen kiugrik eléje az „új ember”. Megindult ezzel a disputák végtelen sora, amely napról napra mindig élesebb lett, s míg teóriában fejtegettem a szelidséget, nyers németül még nyersebb gorombaságokat vágtam Tom fejéhez. Amit ma szépen felépítettem egy egész napi böstörködéssel, és szépen megnyugodtam, este jött Tom, mint egy igazi Tamás, mindenbe beledugta ujját, rapszodikus kérdéseivel mindent újra összezavart. Egész éjjel azon múlt el megint, hogy újra felépítsem az egész „egyedüli igazságot a földön”. Addig írtam, olvastam, fordítottam, míg elaludtam a székben. Ez aztán princípiummá lett, nem aludni az ágyban, mert az az ördög párnája s egy egész télen át kitarítottam mellette. Reggel, amint pitymallott, siettem ebből a nyaktörő pihenésből felszabadulni. Így szoktam meg a kora-kora fölkelést. Megmosakodtam, újraöltöztem, s aztán el a Bois-ba!³⁰⁷

XVII. VERNISSAGE³⁰⁸

Gyönyörű, tiszta, enyhe tavaszi nap volt. Siettem ki, szokott hosszú sétáimra. Mikor a külső boulevard-ra kiértem, szinte összeütődtem az iskola egész csapatával. A fiúk egy bérelt, óriási kétkerekű kocsit húztak, toltak, aki hogyan hozzáférhetett. A tetején persze egy pár leányka visítózott a kurjongató fiúkkal.

– Hát persze, jutott eszembe, ma van május 1-je, a Salon vernissage napja. Hogy eljárt az idő! Tavaly ilyenkor én is toltam az ifjúság kordéját, a művészet e szimbolikus, nehéz szekerét. Miért tolnám most? Pedig ez a lármás felvonulás régi szokás

³⁰⁵ Scribe – írástudó.

³⁰⁶ „S én és az Atya egy vagyunk.” János evangéliuma, 10. fejezet, 30.

³⁰⁷ Feltételezhetően a Bois de Boulogne parkba ment sétálni.

³⁰⁸ Kiállításmegnyitó.

volt, s célja, hogy a kultúrafogyasztók valahogy el ne felejték a különbséget a kultúratermelők között és viszont. Az összehasonlítás túlzottan kiélezett volt, de így lehetett csak érvényre juttatni. A vernissage napja kettős ünnep Párisban. Egyrészt a Salon megnyitása, másrészt a tavaszi toalettek bemutatása.

Itt váratlanul véget ér a szöveg, s a művész hagyatékából eddig nem került elő sem a befejezetlen történetre utaló magyarázat, sem a visszaemlékezés folytatása.

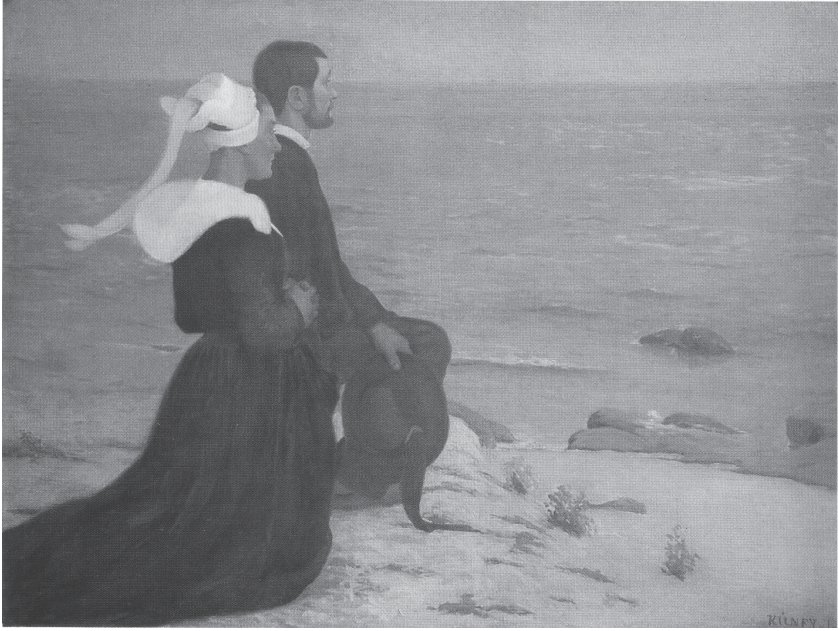

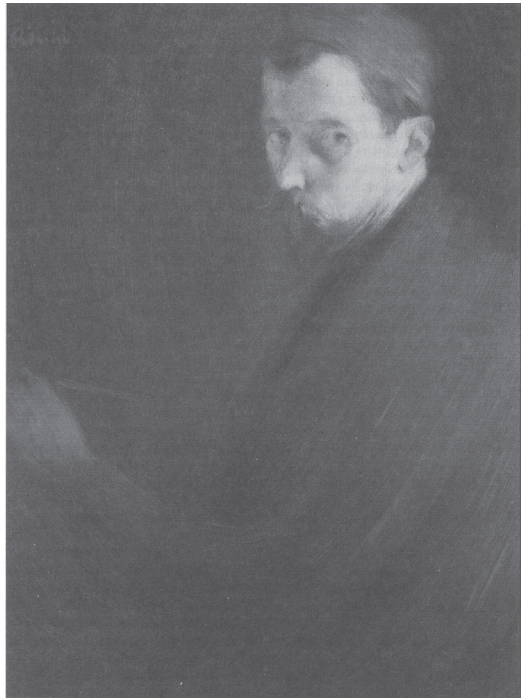
Je certifie que Monsieur Magy Alexander
est entré le 24 octobre 1892 dans l'atelier
que je dirige, pour y faire ses études et
qu'il y a travaillé régulièrement jusqu'à ce
jour.
Monsieur Magy, est un de mes plus intéressants
élèves, par ses aptitudes artistiques et son
assiduité, mérite d'être encouragé, et j'ai
la conviction, qu'il justifierait le sacrifice
qui pourrait être fait pour lui.

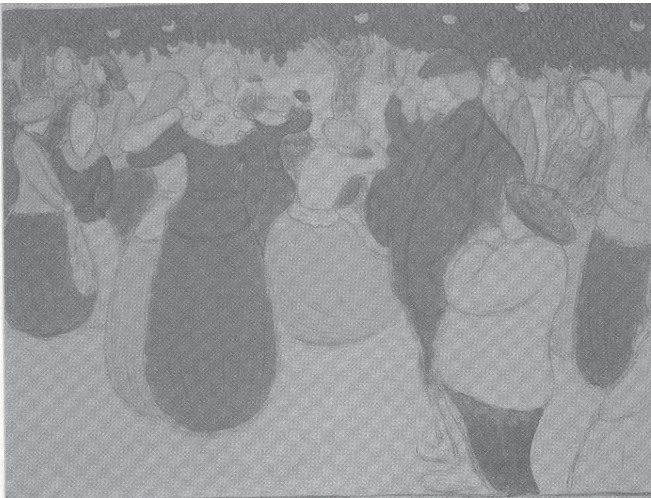
Paris 7 janvier 1893

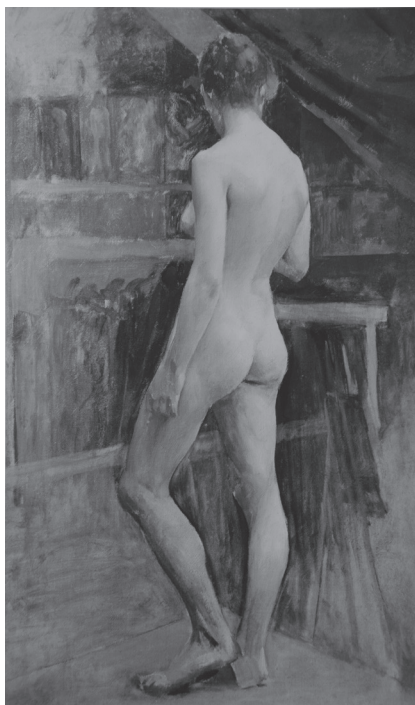
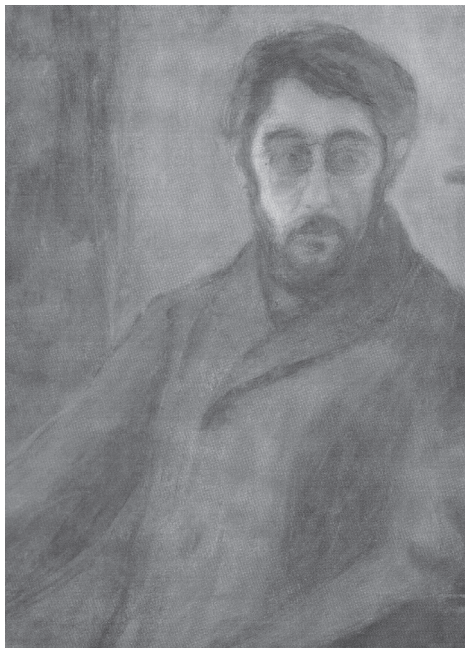
Jules Lafont

maître d'atelier

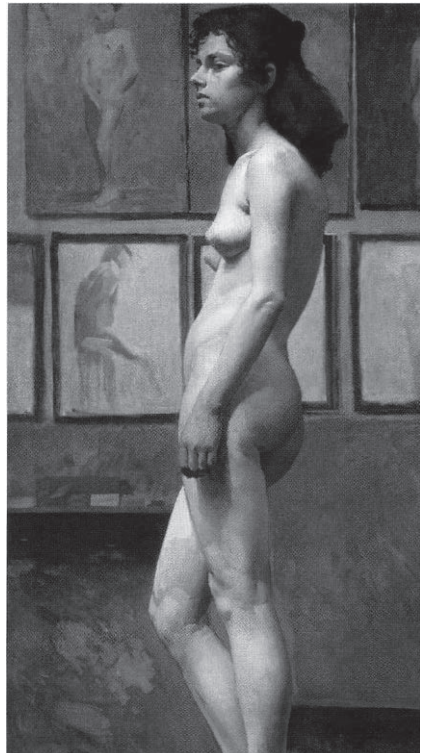

IV. Képjegyzék

Festmények és grafikák:

1. Léo Belmonte: Női akt-tanulmány, 1894
olaj, vászon, 45 x 37,5 cm, j.j.l. Leo Belmonte, no 97
Droz gyűjtemény, Franciaország
2. Ferenczy Károly: Kallós Ede szobrász portréja, 1889
olaj, vászon, 61 x 50,5 cm, j.j.f.: Ferenczy Páris 1889
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, Festészeti o. ltsz.: 6628
3. Ferenczy Károly: A jövődő, 1898
olaj, vászon, 58,5 x 67 cm, j.j.l.: FERENCZY KÁROLY NB
Ferenczy Múzeum, Szentendre, ltsz.:74.192-F
4. Ferenczy Károly: Ábrahám áldozata, 1901
olaj, vászon kartonra ragasztva, 80 x 60 cm, j. n.
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, Festészeti o. ltsz.: 63.75 T
5. Hegedűs László: Akt, 1896
akvarell, karton, 355 x 250 mm, j.j.l.: monogram, PARIS 1896
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, Grafikai o. ltsz.: 1912-441
6. Hegedűs László: Ülő akt, 1896
kréta, papír, 615 x 475 mm, j.j.l.: Hegedűs László, Paris, 1896
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, Grafikai o. ltsz.: 1912-441
7. Kotász Károly: Akt-stúdium, 1894
szén, papír, 625 x 305 mm, j.j.l.: Kotász K (tollal aláírva)
1903-ban volt Pátrizsban
magántulajdon (Bálint)
8. Kotász Károly: Akt-stúdium, 1894
szén, papír, 625 x 340 mm, j.b.l.: Kotasz Pari ...
magántulajdon (Bálint)

9. Kunffy Lajos: Bretagne-i tengerparton (Mendlik Oszkár és neje), 1898
olaj, vászon, 126,5 x 173 cm, j.j.l.: Kunffy L.
Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum, ltsz.: 55.507
10. Kunffy Lajos: Feleségem, 1901 körül
pasztell, papír, 390 x 490 mm,
Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum, ltsz.:64.255
11. Kunffy Lajos: Feleségem pálmaházban, 1902
olaj, vászon, 74 x 61 cm, j.j.l.: Kunffy
Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum, ltsz.:64218
12. Kunffy Lajos: Madame Michel Clémanceau, 1910-12 körül
pasztell, papír, 640 x 530 mm, j.j.f.: Kunffy L. 1910
Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum, ltsz.: 64.133
13. Ligeti Miklós: Női mellkép, 1894
szén, papír, 615 x 449 mm, j.j.l.: Ligeti Paris 894
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, Grafikai Osztály, ltsz.: 1913-398

Nagy Sándor legtöbb munkájáról elkészültek a fotók:

14. Nagy Sándor: Párisi visszaemlékezések, 1921-22: Címlapterv: Paris,
tus, toll, papír, 200 x 270 mm,
Gödöllő, Nagy Sándor-ház
15. Nagy Sándor: Père Levêque Párisi emlékezések: 85. old
16. Nagy Sándor: Modellrajzolás a Julian Akadémián
tus, toll, papír, 157 x 210 mm, a hátlapon írás (sérült)
Gödöllő, Nagy Sándor-ház
17. Nagy Sándor: Vázlatlap Beans portréjával (hátlapon is rajzok)
tus, toll, papír, 310x200 mm
Gödöllő, Nagy Sándor-ház
18. Nagy Sándor: Mistral a Julianban
tus, toll, papír, 255 x 135 mm, j. j. l.: monogram
Paris, aláírva ceruzával: Mistral a Julianban, Gödöllő, Nagy Sándor-ház
19. Nagy Sándor: Párisi visszaemlékezések,
1921-22: Nagy Sándor: A Julian Akadémián, 1920 körül
tus, toll, karton, 270/210/x235/210 mm, j.j.l. monogram

- Gödöllő, Nagy Sándor-ház
20. Nagy Sándor: Verlaine-illusztráció
akvarell, tus, papír, 240 x 195 mm, j.j.l. monogram
Felirat: „Pleurant sans cesse -/Oh, qu'as fait toi qui voila/De ta jeunesse? Verlaine”
Gödöllői Városi Múzeum, ltsz.: 90.39.
21. Nagy Sándor: Párisi visszaemlékezések, 1921-22: Nagy Sándor: Indulás, tus, toll,
karton, 290/210x250/210 mm, j.kp.l. monogram, Gödöllő, Nagy Sándor-ház
22. Jules Lefebvre levele, Paris, 7 janvier 1893, Gödöllő, Nagy Sándor-ház
23. Nagy Sándor: Párisi visszaemlékezések, 1921-22: Nagy Sándor: Julian bál (ördögös), tus, toll, karton, 300/210x230/210 mm, j.b.l. monogram, Gödöllő, Nagy Sándor-ház
24. Nagy Sándor: Párisi visszaemlékezések, 1921-22: Soupé
tus, toll, karton, 230/210x225/210 mm
Gödöllő, Nagy Sándor-ház
25. Nagy Sándor: A Julian Akadémia növendékeinek hetedik bálja, 1893
akvarell, papír, tus, toll, 325 x 410 mm
felirat: SEPTIEME BAL MASQUÉ DES des élèves de L'Académie Julian, 1893
Gödöllői Városi Múzeum, ltsz.: 86.289
26. Nagy Sándor: Meghívó a tizenkettedik Julian bálra, 1898
tus, toll, karton, 310 x 232/252 x 190 mm, j.kp.: A. Nagy
felirat: 12eme BAL MASQUÉETTRAVESTI (sic!) DES ATELIERS RODOLPHE J.
Gödöllő, Nagy Sándor-ház
27. Nagy Sándor: Báli meghívó
tus, toll, papír, 240 x 295 mm
ceruzával felirat: j.f.: Académie Julian, Báli meghívó 4-szer, j. f.: a festőpalettán:
A.J., kp.: A. Nagy,
Gödöllői Városi Múzeum, ltsz.. 86.118
28. Nagy Sándor: Párisi visszaemlékezések, 1921-22: Nagy Sándor: Vázlat a Meghasonlás című laphoz, ceruza, papír, tus, toll, karton, 320 x 356 mm, ceruzával aláírva:
Meghasonulás (Páris 19 ...) Gödöllő, Nagy Sándor-ház
29. Nagy Sándor: Párisi visszaemlékezések, 1921-22: Meghasonlás, tus, toll, karton,
260/210x245/210 mm, j.b.l.: monogram, Gödöllő, Nagy Sándor-ház

30. Nagy Sándor: Párisi visszaemlékezések, 1921-22: Az élet könyve
tus, toll, karton, 264/210x236/210 mm, j.j.l. monogram
Gödöllő, Nagy Sándor-ház
31. Nagy Sándor: La Pipelette de Paris
ceruza, papír, 360 x 230 mm, aláírva: La Pipelette de Paris
Gödöllői Városi Múzeum, ltsz.: 86.352
32. Nagy Sándor: Vázlatlapok I-II.
33. Nagy Sándor: Párisi visszaemlékezések 1921-22: A 19. század végén Párizsban
tus, toll, karton, 270/210x250/210 mm, j.j.l. monogram
Gödöllő, Nagy Sándor-ház
34. Nagy Sándor: A műterem, Párisi emlékezések: 84. old.
35. Három portré, köztük Buffet arca, xerox: Párisi emlékezések: 111.
36. Párisi emlékezések: Portré, tollrajz a 64. oldalon
37. Nagy Sándor: La „Vache”, 1895
tus, toll, papír, 142 x 204 mm, aláírva: L „Vache”, piros ceruzával: Paris 1895
Gödöllő, Nagy Sándor-ház
38. Poll Hugó: Bretagne-ban, 1891
olaj, vászon, 91 x 101 cm, j.j.l.: Poll Hugó Páris, 1891
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, Festészeti o. ltsz.: 1588
39. Pierre Puvis de Chavannes: Magdolna, 1897
olaj, vászon, 116,5 x 89,5 cm, j.j.l.: Puvis de Chavannes 1897
Budapest, Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 389B
40. Nagy Sándor: Plakátterv In: Art et Décoration, 3. 1989. 95
(Iparművészeti Múzeum könyvtára)
41. Réti István: Jules-Bastien Lepage
ceruza, papír, 279x 220 mm, j.j.l.: Réti, aláírva: Jules Bastien-Lepage (1848-1884)
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria
Grafikai osztály, ltsz.: F: 58.266
42. Réti István: Történeti jelenet, 1893, ceruza, papír, aláírva: Julian komp.
Vázlatkönyv, 1892-1901, 1892-1901, ceruza, 154 x 120 mm
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria
Grafikai osztály, ltsz.: 1951-4453, 5. old.: recto és verso,

43. Réti István: Kosztümös modell I. 1893
ceruza, papír, 154 x 120 mm, aláírva: j. l.: Paris
Vázlatkönyv, 1892-1901, 1892-1901, 6. old. verso,
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria
Grafikai osztály, ltsz.: 1951-4453
44. Réti István: Kosztümös modell II. 1893
ceruza, papír, 154 x 120 mm, jobb oldalon felirat: Kosztümös modell.
Vázlatkönyv, 1892-1901, 1892-1901, 20. old. recto.
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria
Grafikai osztály, ltsz.: 1951-4453
45. Réti István: Vázlatok a Bohémekhez, 1893
Vázlatkönyv, 1893 júl. ceruza, 130 x 236 mm
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria
Grafikai osztály, ltsz.: 1951-4458, 1, 6, 8, 13, 25 verso.
46. Réti István: Bohémek karácsonyestje idegenben II. 1893
olaj, vászon, 50 x 40 cm, j.b.l.: R.
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria
Festészeti osztály, ltsz.: 56.235 T.
47. Réti István: Vázlat a Bohémek karácsonyestje idegenben című festményéhez, 1893
szén, papír, 277 x 336 mm, j.j.l.: R.I. Nb.
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria
Grafikai osztály, ltsz.: 1955-5546
48. Réti István vázlatfüzet: Vázlatok a Gyötrődés című festményéhez, I-II. 1894
Vázlatkönyv, ceruza, 225 x 31 mm,
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria
Grafikai osztály, ltsz.: 1951-4457, 19, 26. old
49. Rippl-Rónai József: Teodor Botkin, 1892 körül
olaj, lemezpapírra kasírozott vászon, 39 x 33 cm
Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár, ltsz.: 77.4.1.
50. Rippl-Rónai József: Munkácsy Mihály arcképe, 1890-es évek eleje
tus, nádtoll, papír, 325 x 250 mm, j.j.l.: Rónai
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria
Grafikai osztály, ltsz.: 1954-5232
51. Rippl-Rónai József: James Pitcairn Knowles arcképe, 1892
olaj, vászon, 64,5 x 64 cm, j.j.l.: monogram
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 57.122 T

52. Rippl-Rónai József: Bretagne-i népünnep, 1896
színes litográfia, 385 x 530 mm, j.j.l.: monogram
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria
Grafikai osztály, ltsz.: 1900-284/c
53. Rippl-Rónai József: Pierre Bonnard portréja, 1897
olaj, karton, 61 x 49 cm
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria
Festészeti osztály, ltsz.:
54. Rippl-Rónai József: Moulin Rouge, 1897
szén, akvarell, papírlemezre ragasztott papír, 430 x 475 mm, j.b.l.: Rónai Paris 897
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria
Grafikai osztály, ltsz.: F 58.375
55. Thorma János: Thorma János: Szenvedők, 1892
olaj, vászon, 250 x 300 cm, j.j.l.: THORMA
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria
Festészeti osztály, ltsz.: 1548
56. Thorma János: Akt, 1893
olaj, vászon, 83 x 51 cm, j.b.l.: THORMA
Művészeti Múzeum, Nagybánya, (Museul de Artă Baia Mare 12), ltsz.: 12
57. Thorma János: Hölgy fátyolos kalapban, 1891
olaj, karton, 65 x 45 cm, j.j.: THORMA PARIS
magántulajdon
58. Thorma János: Szenvedők, 1892
olaj, vászon, 250 x 300 cm, j.j.f.: THORMA
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 1548
59. Henri de Toulouse Lautrec: La Vache enragée plakátja, 1896
litográfia, 775 x 594 mm, j. és datálva: HTL monogram/96 jobbra fent a kövön,
dedikálva: à l'ami Simonet
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 1915-174
60. Tull Ödön: Bretagne-iak, 1895 (?)
gouache, papír, 113 x 179 mm, j.j.l.: Tull
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria
Grafikai osztály ltsz.: 1912-447.

61. Vaszary János: Akt-tanulmány, 1894
 olaj, vászon, 81 x 45 cm, j.b.l.: J. Vaszary, Paris. 94. 89-94
 Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 51.733
62. Vaszary János: Női akt profilban, 1894
 olaj, vászon, 81 x 45 cm, j.b.l.: Jean Vaszary Paris 94.
 Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 58.260 T
63. Vaszary János: Párizsi modell, 1894
 magántulajdon
 l. Vaszary nagy katalógus, 157. Kieselbach
64. Vaszary János: Fekete kalapos nő, 1894
 olaj, lemezpapír, 34,8 x 27 cm, j.b.l.: Vaszary Paris 894
 Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: FK 8084.

Fotók:

65. Thorma János Párizsban, a Julian Akadémián, 1895 körül
 Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, Adattár, ltsz.: 21805/14
66. Ferenczy Károly profilképe, 1887 körül
 Budapest, Ferenczy Család Művészeti Alapítvány
 (nagy kat. 325.)
67. Rippl-Rónai József és Pitcairn Knowles, 1896
 Lazarine Baudrion fotója (?)
 Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum
68. Gaston Braun (?): Nagy Sándor párizsi műtermében
 fotó
 Gödöllői Városi Múzeum
69. J-P Laurens és Benjamin Constant tanítványaival, Julian Akadémia, Kunffy is
 köztük, R: Horváth J: Kunffy, Kaposvár 1993, 7. old.
70. Kunffy Lajos: Fotója a a Visszaemlékezések 36. old.-ról
71. uitt Csoportkép a Julian Akadémia Laurens és Constant osztályáról, 1894
72. Gaston Braun (?): Nagy Sándor párizsi műtermében, 1898 körül
 Nagy Sándor fénykép-album, Gödöllői Városi Múzeum

73. Nagy Sándor és Léo Belmonte Párizsban, 1890-es évek
Nagy Sándor fénykép-album, Gödöllői Városi Múzeum
GVM 2783
74. Nagy Sándor és Tom von Dreger
Nagy Sándor fénykép-album, Gödöllői Városi Múzeum
75. Leo Belmonte és Tom von Dreger arcképe
24 x 18 cm
Gödöllői Városi Múzeum
76. A rue du Dragon 31. műterme
Damien Bartoli and Frederick C. Ross: William Bouguereau című
monográfiájában I. kötet, (169-es kép) 484. old.
Szépművészeti Múzeum könyvtára, raktári sz.: F359/1

Könyv:

77. „Küzdelmek”. Írta és illusztrálta: Szikszay Ferenc. Athenaeum, Budapest, 1905.
Országos Széchényi Könyvtár, ltsz.: 193969

Festmények és szobrok a Szépművészeti múzeumból:

78. Jules Adler: Öreg tengerész, 1900, olaj, vászon, 91,8 x 73 cm, Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 22.B
79. Jules Bastien-Lepage: Halottak napja, 1878, 46 x 55 cm, olaj, vászon, 46 x 55 cm, j. b. l.: J. Bastien-Lepage, Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 408.B
80. Jules Lefebvre: Ondine, olaj, vászon, 151 x 92, 5 cm, Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 71.B
81. Auguste Rodin: Jean-Paul Laurens, 1882 (öntés:1901), bronz, m: 57,5 cm, sz: 39 cm, mé: 32 cm, jelzett: A. Rodin, Budapest, Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 1985.U
82. Henri de Toulouse Lautrec: Footit és Chocolat (NIB, a Revue blanche melléklete) 1895, litográfia (feketében) 379 x 281 mm, jelezve j. l. a kövön HTL monogram. Számozva: b. l. 5 kék krétával, Budapest, Szépművészeti Múzeum. ltsz.: 1913-1441

GYŰJTEMÉNYEK SZERINT:

Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria:

Jules Adler: Öreg tengerész, 1900, olaj, vászon, 91,8 x 73 cm, Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, *Festészeti o. ltsz.: 22.B*

Pierre Puvis de Chavannes: Magdolna, 1897, olaj, vászon, 116,5 x 89,5 cm, j.j.l.: Puvis de Chavannes 1897, Budapest, Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, *Festészeti o. ltsz.: 389B*

Jules Bastien-Lepage: Halottak napja, 1878, 46 x 55 cm, olaj, vászon, 46 x 55 cm, j. b. l.: J. Bastien-Lepage, Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, *Festészeti o. ltsz.: 408.B*

Ferenczy Károly: Kallós Ede szobrász portréja, 1889
olaj, vászon, 61 x 50,5 cm, j.j.f.: Ferenczy Páris 1889
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, *Festészeti o. ltsz.: 6628*

Ferenczy Károly: Ábrahám áldozata, 1901
olaj, vászon kartonra ragasztva, 80 x 60 cm, j. n.
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, *Festészeti o. ltsz.: 63.75 T*

Hegedűs László: Akt, 1896
akvarell, karton, 355 x 250 mm, j.j.l.: monogram, PARIS 1896
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, *Grafikai o. ltsz.: 1912-441*

Hegedűs László: Ülő akt, 1896
kréta, papír, 615 x 475 mm, j.j.l.: Hegedűs László, Paris, 1896
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, *Grafikai o. ltsz.: 1912-441*

Jules Lefebvre: Ondine, olaj, vászon, 151 x 92, 5 cm, Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, *Festészeti o. ltsz.: 71.B*

Ligeti Miklós: Női mellkép, 1894
szén, papír, 615 x 449 mm, j.j.l.: Ligeti Paris 894
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, *Grafikai Osztály, ltsz.: 1913-398*

Réti István: Bohémek karácsonyestje idegenben II. 1893
olaj, vászon, 50 x 40 cm, j.b.l.: R.
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, *Festészeti osztály, ltsz.: 56.235 T.*

Réti István: Jules-Bastien Lepage, ceruza, papír, 279x 220 mm, j.j.l.: Réti, aláírva: Jules Bastien-Lepage (1848-1884) Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, Grafikai osztály, ltsz.: F: 58.266

Réti István: Történeti jelenet, 1893, ceruza, papír, aláírva: Julian komp.
Vázlatkönyv, 1892-1901, 1892-1901, ceruza, 154 x 120 mm
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, Grafikai osztály, ltsz.: 1951-4453, 5. old.: recto és verso,

Réti István: Kosztümös modell I. 1893
ceruza, papír, 154 x 120 mm, aláírva: j. l.: Paris
Vázlatkönyv, 1892-1901, 1892-1901, 6. old. verso,
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, Grafikai osztály, ltsz.: 1951-4453

Réti István: Kosztümös modell II. 1893
ceruza, papír, 154 x 120 mm, jobb oldalon felirat: Kosztümös modell.
Vázlatkönyv, 1892-1901, 1892-1901, 20. old. recto.
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, Grafikai osztály, ltsz.: 1951-4453

Réti István: Vázlatok a Bohémekhez, 1893
Vázlatkönyv, 1893 júl. ceruza, 130 x 236 mm
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, Grafikai osztály, ltsz.: 1951-4458, 1, 6, 8, 13, 25 verso.

Réti István: Vázlat a Bohémek karácsonyestje idegenben című festményéhez, 1893
szén, papír, 277 x 336 mm, j.j.l.: R.I. Nb.
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, Grafikai osztály, ltsz.: 1955-5546

Réti István vázlatfüzet: Vázlatok a Gyötrődés című festményéhez, I-II. 1894
Vázlatkönyv, ceruza, 225 x 31 mm,
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, Grafikai osztály, ltsz.: 1951-4457, 19, 26. old

Auguste Rodin: Jean-Paul Laurens, 1882 (öntés:1901), bronz, m: 57,5 cm, sz: 39 cm, mé: 32 cm, jelzett: A. Rodin, Budapest, Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 1985.U

Rippl-Rónai József: Munkácsy Mihály arcképe, 1890-es évek eleje
tus, nádtoll, papír, 325 x 250 mm, j.j.l.: Rónai
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, Grafikai osztály, ltsz.: 1954-5232

- Rippl-Rónai József: James Pitcairn Knowles arcképe, 1892
olaj, vászon, 64,5 x 64 cm, j.j.l.: monogram
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, *Festészeti o. ltsz.:* 57.122 T
- Rippl-Rónai József: Bretagne-i népünnep, 1896
színes litográfia, 385 x 530 mm, j.j.l.: monogram
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, Grafikai osztály, ltsz.:
1900-284/c
- Rippl-Rónai József: Pierre Bonnard portréja, 1897
olaj, karton, 61 x 49 cm
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, *Festészeti osztály*, ltsz.:
- Rippl-Rónai József: Moulin Rouge, 1897
szén, akvarell, papírlemezre ragasztott papír, 430 x 475 mm, j.b.l.: Rónai Paris 897
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, Grafikai osztály, ltsz.: F
58.375
- Thorma János: Bilcz Irén képmása, 1892
olaj, vászon, 111 x 96,5 cm, j.b.f.: THORMA
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, *Festészeti osztály* ltsz.:
78.149 T
- Thorma János: Szenvedők, 1892
olaj, vászon, 250 x 300 cm, j.j.f.: THORMA
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, *Festészeti osztály* ltsz.: 1548
- Henri de Toulouse Lautrec: La Vache enragée plakátja, 1896, litográfia, 775 x 594
mm, j. és datálva: HTL monogram/96 jobbra fent a kövön, dedikálva: à l'ami Simo-
net, Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 1915-174
- Henri de Toulouse Lautrec: Footit és Chocolat (NIB, a Revue blanche melléklete)
1895, litográfia (feketében) 379 x 281 mm, jelezve j. l. a kövön HTL monogram. Szá-
mozva: b. l. 5 kék krétával, Budapest, Szépművészeti Múzeum. ltsz.: 1913-1441
- Tull Ödön: Bretagne-iak, 1895 (?)
gouache, papír, 113 x 179 mm, j.j.l.: Tull
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, Grafikai osztály ltsz.: 1912-
447.
- Vaszary János: Akt-tanulmány, 1894
olaj, vászon, 81 x 45 cm, j.b.l.: J. Vaszary, Paris. 94. 89-94
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 51.733

Vaszary János: Női akt profilban, 1894
olaj, vászon, 81 x 45 cm, j.b.l.: Jean Vaszary Paris 94.
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 58.260 T

Vaszary János: Fekete kalapos nő, 1894
olaj, lemezpapír, 34,8 x 27 cm, j.b.l.: Vaszary Paris 894
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, *Festészeti osztály* ltsz.: FK
8084.

Thorma János Párizsban, a Julian Akadémián, 1895 körül
Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, Adattár, ltsz.: 21805/14

Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum:

Kunffy Lajos: Bretagne-i tengerparton (Mendlik Oszkár és neje), 1898
olaj, vászon, 126,5 x 173 cm, j.j.l.: Kunffy L.
Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum, ltsz.: 55.507

Kunffy Lajos: Feleségem, 1901 körül
pasztell, papír, 390 x 490 mm,
Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum, ltsz.:64.255

Kunffy Lajos: Feleségem pálmaházban, 1902
olaj, vászon, 74 x 61 cm, j.j.l.: Kunffy
Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum, ltsz.:64218

Kunffy Lajos: Madame Michel Clémanceau, 1910-12 körül
pasztell, papír, 640 x 530 mm, j.j.f.: Kunffy L. 1910
Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum, ltsz.: 64.133

Rippl-Rónai József: Teodor Botkin, 1892 körül
olaj, lemezpapírra kasírozott vászon, 39 x 33 cm
Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár, ltsz.: 77.4.1.

Rippl-Rónai József és Pitcairn Knowles, 1896
Lazarine Baudrion fotója (?)
Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum

J-P Laurens és Benjamin Constant tanítványaival, Julian Akadémia, Kunffy is köz-
tük, R: Horváth J: Kunffy, Kaposvár 1993, 7. old.

Kunffy Lajos: Fotója a Visszaemlékezések 36. old.-ról

uitt Csoportkép a Julian Akadémia Laurens és Constant osztályáról, 1894

Ferenczy Múzeum, Szentendre:

Ferenczy Károly: A jövődő, 1898

olaj, vászon, 58,5 x 67 cm, j.j.l.: FERENCZY KÁROLY NB

Ferenczy Múzeum, Szentendre, ltsz.:74.192-F

Gödöllő, Nagy Sándor-ház Gödöllői Városi Múzeum:

Nagy Sándor: Párisi visszaemlékezések, 1921-22: Címlapterv: Paris, tus, toll, papír, 200 x 270 mm, Gödöllő, Nagy Sándor-ház

Nagy Sándor: Párisi visszaemlékezések, 1921-22: A 19. század végén Párizsban, tus, toll, karton, 270/210x250/210 mm, j.j.l. monogram, Gödöllő, Nagy Sándor-ház / CIMLAP?/

Nagy Sándor: Párisi visszaemlékezések, 1921-22: Nagy Sándor: Indulás, tus, toll, karton, 290/210x250/210 mm, j.kp.l. monogram, Gödöllő, Nagy Sándor-ház

Nagy Sándor: Párisi visszaemlékezések, 1921-22: Nagy Sándor: A Julian Akadémián, 1920 körül, tus, toll, karton, 270/210/x235/210 mm, j.j.l. monogram, Gödöllő, Nagy Sándor-ház

Nagy Sándor: Párisi visszaemlékezések, 1921-22: Nagy Sándor: Julian bál (ördögös), tus, toll, karton, 300/210x230/210 mm, j.b.l. monogram, Gödöllő, Nagy Sándor-ház

Nagy Sándor: Párisi visszaemlékezések, 1921-22: Soupé, tus, toll, karton, 230/210x225/210 mm, Gödöllő, Nagy Sándor-ház

Nagy Sándor: Párisi visszaemlékezések, 1921-22: Meghasonlás, tus, toll, karton, 260/210x245/210 mm, j.b.l.: monogram, Gödöllő, Nagy Sándor-ház

Nagy Sándor: Párisi visszaemlékezések, 1921-22: Az élet könyve tus, toll, karton, 264/210x236/210 mm, j.j.l. monogram, Gödöllő, Nagy Sándor-ház

Nagy Sándor: Modellrajzolás a Julian Akadémián, tus, toll, papír, 157 x 210 mm, a hátlapon írás (sérült), Gödöllő, Nagy Sándor-ház

Nagy Sándor: Vázlatlap Beans portréjával (hátlapon is rajzok), tus, toll, papír, 310x200 mm, Gödöllő, Nagy Sándor-ház

Nagy Sándor: Mistral a Julianban, tus, toll, papír, 255 x 135 mm, , j. j. l.: monogram, Paris, aláírva ceruzával: Mistral a Julianban, Gödöllő, Nagy Sándor-ház

Nagy Sándor: Verlaine-illusztráció, akvarell, tus, papír, 240 x 195 mm, j.j.l. monogram, Felirat: „Pleurant sans cesse -/Oh, qu'as fait toi qui voila/De ta jeunesse? Verlaine” Gödöllői Városi Múzeum, ltsz.: 90.39.

Jules Lefebvre levele, Paris, 7 janvier 1893, Gödöllő, Nagy Sándor-ház

Nagy Sándor: A Julian Akadémia növendékeinek hetedik bálja, 1893, akvarell, papír, tus, toll, 325 x 410 mm, felirat: SEPTIEME BAL MASQUÉ DES des élèves de L'Académie Julian, 1893, Gödöllői Városi Múzeum, ltsz.: 86.289

Nagy Sándor: Meghívó a tizenkettedik Julian bálra, 1898, tus, toll, karton, 310 x 232/252 x 190 mm, j.kp.: A. Nagy, felirat: 12eme BAL MASQUÉETTRAVESTI (sic!) DES ATELIERS RODOLPHE J. Gödöllő, Nagy Sándor-ház

Nagy Sándor: Báli meghívó, tus, toll, papír, 240 x 295 mm, ceruzával felirat: j.f.: Académie Julian, Báli meghívó 4-szer, j. f.: a festőpalettán: A.J., kp.: A. Nagy, Gödöllői Városi Múzeum, ltsz.. 86.118

Nagy Sándor: Párisi visszaemlékezések, 1921-22: Nagy Sándor: Vázlat a Meghasonulás című laphoz, ceruza, papír, tus, toll, karton, 320 x 356 mm, ceruzával aláírva: Meghasonulás (Páris 19 ...) Gödöllő, Nagy Sándor-ház

Nagy Sándor: La Pipelette de Paris, ceruza, papír, 360 x 230 mm, aláírva: La Pipelette de Paris, Gödöllői Városi Múzeum, ltsz.: 86.352

Nagy Sándor: La „Vache”, 1895, tus, toll, papír, 142 x 204 mm, aláírva: L „Vache”, piros ceruzával: Paris 1895, Gödöllő, Nagy Sándor-ház

Nagy Sándor: Vázlatlapok I-II., Gödöllői Városi Múzeum

Gaston Braun (?): Nagy Sándor párizsi műtermében, fotó, Gödöllői Városi Múzeum I-II.

Gaston Braun (?): Nagy Sándor párizsi műtermében, 1898 körül, Nagy Sándor fénykép-album, Gödöllői Városi Múzeum

Nagy Sándor és Léo Belmonte Párizsban, 1890-es évek, Nagy Sándor fénykép-album, Gödöllői Városi Múzeum, GVM 2783

Nagy Sándor és Tom von Dreger, Nagy Sándor fénykép-album, Gödöllői Városi Múzeum

Leo Belmonte és Tom von Dreger arcképe, 24 x 18 cm, Gödöllői Városi Múzeum

Iparművészeti Múzeum könyvtára:

Nagy Sándor: Plakátterv In: Art et Décoration, 3. 1989. 95.

Országos Széchényi Könyvtár vagy Egyetemi Könyvtár:

Párisi emlékezések: Portré, tollrajz a 64. oldalon

Nagy Sándor: A Múterem, Párisi emlékezések: 84. old.

Nagy Sándor: Père Levêque Párisi emlékezések: 85. old

Három portré, köztük Buffet arca, xerox: Párisi emlékezések: 111.

„Küzdelmek”. Írta és illusztrálta: Szikszay Ferencz. Athenaeum, Budapest, 1905., Országos Széchényi Könyvtár, ltsz.: 193969

Magántulajdon:

Kotász Károly: Akt-stúdium, 1894, szén, papír, 625 x 305 mm, j.j.l.: Kotász K (tollal aláírva) 1903-ban volt Párizsban, magántulajdon (Bálint) **van róla fotó**

Kotász Károly: Akt-stúdium, 1894, szén, papír, 625 x 340 mm, j.b.l.: Kotász Pari ... , magántulajdon (Bálint)

Thorma János: Hölgy fátyolos kalapban, 1891, olaj, karton, 65 x 45 cm, j.j.: THOR-MA PARIS, magántulajdon

Kieselbach Galéria:

Vaszary János: Párizsi modell, 1894, magántulajdon, (l. Vaszary nagy katalógus, 157. Kieselbach)

Museul de Artă Baia Mare:

Thorma János: Akt, 1893, olaj, vászon, 83 x 51 cm, j.b.l.: THORMA, Művészeti Múzeum, Nagybánya, (Museul de Artă Baia Mare 12), ltsz.: 12, (kifotózható)

Budapest, Ferenczy Család Művészeti Alapítvány:

Ferenczy Károly profilképe, 1887 körül, Budapest, Ferenczy Család Művészeti Alapítvány, (nagy kat. 325.)

Szépművészeti Múzeum könyvtára:

A rue du Dragon 31. műterme, Damien Bartoli and Frederick C. Ross: William Bouguereau című monográfiájában I. kötet, (169-es kép) 484. old., Szépművészeti Múzeum könyvtára, raktári sz.: F359/1

V. A tanulmányban említett nevek jegyzéke:

Adler, Jules (1865–1952)
Bakst, Léon (1866–1924)
Basch Andor (1885–1944)
Basch Árpád (1873–1944)
Bashkirtseff, Marie (Maria-Konstantinova) (1858–1884)
Bastien-Lepage, Jules (1848–84)
Batthyány Gyula (1887–88–1959)
Belmonte, Léo (1875–1956) 1892
Benjamin-Constant, Jean-Joseph (1845–1902)
Benner, Emmanuel-Michel (1873–1965)
Bernard, Emil (1868–1941)
Bihari Sándor (1855–1906)
Bonnard, Pierre (1867–1947)
Bonnat, Léon (1833–1922)
Boromisza Tibor (1880–1960)
Borúth Andor (1873–1955)
Bougureau, William-Adolphe (1825–1905)
Boulanger, Gustave-Clarence-Rodolphe (1824–88)
Botkin, Teodor 1890
Bramtot, Alfred-Henri (1852–94)
Brass, Italico (1870–1943)
Chapu, Henri-Michel-Antoine (1833–91)
Csók István (1865–1961)
Csontváry Kosztka Tivadar (1853–1919)
Czigány Dezső (1883–1937)
Czóbel Béla (1883–1976)
Dagnan-Bouveret, Pascal-Adophe-Jean (1852–1929)
Deák-Ébner Lajos (1850–1934)
Denis, Maurice (1870–1943)
D’Espagnat, Georges (1870–1950)
Dessart, Louis Paul (1867–1952)
Dobai Székely Andor (1877–194?)
Doucet, Henri-Lucien (1856–95)
Dreger, von Tom (1868–1949)
Edvi Illés Aladár (1870–1958)
Farágó József (1866–1906)
Fényes Adolf (1867–1945)
Ferenczy József (1866–1925)
Ferenczy Károly (1862–1917)
Ferenczy Valér (1885–1954)

Ferkai Jenő (1877–1963)
Ferrier, Gabriel (1847–1914)
Gallén-Kallela, Axeli (1865–1931)
Gauguin, Paul (1848–1903)
Glatz Oszkár (1872–1958)
Greguss Imre (1856–1910)
Grosjean, Henry (1864–1948)
Guinier, Henri (1867–1927)
Gulácsy Lajos (1882–1932)
Hegedűs László (1870–1911)
Henner, Jean-Jacques (1829–1905)
Hernádi (Herzl) Kornél (1858–1910)
Honti Nándor (1878–1961)
Horovitz Lipót (1838–1917)
Horty Béla (1869–1943)
Iványi Grünwald Béla (1867–1940)
Jendrássik Jenő (1860–1919)
Józsa Károly (1872–1929)
Julian, Rodolph (1839–1907)
Kallós Ede (1866–1950) J.: 1888–90
Karlovsky Bertalan (1858–1938)
Karpellus, Adolf (1869–1919)
Katona Nándor (1864–1932)
Kernstok Károly (1873–1940)
Kimball, Alonzo M. (1874–1923)
Knight, Louis Aston (1873–1948)
Knopp Imre (1867–1945)
Koroknyai Ottó (1856–98)
Kotász Károly (1872–1941)
König, Friedrich (1857–1941)
König, Leo von (1871–1944)
Körmendy-Frim Ervin (1885–1939)
Kunffy Lajos (1869–1962)
Kurzweilnek, Max (1867–1916)
Laparra, William J. E. E. (1873–1920)
László Fülöp (1869–1937)
Laurens, Jean-Paul (1838–1921)
Lefebvre, Jules-Joseph (1834 vagy 1836–1911)
Ligeti Miklós (1971–1944)
Marioton, Jean Alfred (1864–1903)
Márk Lajos (1867–1940)
Medgyessy Ferenc (1881–1958)
Mészöly Géza (1844–1887)
Morot, Aimé-Nicolas (1850–1913)

Munkácsy Mihály (1844–1900)
Nagy Sándor (1869–1950)
Nyilasy Sándor (1873–1934)
Paál László (1846–1879)
Pagès, Jules E. (1867–1946)
Pataky László (1857–1912)
Perlmutter Izsák (1866–1932)
Poll Hugó (1867–1931)
Reid, Robert (1862–1969)
Réti István (1872–1945)
Rippl-Rónai József (1861–1927)
Roche-grosse, Georges-Antoine (1859–1938)
Roussel, Ker-Xavier (1886–89)
Rózsaffy Dezső (1877–1937)
Sassy Attila (1880–1967)
Szamosy László (1866–1909)
Szárnovszky Ferenc (1863–1903)
Szikszay Ferenc (1871–1908)
Thorma János (1870–1937)
Tibor Ernő (1885–1945)
Tornyai János (1869–1936)
Toudouze, Edouard (1848–1907)
Tull Ödön (1870–1911) J.: 1896
Vaszary János (1867–1939)
Vuillard, Edouard (1868–1940)
Widhopff, David Ossipovitch (1867–1933)
Wilhelmsont, Carl W. (1866–1928)

